

TIZENHARMADIK ÉNEK.

- A hetedik kör második alköre: önmagok ellen erőszak-tevők.
— A harpyák. — Della Vigne Péter. A sienai Lano. Rocco de' Mozzi. —

Ki sem jutott még Nessus túl a partra,
A mikor értünk oly sűrű berekbe,
Ösvény se vitt, még egy nyomás se rajta.

4. Nem zöld a lomb, de sziürke, mint fa redve,
Nincs sima ág, mindnyája görbe, butykos,
S gyümölcs helyett mérges tövissel fedve.

7. Ily sűrű zord vadonba vad se bukdos,
A Cécina és Corneto közén, mely
Ember-művelte tájt kerülve futkos.

10. Itt csak a Harpyák undok fajja fészkel,
Mely Trója fiait a Strofadoktól
Elűzte gyászos baljósító igékkal.

8. A C e c i n a (folyó) és C o r n e t o (város) közt terül el a toscanai Maremma, mocsáros lápvidék, tele vaddal s féreggel, mik az emberlakta földet kerülnek.

10. A h a r p y á k, a lelkiismeret-mardosás mythologiai jelképei, helyesen vannak itt az öngyilkosok (e helyrehozhatatlan vétek elkövetőinek) büntető helyén. Alakjuk: ragadozó madár-test, emberi fővel. A monda szerint, melyet Virgil az Aeneis I. könyvében hasz-

13. Nagy szárnyuk, ember-arcuk van nyakuktól,
A lábukon karom, hasukon tollak;
S mind — e torz-ágakon jajgatva guggol.
16. S jó mesterem szól: »Míg belebb hatolnak
Léptid, de tudd meg, hogy a másod körhez
Jutottál, s ebben is maradsz, a hol vagy,
19. A míg a rémletes fővény-tengerhez
Nem érsz. Tekints hát jól körül, s magad lásd,
Mi, hogyha mondanám, hihetetlen lesz.«
22. Minden felől jajt hallék és visongást;
De nem látszék, kitől jó, senki sem.
S megálltam ott zavartan, várva folyvást.
25. Azt hiszem, azt hivé, hogy azt hiszem:
Hogy mind e hangok olyaktól erednek,
Kik elrejtöztek, hogy ne lássa szem.

nál föl, midőn Aeneas, bujdosó társaival, a Strofadokon (jóniai szigetcsoport) kikötött, a harpyák őket azzal a baljóslattal ijesztették, hogy meglátják ugyan Italiát, de birni csak akkor fogják, ha ebédli asztalukat megették. E jóslat igen ártatlan módon teljesült. A bujdosók ugyanis kenyereikre tették egyéb ételöket, s aztán az ekkép asztalul használt kenyereket is megették.

19. A rémletes fővénytenger; a harmadik alkör, hová ezután jutnak (a XIV. énekben).
21. Mi, hogyha mondanám, hihetetlen lesz. Az eredetiben: »che torrien fede al mio sermone« (kimondva, hitelét vennék beszédemnek). Némelyek a torrien helyett daran-t olvastak; mikor az értelem ez volna, »mik igazat fognak adni beszédemnek.« Dr. Angyal így fordítja, s jegyzetében még is azt mondja, hogy a »torrien fede«-olvasást követte.
25. Azt hiszem: furfangos, szójáték-szerű összerakása a szóknak. Dante abból következtet, a mit Virgil mindjárt mond, eltalálva az ő gondolatát.

28. »Csak törd le — mesterem szolt — e bereknek
Akármely ágát, és rögtön belátod,
Hogy gondolatid balgán tévelyegnek.«
31. Kezem' kinyújtám kissé; és egy ágot
Egy nagy tövis-bokorról hogy letéptem,
A törzsöke: »Mért törsz le?« így kiáltott.
34. Aztán kibugygyanó vérrel sötéten,
Nyöszörgve ismét: »Mért szaggatsz le — monda —
Hát mit se szánsz te, hogy' vagy oly részvétlen?
37. Hajh, emberek valánk mi, fák ugyan ma;
Kezed hozzánk kiméletesb lehetne,
Habár kigyói lelkek lettünk volna!«
40. Mint fris galy egyik vége, tűzbe vetvė,
Még könyeket sír, míg a másik lángol,
A gőztől, mely utat tör, sisteregve:
43. Úgy bugyogott vér és szó e szilánkból.
Kezemből a galyat kihullatám,
S döbbenve álltam, mint kit lelke vádol.
46. »Ha ez valónak hitte volna tán,
— Így szóla bölcsem — oh te sértett lélek
A mit versemből olvasott csupán:
49. E bántalmat nem tette volna véled,
Mit, hihetlen voltaért a dolognak,
— Most bánom is — vele én téteték meg.
33. Mért törsz le. Mint számos más helyen, itt is Virgilt követi Dante. Az Aeneis III. énekében van a helye (melyre alább a 48. sorban maga Virgil céloz) a hol Aeneás hasonló jajgató bokrokra talál, s egyiket megtépve, az így kiált föl: »Quid miserum, Aenea, laceras?« (Nyomorút, mért tépsz, Aeneas?). E gondolatot Tasso is használta (Gerus. Lib. XIII. 41). De Dante új eszmét tett az átvett gondolatba: az öngyilkos bűnhődését.

52. De mondd neki: ki voltál; hogy viszontag
Megújithassa híred' a világban,
A melybe innen visszatér ujonnat.«
55. S a törzs: »Édes szavadban annyi csáb van,
Hogy nem hallgathatok; hallgatni rám
Ne únd, ha hosszas lennék mondókámban.
58. Én voltam, ki mind két kulcsát birám
Frigyes szivének s oly édes-gyöngéden
Tudtam bezárni és kinyitni ám,
61. Hogy senki mást nem türtem belsájében.
S nagy tisztet' oly hűséggel is viseltem,
Hogy elveszítém attól álman'-étem'.

52. Viszontag, e szót itt abban az értelmében vettem, hogy viszonzásul, viszonzszolgálat fejében.

58. Én voltam. Pier della Vigne (Petrus de Vineis), II. Frigyes császár híres cancellárja, kit a császár alacsony sorsból emelt fényes polczra. Capuában született s apja, némelyek szerint, szegény vin-czellér volt, a honnan neve is (de Vineis), s Bolognában, hogy tanulmányait végezhesse, koldulásból volt kénytelen magát föntartani; de minthogy ékesszólása, költői tehetsége s jogismerete által egyaránt kitűnt, a császár kiemelve őt nyomorult helyzetéből, magához vette s gyorsan emelte magas méltóságra. Mi által veszté el a császár kegyét és határtalan bizalmát: nem tudni bizonyosan. Valószínű, mit egykorú krónikások is említenek, s maga is mond itt, hogy rendkívüli szerencséje hívta ki ellene az irigységet, mely addig rágalmazta, míg a császár is hitelt adott a rágalmaknak (többi közt, hogy a császár titkait pénzért eladta volna a pápának). Tény, hogy Frigyes őt börtönbe vettette (némelyek szerint meg is vakítottatta) s ő, kétségbe-esésében, fejét a börtön falához verve, ölte meg magát. Ha ártatlan volt csakugyan: Dante itt szép igazságot szolgáltat neki.

64. De a rima, buja szemét szünetlen,
Mely a Caesar lakára szegzve tartja,
Udvar mételyje, közragály, — hitetlen,
67. Mások szívét rám úgy fölbujtogatta,
S a fölbújtottak fölbújták a császárt,
Hogy tisztességem gyászra vált miatta.
70. S lelkem, megvetve a világ folyását,
Igazolását a haláltól kérve,
Ártatlan ellen igaztalanná vált.
73. Esküszöm e fa minden gyökerére:
Hogy drága uram ellen, a hüségétől,
Szívem egy perczig, soha el nem tére.
76. S ha egyitek még e világba megy föl:
Állítsa vissza jó emlékemet, mely
Még egyre szenved gonosz irigységtől.«
79. Elhallgatott egy kissé. — »Ne veszejd el
A perczet, úgymond mesterem, míg hallgat:
Sürgesd, mit tudni vágyol, kérdésseddel.«

64. De a rima: az irigység.

72. Ártatlan ellen; magam ellen, bár ártatlan, igaztalan levék.
Dante itt megkapó tanúságot ad azoknak, kik ártatlanul rágal-
mazva s elítélve, önitéletet gyakorolnak s igazolásukat a haláltól
kérik: czéltalan s ostoba módon. Ártatlanok lévén abban, a mivel
vádoltatnak, más — még rosszabb, mert helyrehozhatatlan — bünt
követnek el.

73. Hatályosan bizonyítja ártatlanságát.

74. Uráról, bár az vele méltatlanul bánt, most is szeretettel em-
lékszik.

76. Állítsa vissza — jó hirneve most is becses előtte. Valóban,
ez egész kép oly megható, minő még Danténál sem sok fordul elő.
Mondhatni, hogy a Pokolnak, a Francesca (V. én.) és az Ugolino
(XXXIII. én.) története után harmadik gyöngye.

82. Kérdezd magad — feleltem én, uramnak —
 A mit gondolsz, hogy vágyom tőle tudni;
 Én nem birom, szánmam rajta oly nagy.«

85. S ő újra kezdé: »Ha kívánod, hogy mi
 Vágyad van, önként teljesítve légyen,
 Fogoly szellem, ne sajnáld hírül adni:

88. Mikép kötődik itt e fák göcsében
 A lélek? — és ha tudsz, felelj meg erre:
 Valaki innen menekült-e épen?«

91. A törzs nyöszörgni kezdé; s megeredve,
 Hangos nyögése ily szavakra válik:
 »Rövid lesz válaszom kérdésekre.

94. Ha bűnös lélek testétől megválík,
 Melyből magát ki maga szakította:
 Minosz leküldi e heted' osztályig.

97. Ide bukik; de nem önválasztotta
 Helyen, hanem hová szerencse sodrá,
 Ott kicsirázik, mint tönköly-magoeska;

100. Majd szárba hajt s lesz erdei bokorrá.
 A harpyák, ágát szaggatva, kint, jajt
 Okoznak — s ezzel adnak balzsamot rá.

103. Testünk' is vissza fogjuk kapni mink majd,
 Mint más, de egyikünk sem ölti föl, nem —
 Maga dobá el, többé joga nincs rajt!

94. Ha bűnös lélek. . . . Tehát nem minden öngyilkos jut e sorsra, csak ha öngyilkossága bűnös. Hogy Dante így gondolkozik, mutatja, hogy Lukréziát fenn az első körben találtuk, Catót pedig mint a Purgatorium őrét fogjuk látni.

102. S ezzel adnak balzsamot rá, a fájdalom enyhül, ha rést talál, hol kiömlhessék.

106. Ide hurezoljuk — s e vadon erdőben,
 Azon a fán fog függni ép a testünk,
 A melybe' most lelkünk szorong, gyötörtén. «
109. Ott álltunk a bokornál s várva lestük,
 Nem akar-e mást szólni még, figyelvén —
 Mikor nagy láрма hallatszék megettünk.
112. Mint a vadász, ha lesbe állva helyjén,
 A vad kant, meg a hajtást jöni hallja,
 S a falka csaholását, át a cserjén:
115. Két árny akép futott, balról, szaladva,
 Mezetlen, megtépdesve, s oly erővel,
 Hogy a bokrok sűrűjét megszaggatta,
118. S az első: »Jőj halál! — kiálta — jövel!«
 S a másik: »Lano, mért vagy oly futós ma?«
 Lihegve mondá, nem érhetve őt el —

118. Az első: ez, mint a másiktól mindjárt megtudjuk, Lano, sienai nemes ifju, ki miután mindenét elfecsérelte, önként kereste a halált. A toppoi csatában ugyanis, hol az arezzóiak kezei közé esett, gyors futással menekülhetett volna, de, életét megunván, lassú volt menekülni s megölette magát. Notter azt mondja, ezt neki Dante öngyilkosságba számítja. Nézetem szerint téved. E körben nem csak az öngyilkosok bűnhődnek, hanem azok is, kik magoknak máskép ellenségei s megrontói, jelesen a vagyonuk eltékozlói. S Lano itt, nem az öngyilkosok büntetését szenvedí, kik fákká változtak, hanem a tékozlókét, kiket ebek kergetnek s marczangolnak.
119. A másik, mint a 130. sorból kitűnik, Giacomo da Sant' Andrea (a család a páduai Szent-András-kápolnáról nevezte magát), oly örült pazarló volt, hogy mikor barátaival csónakázott, aranyakat dobált a tengerbe; egy izben pedig, előkelő vendégei gyönyörűségére meggyújtotta saját palotáját, hogy azok a szép látványban gyönyörködhesse. Ez sem volt öngyilkos, mint az előbbi sem. A hagyomány szerint a zsarnok Ezzelino (l. XII. 110.) ölette meg.

121. »Lassúbbnak látott a toppoi torna!«
 És ott ledobbant, lélekzetét vesztve
 S hebújt egészen egy tövisbokorba.
124. Éjszín-ebek, tűz-szemeik' meresztve,
 Jöttek nyomon, lihegve, sebbel-lobbal,
 Mint agarak, a lánczról megeresztve.
127. Amarra, a ki elbújt, estek foggal,
 És marczangolva tépték darabokba,
 S vitték vonagló tagjait magokkal.
130. Vezérem ekkor engem kézen fogva
 Vitt a bokorhoz, mely ezernyi sebben
 Hiába önté vérkönyét, zokogva ;
133. S »Oh, Szent Andrási Jákob — szólt esennen —
 Alám buvásod, szólj, ugyan mit ért el ?
 Mi részem nekem sívár életedben ?«
136. És mesterem, a mint hozzája lépdel,
 Igy szólt: »Ki vagy te, kiből ily gyász-hangok,
 Ezer seb-ajkon így buzognak vérrel ?«
139. S ő szólt: »Jó lelkek, kik tanúi vagytok
 A bántalomnak, melylyel illetének,
 Hogy épen rajtam egy ágat se' hagytak :
131. Vitt a bokorhoz, melybe tudniillik Szent-Andrási Jakab
 elbújt volt. A kutyák, a mint emezt tépték s marczangolták, vele
 együtt a bokrot is, melybe bújva volt, összetépték. Így, sebeket
 szaggatván rajta, s szét szórván letépett ágait és leveleit, neki is
 módot nyújtottak, hogy szólhasson. Történetét elmondja Dante, de
 nevét nem. A magyarázók azt tartják, hogy Rocco de Mozzi, má-
 sok, hogy Lotto degli Agli volt. Mind a kettő florenczi nemes, kik
 öngyilkosok lettek ; amaz, mert nagy vagyonát elpazarlása a nyo-
 mort túrni nem tudta ; emez, mert bíró volt s megvesztegetni hagy-
 ván magát, lelkiismeret-furdalásai vitték a kétségbeesett elhatá-
 rozásra.

142. Szedjétek össze rongyaimat, kérlek!

A város szült, melyben Keresztelő

János kedvéért véd-urat cseréltek,

145. Miért a másik száz cselt vett elő

Boszúból; és ha még az Arno hidján

Nem maradt voln' meg egy kis jelben ő:

148. Polgárai, a várost megújítván,

A mint azt Attila hamúba ontá:

Csak hiú munkát tettek volna nyilván.

151. A magam házat tettem én bitómmá.«

143. A város szült. Florenz az a város, mely először — a pogány korban, Mars-istent vallotta védőjének, kit a keresztyén-korban keresztelő Jánossal cserélt föl. Ezért, babonás hit szerint, Mars annyira boszús volt, hogy a maga hadi mesterségével s cseleivel (con l'arte sua) igyekezett Florenczet megsemmisíteni. Egy hagyomány azt tartja (s ezt használja Dante is), hogy Attila dulta föl a várost; másik, valóbbszinű, hogy Totilas, góth király. Nagy Károly újra fölépíttette; de a babona szerint hiába fáradt volna vele, ha — szerencsére — Mars egy régi kőszobrát meg nem találják az Arno hidja sarkában s azt, határkő gyanánt, föl nem állítják. Dante helyesen teszi, hogy e babonás hitet egy elkárhozott lélekkel vallatja.

151. Saját háza ajtó-félfájára akasztotta föl magát.

TIZENNEGYEDIK ÉNEK.

— A hetedik kör harmadik alköre: Isten ellen erőszakoskodók.
Capaneus. — A krétai bálvány; a pokol-folyamok eredete.

Hazám szerelme által meghatottan,
A szétszórt lombokat mind összeszedtem,
S ama rekedt hangúnak visszaadtam.

4. A másod' s harmad' kör határa itten
Érintkezik, s az örök igazságról
Borzalmas új kép tünt szemünkbe menten.

7. És hogy lefesse ez új borzadályt jól,
Csak annyit mondok: értünk oly sivárra,
Minden növényt, mely távol tart magától.

10. Körül a gyötrelmek erdője zárja,
Mint ezt viszont az átkos árok, melynek
Szélén menénk, lassan, vigyázva járva.

1. Hazám szerelme. Szülő városa Florencz, mely iránti szeretetből s az ugyanoda való szerencsétlen lélek iránti szánalomból szedte össze a szétszórt lombokat.

3. Rekedt hangúnak. Az eredetiben *roco*; más olvasás szerint *fioco*, a mi fáradtat, kimerültet jelent. Akármelyik jó értelmet ad. Különben a *fioco* is jelenthet rekedtet; v. ö. I. 63-hoz a jegyzetet.

13. Sivár homok-talaj volt földe ennek ;
 Testvére ép — a Cato lába hajdan,
 Melyet tiport — az isten-verte helynek.
16. Oh ég boszúja ! mily iszony fog majdán
 Ébredni minden szívben, olvasgatva :
 Mit én szememmel láttam e hegyaljban !
19. Meztlen lelkeket, roppant csapatba',
 Láték, jajgatva mind s búsan nyöszörgve,
 De más meg más törvénynek ám alatta :
22. Hanyatt az egy rész úgy feküdt a földre,
 A másik mintegy gúzsba kötve guggolt,
 A harmadik folyvást szaladva körbe'.
25. A legnagyobb szám : a ki így futott, volt ;
 Kisebb a földön heverő csapat,
 De kín miatt még jobban bőge, tombolt.
28. S a puszta térre folyvást úgy szakadt
 Nagy láng-pelyhekben tüzeső, szünetlen,
 Mint Alpokon a hó, szélesünd alatt.
31. Mint Sándor egykor, forró rekkenetben,
 Hő Indiákon, sűrűn esni láta
 Sergére széles lángokat, tömötten,
34. S parancsolá, hogy katonái lába
 Tiporja földre gyorsan, így az oltást
 Könnyebben tűri egy-egy láng magába' :

14. A Cato lába, midőn t. i. a Pompéjús serege maradványait
 Juba királyhoz vezette Lybia sivatagán át. (Lucanus Pharsal. IX. k.)
31. Mint Sándor, t. i. Nagy Sándor, indiai hadjáratában. Apokryph levelében Aristoteleshez maga írja le ez esetet ; csakhogy Dante itt két körülményt zavar (vagy egyesít) egybe. Előbb hó esett — és Sándor azt tipratta katonái lábaival ; aztán tűz s az ellen köpenyekkel védték magokat a katonák.

37. Ugy hullt e lángpehely, omolva folyvást,
 Hogy a homok, mint tapló a kovátul,
 Izzó lett, kétszerezve a nyavalygást.
40. A nyomorúlt sok kéz meg, elül-hátul
 Tánczolja járt mind, azon volt szünetlen,
 Hogy' üz el egy-egy új lángot magátul.
43. »Mester — szólék — kinek nem állhat ellen
 Mi sem, a bős manókat csak kivéve,
 Kik ott utunk' állták a bemenetben :
46. Ki az a Nagy amott, ki föl se véve
 Oly megvetőn s illetlen fekszik ottan,
 Magát a lángnak daczosan kiteve ?«
49. S az maga, hogy felőle tudakoltam
 Vezéremet, meghallá s így rikácsolt :
 »Mi élve voltam, az vagyok im holtan !
52. Fáraszsza bár ki Zeüsz a kovácsot,
 Kitől dühvel vevé el a hegyzett nyilt,
 Vég órámon, melylyel halálra vágott ;
39. Kétszerezve a nyavalygást: t. i. hogy a felülről eső
 lángpelyhek is égettek, alulról az izzóvá lett homok is.
45. Kik útunk' állták. Lásd VIII. én. 82. s köv.
46. Ki az a Nagy. Capaneus, a hét thébe-ostromló egyike, az
 istenekkel daczoló. Lásd a Bevez. értekezést. Thébe ez ostromát
 Statius (Kr. u. az első században élt római költő, kivel majd
 a Purgatoriumban találkozunk) írta le Thebais cz. hősköltemé-
 nyében.
53. Kitől dühvel vevé el. Mikor Capaneus, Heraklest és
 Bacchust szidalmazta (lusta thebaieknek nevezve) s Zeüsz is
 daczosan kihívta, hogy csak félénk leányok rémítésére tartja
 villámaít, »ide sujtson, ha mer« — akkor Zeüsz egyik cyklops
 kezéből kiragadta a mennykövet s halálra sujtá a vakmerő szidalmazót.

55. Fáraszsza bár ki sorba' valamennyit
A lángzó Mongyibél kormos kohában,
Kiáltva Vulkánt, Vulkán segedelmit,
58. A mint tevé a flegrai csatában ;
Nyilazzon bár rám teljes erejéből :
Öröme nem lesz bosszuján, hiában !«
61. Vezérem oly erővel emelé föl
Hangját, a hogy még nem hallottam, erre :
»Oh Capanéus ! hogy daczod, dühéből
64. Még most sem enged : ezzel vagy megverve ;
Mert semmi kín, csak tenned örültséged,
Nem volna méltó büntetés fejedre.«
67. Azzal, szelídebb ajkkal, a beszédet
Felém fordítva : »Egy a hét közül,
Kik Thebe-t ostromlák s az istenséget
70. Ez megveté s látom most sem becsüli ;
De mint mondám is néki, e szidalmak :
Lelkén megérdemelt bélyeg betüi.
73. De most kövess, s vigyázz, hogy a homoknak
Izzó felületét lábad ne érje,
Maradj az erdő szélén szorosan csak.«
76. Hallgatva értünk — hol az erdő-szélre
Egy kis patak a sűrüből kiforra ;
Borzadva gondolkodok vörös színére

56. Mongyibél, ily alakban használja Zrinyi is Montegibellot, az Aetna népies nevét.

58. A flegrai csata. Flegra Thessalia azon völgye, a hol Zeüsz, a mythologia szerint, az eget ostromló gygásokat zúzta agyon villámaival.

61. Vezérem oly erővel. Virgil e feddő beszédéről s annak jelentőségéről, lásd a bevez. értek.

77. Egy kis patak : ez ismét a Phlegeton.

79. Most is. Mikép a kén-tóból kiesorg a
 Patak, min a kéj-hölgyek osztakoztak :
 Ugy omla ép ez is le a homokra.
82. Két martja úgy, mint ágya e pataknak
 Kő volt, azonkép a két partja is ;
 Az átkelést ebből látám szabadnak.
85. »Mind annyi közt, bármit mutattam is,
 Mióta csak azon kapún bejöttünk,
 Hol senkinek belépni tiltva nincs :
88. Szemedbe ily csodálat tárgya nem tűnt,
 Mint e patak, mely minden rája omlott
 Lángot magába nyel s kiolt előttünk.«
91. Vezérem volt, ki most ily szókat mondott ;
 S azért esengtem : adjon még a tápból,
 Melyért belém szavával vágyat oltott.
94. »Egy pusztá föld van, a tengerbe' távol,
 — Folytatta hát — Kréta szigetje, melynek
 Királya alatt ártatlan jó világ volt.
97. Egy hegy van ott, hajdan vigan zöldellett,
 Fris viz öntözve, annak neve Ida ;
 Elaggott ormi most pusztán merednek.
100. Fiának biztos bölesőt itt állíta
 Rhea ; s hogy azt ne lelje senki meg :
 Ha sírt, azonnal nagy lármát indíta.

79. Mikép a kén-tóból: a Bulicame (forró lobogó) nevű gyógyforrás, mely különösen buja-kórnak hasznos ; azért látogatói leginkább feslett életű nők, kik veszekesznek, ki üljön előbb belé. Viterbo környékén.

82. 83. Mart: a part meredekje ; part: a felső, lapos része.

84. Az átkelést. Ebből, t. i. hogy a víz ágya és partjai kőből voltak, nem az izzó homokból, vette észre, hogy az átkelés szabad.

94—119. Az e sorokba foglalt allegoriáról lásd a bevez. értek.

103. Most a tetőn egy óriás öreg
 Áll egyenest, hátával Damiettnek,
 Arczczal Rómának, mintegy tükrinek.
106. A feje szín-arany ; karok s a keblek
 Öntött ezüst ; attól csipőjeig
 Derék s a tomporok rézből verettek ;
109. Két czomb s a két lábszár vert vas pedig,
 Kivéve jobbik lábfejét, agyagból
 Levén, a melyre ép nehézkedik,
112. S mindén, kivéve azt, a mely aranyból,
 Nagy repedés van, melyből könny szivárog,
 S meggyülve : barlangot váj s az alatt foly.
115. De itt e mélybe önti őt egy árok,
 És Acheront, Styxet, Phlegetont képez ;
 Míg újra egy szűk lefolyást talál ott,
118. Egészen ez üreg legfenekéhez,
 S ott Coeytus lesz. Hogy minő mocsár :
 Meglátod ott majd ; most erről elég lesz.«
121. És erre én : »Ha e folyócska már
 A külvilágból szakad ez üregbe :
 Mért jő csak itt ki, eddig merre jár?«

110. A g y a g b ó l. Witte, a Dante-magyarázók egyik legtekintélyesebbike, e helyről így szól : »A két láb (a vas- és agyag-láb) igen sokfélekép magyaráztatik. A vasláb a római pogány császárságot jelentheti, mikor a római nép vaskemény volt s az uralom szilárd ; az agyag-láb a későbbi keresztyén római császárságot, Dantéig, midőn az erkölcsök lazultak, s a császárság is könnyebben megdőnt-hető lett.« Mások (szintén tekintélyes magyarázók, mint Scartaz-zini, Notter, Bartsch) a vasláb alatt a római császárságot, az agyag-láb alatt az elfajult egyházat értik, melyen kellene pedig az emberiségnek leginkább nyugodnia. E felfogás is megegyez az Isteni Szinjáték szellemével s a Dante tanaival De Monarchiájában.

124. És ő viszont: »Tudod, hogy körkerekbe
Van ez üreg, s habár sokat haladtunk,
Mind balra tartva s rézsút ereszkedve,
127. Még van sok itt előttünk és alattunk.
Azért ha újat látsz s szemed azon vesz:
Tudd meg, hogy azon nincs min fönnakadnunk.«
131. S én újra: »Mester, hát a Phlegetón ez?
S a Léthe hol? Erről hallgatsz, azonba'
Azt mondd arról, hogy e harmatból lesz?«
133. »Kedvem' lelem bár kérdésidbe' — monda
Vezérem — ám e vérfolyót itt látva:
Buzgása által egyik meg van oldva.
136. A Léthét is majd, nem.e szűk világba',
Meglátod, hol a lelkek mosakodnak,
Mikor a megbánt bűnök megbocsátva.«
139. Majd szólt: »Ideje távoznunk viszontag
Ez erdőtől — vigyázva jőj utánam,
Ormóin e meg nem perzselt partoknak,
142. Miken gomolyg a füst-gőz haloványan.«

126. Mind balra tartva s rézsút ereszkedve, mindig csavarosan, alább alább. Ez az egész pokoli út iránya, mint már ismételve láttuk.

135. Egyik meg van oldva. T. i. a Phlegeton iránti kérdés, mert ez a buzogva fővő vér- s láng-folyam épen a Phlegetón.

136. Nem e szűk világba, hanem majd fent, a purgatorium-hegy fősikján.

141. Meg nem perzselt partok, lásd a 84. sorhoz a jegyzetet.

142. Gomolyg — haloványan. Az eredetiben: hol minden gőz (forrósága) elalszik.

TIZENÖTÖDIK ÉNEK.

— Hetedik kör harmadik alköre: erőszaktevők a természet ellen;
zsodomikusok. Brunetto Latini. Francesco d' Accorso. Andrea de'

Mozzi. —

S egyik kemény parton haladtunk át ott,
Min a pataknak füstje úgy gomolyga,
Hogy lángtul a víz mentve volt s a gátok,

4. Mint Brügge s Guisand közt flamandok, aggva
Rájok toluló ártól, fölrakosznak
A tenger ellen, hogy békébe' hagyja;

7. S mint Pádva népe is, a Brenta-hosszant
Gátokkal védi városit, kastélyit,
Míg Karantán havai nem olvadoznak:

4. *Guisand*, némelyek *Guzzant*-ot olvasnak s *Brügge* közelében keresnek ily nevű helyet. Ilyen azonban nincs, hanem van *Brüggé*-vel szemben *Cadsand* vagy *Cassand* sziget. Ellenben *Calais* mellett van *Wissant*, melyet még *Villani* határozottan *Guizzante*-nek ír; s mivel az *Flandriának* épen ellenkező végén esik, mint *Brügge*, a sor azt jelenti — a mi igaz is — hogy a flamandok az egész tengerpartjok mostát, *Brüggétől Wissant*-ig védik gátakkal.

7. *A Brenta*, Tirolban, *Trentina* mellett eredő folyó, melynek gyakori áradásai ellen védik magokat a páduaiak, kiknek a folyam mellett ma is vannak birtokaik s kastélyaik.

9. *Karantán*. *Karinthia* havasai, ámbár a *Brenta* nem azokból,

10. Oly módra voltak rakva ezek ép itt,
Csak hogy nem oly magasra, sem szélesre,
Bárki a mester, ki itt gátat épít.
13. S az erdőtől már ez alatt oly messze
Jártunk, hogy hátra hasztalan forogtam,
Hogy — merre van — szemem még kivehesse ;
16. Midőn felénk im lelkek nagy csoportban
Jöttek a gát hosszába, s úgy megnéztek,
Mint szokta újholdkor, nap-alkonyodtan,
19. Az ember egymást nézni ; ránk meresztett
Szemök felénk oly élesen tekinté,
Mint tű fokára szeme vén cipésznek.
22. Így ránk meredvén e csoportnak minde,
Rám ismer egyik — s érintvén ruhámat,
Csak fölkiálta : »Ily csodát ki hinne !«
25. S én, a mint karjai felém nyulának,
Elsült arczára úgy rá pillantottam,
Hogy bár a képét láng és füst s a bánat

hanem a tyroliakból ered. E kis geográfiai tévedést meg lehet bocsátani Danténak, s nem kell miatta azt olvasni ki Philaletesből, hogy ő K a r a n t á n alatt általában havasokat ért, mint Dr. Angyal tette. Philaletes csak azt mondja, hogy általában az Alpokon való olvadást akarja jelezni Dante.

11. Csak hogy nem oly magasra és szélesre, szóról szóra ezt mondja az eredeti, nem pedig a mit Dr. Angyal : hogy »se nem magasbra sem nem vastagabbra« — a mi magyar embernek azt jelenti, hogy »épen akkorára.«
13. S az erdőtől. Az öngyilkosok erdejétől.
16. Midőn felénk. A lelkek szembe jönnek velök ; vagy is, mivel ők balra, azok jobbra tartanak.

28. Eltorzítá: rá ismerék legottan.

S kezemmel én arczához közeledve

Szólék: »Mit! Ser Brunetto, ön is itt van?«

31. És ő: »Fiam, ne essék nehezedre,

Ha Brunetto Latini egy kicsinyég

Veled megy — míg tovább halad a serge.«

34. Feleltem: »Szívesen leszállok innét,

S veled leülök én, kedved ha úgy van,

S ha bele-egyez im ez, a kívül mék.«

37. »Édes fiam — szólt — a ki itt az útban

Egy perczre is megáll: száz évig érte

Fekünnie kell, bár sülve, mozdulatlan.

29. S kezemmel. La mano. Némely codexben la mia, t. i. »arczommal az ő arczához.« S mivel a Corvin-codexben is így áll, Dr. Angyal, e felette gyarló Codex iránti kegyeletből (csak mert Corvina!) most is, mint mindig őt követi. Pedig helyesen magyarázza Scartazzini, hogy mivel Dante oly magasan áll Brunetto fölött, hogy ez neki csak ruhája szegélyét érheti kezével, tehát Dante sem hajolhatott annak arczához arczával, csak kezével közeledhetett ahhoz. Még világosabban bizonyítja ezt a 40. 44. sor, ahol Dante azt mondja; nem szállhatván le a magas partról egy színt vele, fejem' lehajtám. Hogy' hajolhatott volna tehát arczával annak arczához?

30. Ser Brunetto. Dante, egykori mesterét, tiszteletből, tegezés helyett Önnek szólítja. Az első megszólításnál ezt én is megtartottam. Latini Brunettóról bővebben szoltam a Bevez. értekezésben.

33. V e l e d m e g y, t. i. menni hagyja sergét (társait) a magok útján, jobbra s ő visszafordúl, Dantét követve, bal-irányban.

39. F e k ü n n i k e l l, mint fentebb láttuk az isten-káromlóknak. A XIV. 27. szerint a fekvők kinja nagyobb, mint a járó-kelőké.

40. Csak menj azért; ruhád aljáig érve
Kísérlek én, — majd utolérem aztán
Csupatom', melyre örök kín van mérve.«

43. Nem mertem a gátnak leszállni partján
Egy szint vele; de mint ki tisztességet
S alázatot mutat, fejem' lehajtám.

46. S ő szóla: »Mily szerencse, vagy mi végzet
Hoz ide téged, végnapod előtt?
S ki ez, ki útadat mutatja néked?«

49. »Ott fenn — feleltem — a napfény-sütött
Világban, elvesztém egy völgyben útam',
Előbb mint napjaimnak telje jött.

52. Csak tegnap reggel, a mint megfordúltam
És újra vissza, — jött ez vélem szembe,
Ki haza visz most, e völgynek hajúltan.«

55. És ő viszonzá: »Csillagod' követve,
Az üdv révét el nem tévesztheted,
Ha jól beláttam ama szebb életbe.

58. S ha kora véget nékem nem vetett
Voln' a halál, látván jó csillagod', tán
Sarkaltalak voln' tette tégedet.

53. Jött e z. Brunetto előbb (48. s.) kérdezte: ki ez, a ki téged vezet? Dante kikerüli az egyenes feleletet s nem nevezi meg Virgilt. Valószínűleg azért, mert Brunetto nem nagy kedvelője volt Virgilnek. Tesoro-jában minden nevezetes író számtalanszor idéz, Virgilt alig egy párszor; s Tesoretto-jában is Ovidot választja vezetőjeül (lásd a Bevez. értéket.), kit — talán buja verseiért — sokkal inkább kedvelt.

55. Csillagod' követve. Dante az Ikek jegyében született; s régi hit szerint az e jegyben születettek, tudomány által nagy hírnévre tehetnek szert. A jóslat, melyet itt s alább (70—72 s.) mond Danténak Brunetto, természetesen a Dante önérzetét s a maga nagysága és hírneve iránti reményét fejezi ki.

61. De e gonosz, hálátlan nép, — hajdontán
Mely Fiesoléból szállt alá, s azolta
Sem adhatott még túl sziklás mivoltán —
64. Téged gyülöl, erényednek miatta.
S méltán! hisz együtt a fanyar kökénynyel
Édes gyümölesét füge nem hozhatja.
67. Már régi hír vak és zsugori névvel
Bélyegzi őket; irigyek s kevélyek;
Vigyázz, nehogy rád ragadjon e mótely!
70. Oly nagy szerencse várja s dics személyed',
Hogy mind a két párt foga fájni fog rád,
De szájok ily derék fűhöz nem érhet.

62. Fiesoléból szállt alá. Florenczi hagyományok szerint Fiesole az első épített városa volt a világnak, vagy legalább Európának. Julius Caesar lerombolta; helyette s lakói számára a rómaiak új várost építettek, t. i. Florenczet, melyben fiesoléiak s rómaiak vegyest telepedtek le. Így a florenczi alj-nép vadságát (szikla-mivoltát) Fiesole őslakóitól, nemesi jellemét pedig a rómaiaktól örökölte. Attila ismét lerombolta Florenczet s helyre állította Fiesolet; amazt Nagy Károly építtette újra föl. De a hagyományos összetartozandóság emléke megmaradt, s Fiesoléból 1000 körül Kr. u. új telep jött Florenczbe, s az ottani lakossággal megint összekeveredett. Így Fiesole kétszer népesítette meg Florenczet, de a kétféle lakosság közt a viszály s elkülönzés még is fenmaradt. Azért különbözteti meg Brunetto oly élesen a fiesole-i barmok alomjától s trágyadombjától a tiszta római magvat.

71. Mind a két párt. A jóslat, közelre, betelt. Fehérek és feketék egyaránt kívánták Dantét magokénak. Hát még messzire! A nagy száműzött hamvait hányszor akarta visszanyerni magának a »hálátlan« Florencz! Hiába. Brunettó megmondá: »De szájok ily nemes fűhöz nem érhet.« (Dr. Angyal a szájok-at csőrűknek fordítja. Igaz, hogy becco első jelentése: csőr, madár orr. Csak-hogy a fű-evő baromnak, melyhez a fiesole-florenczieket Brunetto hasonlítja, nincs csőrük!)

73. E fiesolói barmok hadd tiporják
Magok' alommá; a növényt, ha még
E trágya-dombon hajthatna is sarjat,
76. Ne érintsék, melyből sarjadanék
A római, ki irmagúl maradt ott,
Hol e gonoszság fészke rakaték !«
79. »Ha ég megadta voln', mit szűm ohajtott,
— Feleltem én — még földi testbe' volnál,
Téged halál még el nem ragadandott.
82. Mert még szivemben él, fájdalmason bár,
Atyai édes drága képed, melylyel
Az útra napról napra tanítottál,
85. A melyen ember örök-életet nyer ;
S mily hála tölt ezért el, míg csak élek,
Illő most érthetővé tenni nyelvvvel.
88. Mit ajkad élet-útamról beszélett,
Följegyzem azt, a másokéval, addig,
Míg, ki megérti, ama nőhöz érek.
91. De kijelentek most itt már egy annyit :
Hogy, csak ne bántson lelkisméretem,
Készen talál, hozzon a sors akarmit !
94. Ily foglaló nem is ujság nekem !
Forgassa hát csak kerekét Fortúna,
Akár paraszt kapáját, megvetem.«

89. A m á s o k é v a l. Mások is jósoltak már neki, Brunettóhoz hasonlókát, mint Ciaccio (VI. én. 73.) és Farinata (X. 81).

90. A m a n ő h ő z, t. i. Beatricéhez.

99. »J ó l o l v a s —« Virgil irta : »Superanda omnis fortuna ferendo est« (Béketűréssel kell meggyőzni Szerencsét). Virgil azért dicséri Dantét, hogy a mit olvasott, meg is tartja.

97. Jó mesterem jobb kéz felé fordúla
 Ránk vissza s így szólt, jól szemembe nézván:
 »Jól olvas, ki mit olvas megtanúlja.«

100. De csak menék s beszélgeték azért én
 Ser Brunettóval, és hogy a seregből
 Kik leghiresb- s nagyobbak — tőle kérdém.

103. A mire ő: »Jó tudni némelyekről,
 A többiről jobb lesz, ha hallgatok;
 Idő se voln' sorolni ennyiet föl,

106. De tudd meg azt, hogy mind ezek papok,
 Hires tudósok, a világban mind egy
 Rút bűn mocskával szennyezék magok'.

109. A gyász-csapatban Priscian emitt megy,
 Meg Francesco d' Accorso, — s ott találja
 (Ha van ily undokságra nézni kedved)

112. Azt is szemed, kit a szolgálk szolgálja
 Az Arnotól a Bacchiglion'-ho' küldé,
 Hol tagjait, miket rosszul használa,

106. Papok, tudósok... A középkorban ezek zárkózván el leginkább a társaságtól, különösen a nők társaságától, leghajlandóbbak lehettek a természet-ellenes vétékre.

109. Priscian a caesaréai (Cappadocia) hírneves grammatikus a VI. században Kr. u. Mivel semmi adat rá, hogy a szóban levő bűnt gyakorolta volna (Dantenak pedig nem lehettek róla különös értesülései, mint kortársairól), el kell fogadnunk Dante Péter s utána a többi magyarázók nézeteit, hogy Dante e nevet csak képviselőül választotta az ifjuság tanítói közül, mely osztályból válik a legtöbb zsodomikus.

110. Francesco d' Accorso. Szintén híres tanár, Bolognában a XIII. század végén (apja híres jogász). Erről már lehettek Danténak közelebbi értesülései; s az Imolai Benvenuto szerint, a bolognai főiskolán e bűn még a XIV. század közepén is mutatkozott.

112. Kit a szolgálk szolgálja (t. i. a pápa. A pápák e czimet

115. Letette. Szólanék még többekről; de
Időm siettet, többre már nem érek;
A homokon új füst kél, tömörülve,
118. S új nép jő, — együtt lennem tiltva vélek.
Csak K i n c s-emet ajánlom utoljára,
A melyben él nevem még, mást se kérek.◄
121. S megfordult és szaladt, azok módjára,
Kik Veronában a mezőn futamnak
A zöld posztóért; s látszék, tova járva,
124. Mint a ki győz, nem a ki vesz, olyannak.

Nagy Gergely óta viselik). Az pedig, kit a pápa (VIII. Bonifác) az Arnótól a Bacchiglionéhoz küld, Andrea de' Mozzi, előbb florenczi (az Arno partján) — utóbb vicenzai (a Bacchiglione partján) püspök, ez utóbbi helyre VIII. Bonifác által helyezve át. Az áthelyezés okáról különbözök a nézetek. De annál inkább érdekelhet az, hogy Boccaccio szerint a szöveg azon helyét (rosszul használt tagjai, az eredetiben »mal protesí neri«) köszvénytől összehúzott tagoknak kellene érteni; mit azonban, Philaetes-szel, sem tárgyi, sem nyelvi tekintetből nem fogadhatunk el.

119. K i n c s e m e t, Il Tesoro, Brunetto nagy munkája. Lásd a Bev. értéket.
122. V e r o n á b a n — z ö l d p o s z t ó é r t. Veronában akkoriban szokásos verseny-játék, melynek díja zöld posztó volt. A kép annál találóbb, mert a zöld posztó díjáért versenyzők is meztelenül futottak.
-

TIZENHATODIK ÉNEK.

— Hetedik kör, harmadik alkör: erőszaktevők a természet ellen ;
Zsodomikusok (folytatás). — Guido Guerra ; Tegghiajo Aldobrandi ;
Rusticucci Jakab. Borsiere Vilmos. — A folyam zuhataga. —
Geryon. —

Már ott valánk, a hol a vízomlás a

Más körbe esve, ugy hallszék dörejje

Mint méhkaptárban méhek zummogása.

4. S im három árny futvást kivált egyszerre

Egyik csapatból, mely kinlódva járt ott

Az izzó tüzesőtől csapva-verve.

7. Felénk szaladtak s mindenik kiáltott :

»Megállj, te, ki ruhád után itélve

Romlott hazánkban láttál napvilágot !«

10. Jaj, mennyi régi s új seb szörnyű sérve

Látszék a láng-esőtől sültve rájok,

Szivem megsajdul most is ez emlékre !

2. M á s k ö r b e. A nyolczadikba, melynek szélén állanak.

8. R u h á d u t á n i t é l v e. A florencziek választékosabban öltöz-
ködtek, mint a többi olasz városok lakói. Felső ruhájok a római
tógához hasonlított. Azon az arczképen, melyet Danteról Giotto
hagyott hátra (s mely a költő valamennyi arczképének a forrása)
megláthatjuk e talárszerű öltözéket.

13. Vezéremet megállítá sirámjok
S felém fordúlva monda: »Várj, míg jönnek.

Mert úgy illik, hogy légy szives hozzájuk.

16. S ha nyilai a szörnyű tűz-esőnek

Nem égetnének úgy: azt mondanám,

Sietned is kén' megelőzni őket.«

19. A mint megálltunk, újra hallhatám

A régi dalt — s a mint hozzánk elértek,

Kézfogva úgy forogtak, karikán.

22. Mint meztelen s kent testű sühedérek

Előnyük' és gyöngéik' kémlelik

Még mielőtt csapást egymásra mérnek,

25. Úgy fordítá forogva mindenik

Arczát felém, ellenkező irányba

Sietve lábok és nyakok nekik.

28. »Hajh, bár e helynek nyomorúlt siványa

Kérlelmeinkkel megvetettekké tesz,

— Kezdé egyik — s bus arczunk undoksága:

31. Hirünk rábirni téged tán elég lesz

Megmondanod: ki vagy, ki élve s épen

Jutál ez alvilági bús vidékhez.

15. Ugy illik. Virgil tudja, hogy előkelő férfiak, s azért inti Dantét udvariasságra irántok.

20. A régi dalt: Folytonos jajveszéklésöket, mely a pokol előbbi köreiben hallottak ismétlése gyanánt tűnt föl Danténak.

21. Kézfogva — karikán. Hárman összefogózva, kis kört képeztek magokból s úgy forogtak, folyvást előre haladva. A 25—28. s. szerint aztán, arczukat mindig Dante felé fordítva s forgásukban meg nem állva, nyakuk ellenkező irányban haladt lábaikkal.

30. Kezdé egyik. A 44. versben megnevezi magát, miután két társát már előbb bemutatta.

34. Ez itt, a kinek sarkát típrom épen

Bár meztelen s lenyúzva most — nagyobb volt
Rangjára, mintse hinnéd, életében.

37. A jó Gualdrada unokája, gondold!

Nevére Guido Guerra, a ki karddal,
Mig élt, sokat tön s szava jól megfontolt.

35. Lenyúzva most; az övét, sőt bőrét is, a tűzeső leperzselte.
37—39. E Guido Guerra (mint a Bevez. értekezésben is említve volt) régi s igen előkelő családból származott. A »jó Gualdrada«, kit a költő itt e főúr nagyanyjául említ, a női erény egy vonása által tette magát nevezetessé — legalább a mondában, mivel a tény történelmileg nem igazolható. Valdrada, mondja a rege — Bellincione Berti előkelő florenczi polgár leánya volt, s szépsége által föl-tűnt IV. Otto császárnak is, midőn az Florenczet meglátogatva, a város hölgyei nála tisztelegtek. A császár kifejezvéen tetszését a lány feltűnő szépsége fölött, annak apja egy csókot ajánlt lánya részéről a császárnak. Mit Valdrada meghallván, azt mondta volna: »Férfi engem meg nem csókol, ha csak nem férjem«. E szűzies vonakodás annyira megtetszett a császár kíséretében levő Guido Guerra grófnak, hogy a lányt a császár tanácsára azonnal meg-kérte s nőül is vette. — E szép mondára Philaletes azt jegyzi meg: »Kár hogy nem lehet igaz, mivel Valdradát egy 1207-beli okmány már a Guido gróf neijéül emliti, holott IV. Otto császár csak 1209-ben járt Olaszországban«. — A szövegben említett Guido Guerra gróf, az előbbinek unokája, heves guelf volt, holott apja s nagyapja úgy látszik a császári párthoz tartoztak. Ő üzte ki, a guelfek élén, 1255-ben, Arezzóból a ghibellineket. Az arbiai csata után — melyet maga részéről ellenezett a tanácsban — kénytelen volt ő is menekülni Florenczből s Romagnában a kiűzött guelfek élére állt. A beneventi csatában is ő vezette ezeket, Anjoui Károly alatt, és nagyon kitüntette magát. Ezért mondj aróla barátja, hogy éltében sokat tett karddal s jól megfontolt tanácssal. Arról a bűnről, mely miatt Dante őt épen e körbe helyezi, semmi más irott adat nem szól.

40. Emez pedig ki itt mellettem nyargal,
 Tegghiajo Aldobrandi, ki a földön
 Meghallgatást érdemlett voln' bizonnal ;
43. S én, ki velök egy kereszten vergődöm :
 Rusticucci Jakab valék ; kinomba'
 Nem vádlok mást, egyenkivül : rossz nőmön.«
46. Ha védve lettem voln' a tüztől : nyomba'
 Siettem voln' közéjük én azonnal,
 S hiszem hogy védöm sem tiltotta volna.
49. De mert megégtem s sülttem voln' bizonnal :
 Készségemet, mindhármok' átölelnem,
 A félelem legyőzte az iszonyynyal.
52. Mondám tehát : »Nem megvetés fog el, nem,
 Söt oly meleg részvét irányotokba',
 Hogy el se múlik egyhamarra bennem,
55. Mihelyt vezérem oly ígéket monda,
 Mikből megértém, hogy ilyféle népek
 Minők ti vagytok, jönnek im nyomomba.

41. *Tegghiajo Aldobrandi*, kiről Dante már fentebb (VI. 7-9.) kérdezősködött volt Ciacco-tól, az Adimariak családjából származott előkelő főúr ; szintén guelf, s ő is, mint az előbbi, ellenezte a florencziek ama hadjáratát Siena ellen, melynek az Arbia melletti (montaperti-i) szerencsétlen ütközet lön a következése ; mely, ha Farinata degli Uberti közbe nem lép, Florencz végromlását idézte volna elő. Ezért mondja róla barátja : bár meghallgatták volna tanácsát a földön ! — Bünéről ennek sincs emlékezet az irott emlékekben.

44. *Rusticucci Jakab*, a szóló, alsóbb rendű, plebejusi családból származott, de gazdag s befolyásos florenczi, kinek igen rossz, indulatos neje volt ; kénytelen lévén elválni tőle, a miatt esett a bünbe, mely őt a pokol e körébe hozta.

58. Hazátokból való vagyok s tiétek.
Nagy nevetek' s tetteitek' hallva otthon
Mindig örültem s hűn örzém emléktek'.
61. Öröm helyett édes gyümölcs, ez úton
Mit megtalálnom ígért hű vezérem,
De a központba kell előbb lejutnom.«
64. »Ha akarod, hogy még sokáig éljen
E testbe' lelked, — amaz így beszéle —
S hogy hirneved túl sirodon is fényljen :
67. Szólj : hősiség s erény, mint hajdan, él-e
Még városunkban, vagy örökre eltűnt
S hazánk jó híre végkép oda véle ?
70. Mert Borsiere Vilmos, a ki köztünk
Nem rég győtrődik s ott megy — nézd csak azt ott! —
Annyit beszélt, hogy sirni alig győztünk !«
73. — »Új jövevény nép, hozva könnyű hasznot,
Oly gögöt és oly megzabálást szüle
Benned, Florencz, hogy magad is panaszkod !«

63. Lejutnom. Az eredetiben használt szót: tomi (tomare) tekintve, tulajdonkép le buknom szóval kellett volna fordítanom. De mivel a költő csak azt akarja kifejezni, hogy »át kell mennem a pokol legalsó körén is« — s oda valóban nem is bukik le, jobbnak láttam, a rim mindegy levén, az enyhébb szót használni.

64. »Ha akarod« — Így az eredetiben. Dr. Angyal nem feltételül, hanem óhajtásképp adja e szókat a Rusticucci szájába.

70. Borsiere Vilmos. Előkelő, mivel, világlátott lovag volt. Elmésségéről s egyszersmind nemes gondolkozásáról érdekes adomát beszél Boccaccio a Decamerone-ban (I. 8.)

73. Dante itt a gyorsan gazdagodó s önhitt és szerencsésjökben »megzabált« kalmár-népnek tulajdonítja Florencz romlását, melyet (a 75. s. szerint) maga a város is belátott és sirat már. — Beszélgető társai

76. Ekép kiálték, haragra hevülve. —
S ők hárman, eddig válaszomra várva,
Bámulva álltak, elképedve tüle.
79. »Ha máskor is, — kiálta mind a hárma —
Ily olesón menekülsz a kérdezőktől:
Boldog lehetsz, belsődet így kitárva.
82. Azért, ha majd kiérsz e gyászmezőkből
S rád sütnék a szép csillagoknak fényei,
S' dicsekszel: ott valék, onnan jövök föl:
85. Oh ne mulaszd el ott rólunk beszélni!
S kört bontva, futni kezdtek oly sebessen,
Gyors lábaik' szárnynak lehetne vélni.«
88. Én nem hiszem, hogy egy Amen-t lehessen
Kimondani — mikor mindhármán eltűnt
S indulni nem késett jó mesterem sem.
91. Követtem én; néhány lépésre mentünk
S olyan közel hangzott a viz-moraj már,
Hogy alig hallók a mit beszélgettünk.
94. Mint a folyó, — mely a Veso hegy alján
Keletre első fut saját irányba',
Mert ott eredt az Appeninek alján

szerint fején kellett találnia a szöveget. (79—81. s.) Valóban Florencz romlása: a régi főrangnak, s a gazdagodás által fölkapott »új emberek« párt-torzalkodására vihető vissza a Dante idejében.

86. S kört bontva. Elbocsátva egymás kezét, egyenként futottak el.
94. Mint a folyó. Dante itt a Phlegeton zuhatagát a Montone folyóéval hasonlítja össze, a Badia di San Benedetto zárda mellett. E folyó, mely az Appeninekben eredők közt az első, melynek saját irányja van, azaz nem a Po mellékfolyója, hanem egyenesen a tengerbe szakad. Először, míg a romagnai síkságra le nem ér, Aquacheta nevet visel (most ugyan már csak egyik mellékfolyóját hívják így), de e nevét aztán elhagyja s Montone nevet vesz föl. A vizesés (mely

97. S először Aquacheta, miglen ágya
Nem ért le még a mély fenékü völgybe,
De Forlinál már e nevét lehányja —
100. S szent Benedeknek házánál, üvöltve
Zuhan a mélybe a meredek Alpról,
— Hol menedék még ezreknek lehetne — :
103. Ép ugy, alá zuhogva sziklapatról,
Harsogni hallók a vad árt, hogy nékem
Fájt már fülem a szörnyü hangzavartól.
106. — Magam körül kötöttem hevenyében
Egy kötelet, még ott fűm, melylyel ép'
A tarka párducz megfoghatni véltem.
109. Leoldva most magamról azt, mikép
Parancsolá a mester, néki adtam,
Belőle miután csomót köték.
112. Ő, jobb felé mintegy félfordulatban,
A part szélétől kissé hátra-lépve,
A mélybe dobta a kötél legottan.
115. »Valami újnak kell itt menni végbe,
— Mondám magamban — mikor mesterem, ni,
Mily furcsa kaccsintással vezeté be!«

ma szintén sokkal kisebb mérvű, mint a Dante korában lehetett) még az Aquachetán van, a Sz. Bencze kolostora mellett, mely ropant épület, alkalmas lenne több ezer ember befogadására, de a Dante idejében alig néhány szerzetes volt benne. E zárda az előbb (37—39. s. jegyzetében) említett Guidi grófok védurasága alatt állt, s mondják, Dante időzött is benne, mint a Guido Dovadola gróf vendége. Vendégszeretetét e szép leirással hálálja meg.

106. Magam körül. Az övről s allegorikai jelentéséről lásd a Bev. Értek.

112. Mintegy félfordulatban, mint a ki dobni akar.

118. Oh milyen óvatosnak kéne lenni
Olyakkal, kik nem látják csak a tettet,
De titeket is sziv s agy gerjedelmi!
121. Így szóla hozzám: »Mindjárt ide-fentebb
Lesz, a mit várok és mindjárt meglátod
S megismered, elméd a min töprengett.«
124. Hazugsághoz hasonló igazságot,
Ha csak lehet, hallgasson el az ember,
Máskép ártatlan von magára gáncsot.
127. De én itt nem hallgathatok, s hitemmel
Pecsétlem, olvasó, komédiámra,
S máskép ne nézzék soha kegyes szemmel —
130. Hogy ott a vastag, zavaros légárba'
Oly szörnyet láték úszni, emelkedve,
Hogy megrendülne a szivek legbátra —

118. Oh milyen óvatosnak. Dante ismét azon kapja magát rajta, hogy valami helytelent gondolt, s Virgil (ki nem csak a tettekbe, hanem a szivbe és gondolatba is belát) a ki sem mondott gondolatot kitalálta s most feddést várhat tőle.

124. Hazugsághoz hasonló... Rendkívülit s hihetlent akarván mondani, kétkedik, ha mondja-e, nem vonja-e (bár igazat mond) a hazugság vádját magára. Jegyezzük meg, hogy Dante, elbeszélése igazságát hittel pecsételi. De mire esküszik: komédiájára! — mely maga is csak költemény. Esküjét azért nem kell oly komolyan vennünk, mint egy későbbit (XXVIII. 112. s köv.) melyről a maga helyén szólunk.

131. Oly szörnyet (az eredetiben: alakot). Ez a mindjárt megjelenendő Geryon (l. a Bevez. Érték.)

133. Mint ha ki olykor tenger-mélyre ment le,
Ha horgonya sziklán — min fönnakadt,
Nyújtózik fölfelé, ha azt fölszedte,

136. S nehezen húzz' a zsibbadt lábakat . . .

133. M i n t h a k i. Szemléletes kép. A nehézkes Geryon úgy emelkedett, úszva, föl a zavaros légben, mint az oly hajós, ki sziklán vagy min fönnakadt horgonyát kiszabadítani a tenger mélyére szállt le, s dolga végeztén most, lábait fáradtan húzva, bukkan föl ismét.

TIZENHETEDIK ÉNEK.

— Hetedik kör, harmadik alkör: erőszaktevők a művészet ellen: uzsorások. — Geryon. — Scrovigno. Buiamonte. Leszállás a nyolczadik körbe. —

»A hegyes farkú fenevadat ládd ott,
Bércznél magasb, s gyöz falon, fegyveren,
És büzzel tölti az egész világot.«

4. Így kezde hozzám szólni mesterem.

S intett neki, jőjön kijebb a partra,
Hol lábaink álltak márvány-teren.

7. S a csalfaság e képe, rút alakra,

Mintegy derékig, fej- s mellel, kilépe,
De lenn maradva húzódott a farka.

10. Mint igaz ember arcza volt a képe,

Olyan szelid volt külső látszatára,
De sárkány-kigyó alsó termetébe'.

13. Válláig szörös volt két karja szára ;

Hátát s a mellét s oldalát pikelykék
Födék be tarkán, karikák módjára.

1. A hegyes farkú fenevadat. Lásd a Bev. érték. Geryonról.

Szinét török s tatár posztón se festék

Tarkábbra, fölvető s verő fonálnak,

Hálót Arachne sem szőtt különbet még —

19. S mint csolnakok a partnál gyakran állnak

A vízbe félig, félig szárazon már,

Vagy mint iszákos németek honának

22. Partján a hód, prédára lesve hogy' vár:

Úgy állt ez undok fenevad, a szikla-

Párkányra támaszkodva, a porondnál.

25. Az ürben farka szabadon kavilyga;

De mint fulánkja mérges skorpiónak,

Hegyezve végén a két águ villa.

28. Most szólt vezérem: »Itt fordítani jónak

Látnám utunkat kissé arra, hol

Terpeszkedik e rút ágaskodó vad.«

17. Fölvető s verő fonál: az eredetiben is sommette e soprapolte. A takácsok a szövőszéken hosszába tett fonalat fölvetőnek, a rá keresztbe helyezettet, melyet rávernek a nyüsttel, leverőnek nevezik. Dr. Angyalnál »alapszint festenek a szövetre«. (?)

18. Arachne: a lydiai híres szövőné, a kit Minerva pókká változtatott.

21. Iszákos németek: már Tacitus, Germaniájában, torkosoknak írja le a németeket »kik csak alunni s enni szeretnek«; a középkorban a német zsoldosok még nagyobb ivók voltak; s ma is közmondás a francziáknál: boire comme un allemand.

22. A hód: állítják, teste felső részével a patakból kikapaszkodik a partra, farkát pedig a vízbe lógatja; a halak rákapaszkodnak s akkor hirtelen megfordul s elkapja. Mi igaz e természetrajzi meséből, nem tudom; de hogy a Geryon állására a kép remekül találó, bizonyos.

24. Párkányra — porondnál a sokszor említett izzó fővényt a kőpárkány köríti, erre könyökölt ki Geryon.

31. S kilépve jobbr' a bércpárkány alól,
Egész a szélen tiz lépést haladtunk,
Lángot s porondot kikerülve jól.
34. S a mint a szörnnyeteghez eljutottunk :
Még több bünöst láték ott egy csapatban,
A fövényen lenn ülni, ép alattunk.
37. Most mesterem : »Hogy annál biztosabban
Megtudd e kör s lakóinak mivoltát,
— Szólt — lépj közelb s tekintsd meg pontosabban.
40. Csak ne soká nyújtsd ott beszéded folytat.
Mig visszatérsz, én itt evvel beszélek,
Hogy kölcsönözze izmos válla boltját.«
43. Így én, e hetedik kör legszélének
Párkánya mentén egyedül haladtam,
Nézvén a gyásznépet, kik lenn ülének.
46. Düledt szemük a kintől majd kipattan,
S testök' kezökkel majd itt majd ott védve,
Forró homok- s lángoktól eltikkadtan.
49. Így tesznek a kutyák is, nyár-idétte,
Kapkodva szájjal, lábbal, mit tehetnek,
Ha csípi bolha, bögöly, légy egyvégbé.

33. K i k e r ü l v e j ó l. A köpárkány keskeny s vigyázva kell haladni rajta, hogy a közvetlen mellette levő izzó porondot s ráhulló lángesőt kikerüljék.

37. H o g y a n n á l b i z t o s a b b a n. Virgil már előbb (XIV. 23.) említette, hogy ez alkörben némelyek fekszenek, némelyek ülnek, némelyek futnak. A fekvők voltak isten-káromlók ; a futók a zsoldomikusok ; most itt vannak az ülők : az uzsorások.

52. S a mint e kinzó lángtól elepedtek
Hol egyikét, hol másikat vizsgáltam :
Egyet sem ismerék ; csak az lepett meg :
55. Hogy táská lógott mindenik nyakában,
Külön-külön szín- s czimmerrel jelölve,
S rajt' szemöket mintegy legelni láttam.
58. Hogy oda léptem, még jobban közelbe :
Egy sárga táskán kék színű oroszlány
Alakját láttam, a fejét emelve.
61. S szemem' soraikon tovább hordozván :
Egy másik vérpiros zacskón, fehér
Vajnál fehérebb lúd fordúla hozzám.
64. S egy harmadik, fehér táskán kövér
Nagy kék emsével, hozzám mogorván szól :
»Hogy' van, hogy úta d e gödörbe tér ?

54. Egyet sem ismerék. Talán azt akarja kifejezni ezzel, hogy soha sem volt dolga uzsorásokkal, annál inkább maga tisztán tartotta magát az uzsorától s a pénzvágý minden bűnétől.
55. A táská : a pénz és kapzsiság jelvénye. Hogy szemeiket folyvást rajta legeltetik, ennek (a kapzsiságnak) még erősb kifejezése.
56. Külön-külön szín- s czimmerrel. Főrangú családok, majdnem hagyományosan üzték az uzsoráskodást. Azért Dante nem is egyéneket, hanem egész családokat akar megbélyegezni színeik s czimereik fölemlítése által.
59. Sárga alapon kék oroszlán : a Gianfigliuzzi (florenczi) tekintélyes guelf család czimere.
61. Piros alapon fehér lúd : az Obbriacchi, szintén florenczi, nemes ghibellin család czimere. Dante a bűnösök megbélyegzésében nem ismer pártkülönbséget.
64. Fehér alapon nagy kék disznó : a páduai Scrovigni család czimere. Mint a megszólaló maga mondja, egyedül van itt Paduából, a sok florenczi közt. De szomszédja Vitaliano del Dente, paduai gazdag nemes is ide fog kerülni (1300-ban még életben volt.)

67. Eredj tovább — de mert még élni látszol,
Tudd meg, hogy szomszédom' Vítaliánt itt
Lelnéd ha útna erre hozna másszor.
70. Magam vagyok csak Páduából ám, mind
Florencezi közt, kik: »Jő a fő-lovag!
— Ezt orditozták a fülembé váltig —
73. S táskáján három bakot mutogat!«
Itt félrehúzta száját, nyelvet öltvén,
Mint barmok, hogyha nyalják orrokat.
76. De félve már, nehogy bosszantsam őt én,
Késtemmel, a ki csak sietni készíté,
Ott hagytam e bús népet, kinja gödrén.
79. S vezéremet, ki már nyakát tetézte
A szörnyetegnek, ott lelém fenn ülve;
S így szólt nekem: »Most légy erős s merész te!
82. Ezentúl ily lépcsőn ereszkedünk le!
Előmbé ülj, hadd üljek közepett én,
Nehogy farkával valahogy megütne.«

71—73. A főlovag, kinek három bak a czimere: Ser Giovanni Buiamonte, szintén florencezi nemes, a pénz-lovagok feje. Az eredetiben *tre becchi*; becco bakkecskét is, madár-csőrt is jelent. A legjobb magyarázók azonban három bakot mondanak a Buiamonte-k czimereül, így a florencezi névtelen, Dante Péter s mások.

76. Nehogy bosszantsam őt, t. i. Virgilt, ki megmondta (40. s.) hogy csak röviden végezzen.

82. Ezentúl ily lépcsőn. A pokol, feneke felé már oly meredek, hogy lábon nem lehet lemenni. Virgil itt a későbbire is czéloz, mikor a XXXI. énekben Antéus az óriás szállítja'át; a XXXIV-ben pedig a föld középpontjába beszorult Luczifer testén, szőrébe kapaszkodva, kell mászniok.

85. S mint a kinek, váltó láz közeledtén,
Már körme kékül s minden teste reszket,
Hüs árnynak már láttára is remegvén :
88. Ugy érzém magam én is, hallva eztet ;
De hős ur bátorrá tesz gyáva szolgát,
Fenyegetése úgy reám ijesztett,
91. Befészkelődtem a nyeregbe jól hát ;
Akarva szólni — szó nem jött azonban
Mint akarám — »Csak kérlek, jól karolj át !«
94. De ő, ki máskor is, ily nagy bajomban
Segíte már, — most is körülölelve
Fentarta jól, mihelyt mellette voltam,
97. És monda : »Geryon, mozdulj egyszerre,
S széles körökben, lassan szállj az aljba,
Gondolj, melyet viszesz, az új teherre.«
100. Mint csolnak egyre hátrál s távolabbra
Mozdúl a révtől — úgy mozdult ez épen ;
S mikor magát érzé egész szabadba' :
103. Fordítja farkát mellének helyében,
És csavarogva vele mint ángolna,
Úszony-kezelével eviczkélt a légben.
106. Nagyobb ijedtség nem hiszem lett volna
Mikor Phaéton a gyeplőt elejté
S meggyúlt az ég, a mint még látható ma, —

87. H ü s á r n y n a k : a fázónak a hüs árnynak pusztá meglátása is növeli reszketését.

89. D e h ö s ú r. Az úr hősisége elragad a gyáva szolgára is. A Virgil fenyegetése úgy ráijesztett Dantéra, hogy szégyelletében neki bátorodott.

98. S z é l e s k ö r ö k b e n , l a s s a n . . . Nehogy elszédüljenek, ha egyenesen s gyorsan csapna le.

109. Vagy nyomorúlt Ikár, hogy szárny-szegetté
— Érzé — viassza olvadtán mint válik,
S kiált az apja : jaj, rossz útra mentél !:
112. Mint az enyém volt, mikor szemhatárig
Mindenfelé csak pusztá léget láttam
S semmit se mást, csak azt a szörnyet váltig.
115. Az lassan lassan szálldogált, szálltában
Kerengve, lejjebb, lejjebb — s csak szelet
Érzék alulról s szembe fúváltában.
118. S jobbról a szörnyű örvény, mely felett
Lebegve szálltunk, rémesen morajlék —
S lenézni : arra hajtám fejemet.
121. De most csak annál jobban borzadtam még —
S remegve bújtam s félve kapaszkodtam,
Mert lángokat láték s jajszókat hallék.
124. Most észrevettem, mit előbb nem, ottan :
Hogy szállva szállunk új kinok közé le,
Mik ott vigyorgnak ránk minden sarokban.
107. Phaeton mondája ismeretes. Az ég meggyúlván a nap szeke-
rétől, perzselődése ma is meglátszik a tej-úton : tartja a mytholo-
giai kozmogónia.
109. Ikár. Ikarus mondája ismeretes. Dante azt hiszi, ezek (Phaeton
s Ikár) sem ijedhettek meg jobban, mikor az történt velők,
mint ő itt.
117. Alulról s szembe ; a lég nyomását, szélként, érzé alulról,
a mint lefelé — s szembe, a mint kerengve, kovályogva szállottak.
125. Új kinok közé, a melyek t. i. a pokol alsóbb, nyolczadik
körében vannak.

127. Sólyom gyanánt, mely jó soká reptébe'
Csali-madárt sem, igazit se' látva,
Solymárja rákiált: »jaj, hullsz a mélybe« —
130. Kedvetlenül, hol oly vig volt kiszállva,
Kerengve száll, urától félre távol,
Magát bosszúsan s csalfán földre vágva :
133. Ugy szállt, s tett minket Geryon le, lábtól,
Egy durva szikla mellett — s mihelyest
Eltávolíthatott minket magától :
136. Eltünt, mint a kilőtt nyíl, egyenest.

127. S ó l y o m g y a n á n t. Geryont hasonlítja a sólyomhoz. E hely (127—132.) megértésére a sólyommal vadászás középkori módját kell ismernünk. Először csali-madárral (mely toll-lapda módjára, két összekötött madárszárnyból készült) tanították be, s kapatták rá a sólymot. A csali-madarat fölhajították előtte, s ha elkapta és a solymárnak vitte, ez jutalmul jó falatot adott neki. Később mikor már igazi madárra vadásztak vele, ha a solymár, vissza akarta hívni a sólymot, a csali-madárral hította vissza. Dante a fentebbi helyen egy képzeleti vadász-jelenetet rajzol. A sólyom már jó soká fenn röpköd a légben, de sem igazi madarat nem lát melyet elkapjon; sem a vadász csali-madarát, melylyel az őt visszahívna. És kedvetlenedik, annál inkább minél vigabban szállt volt fel előbb. De bosszuságában nem csap le egyenesen (mivel prédája nincs), csak kóvályog, kereng lefelé, míg a solymár rákiált: »jaj, hisz esel!« — de nem a solymárhoz tér vissza, hanem tőle félre távol, bosszusan s csalfán vágja magát a földre. (Dr. Angyal úgy látszik, nem értette meg a köpet, mert azt mondta, hogy a sólyom előbb lassan leszáll, aztán rögtön újra felszáll, s »bosszús epés urától« messze ül le. A bosszús és epés jelzőket, nyelvtanilag lehet ugyan, az eredetiben használt szórend szerint, a solymárra is érteni; de lehet a sólyomra is; és minden jobb magyarázó s fordító így érti. A Geryonhoz való hasonlatnak is csak így van értelme.)

ÖTÖDIK FEJEZET.

A c s a l ó k.

(XVIII—XXX. ének.)

A tizenhetedik ének végével épen közepére jutottunk a harminczenegy énekre terjedő P o k o l-nak.

Az eddig tárgyalt első felében a költeménynek, a bűnök két főcsoportjával, a mértékletlenségből eredő és az erőszak jellegével bíró bűnökkel találkoztunk, a melyek a pokol két első körét töltötték be; a hátralevő fele-részre csak a harmadik főcsoport s a pokolnak csak két legalsó köre maradt. De, mint már az előbbi fejezet bevezetésében is mondtuk, ez aránytalanság csak látszólagos. Az első kör, mely még nem tulajdonképi pokol, két alkörre oszlott; a második, harmadik, negyedik, ötödik és hatodik kör, alkörökre oszlás nélkül a szenvedélyeik rabjait s azok bűntetéseit foglalta magában; a hetedik kör, három alkörrel az erőszakoskodókat; s így tulajdonkép tíz osztályával a gyötrötteknek találkoztunk. Ámde a nyolczadik kör, melybe most lépünk, maga tíz alkört foglal magában, a csalók tíz neme szerint; s az utolsó kilenczedik kör, a pokol feneke, még négy rekeszre oszlik, az árulók négy fajtája szerint: a

költemény hátralevő fele tehát tizennégy különböző okát és nemét zárja magában a büntetéseknek. Így ez a második fél még tartalmasabb az elsőnél; az egyensúlyt az állítja helyre, hogy ott az egész költemény nyitánya két s a pokol pitvara szintén két éneket foglalt el.

A nyolczadik kör, melybe most lépünk: a csalóké; és pedig a csalás azon egyszerűbb s aránylag kevesbbé súlyos neméé, mely általában bárki irányában követtetik el, — megkülönböztetve tőle a csalás azon legsúlyosb nemét, mikor az ember azt csalja meg, a ki benne bízott, s a ki annál fogva résen sem állt, hogy a csalótól óvakodjék.

Most még a csalók amaz egyszerűbb s általánosabb fajával van dolgunk; s ezek mind a pokol nyolczadik körébe vannak szorítva; de ez egy kör tíz alkörre oszlik, a csalás tíz faja szerint.

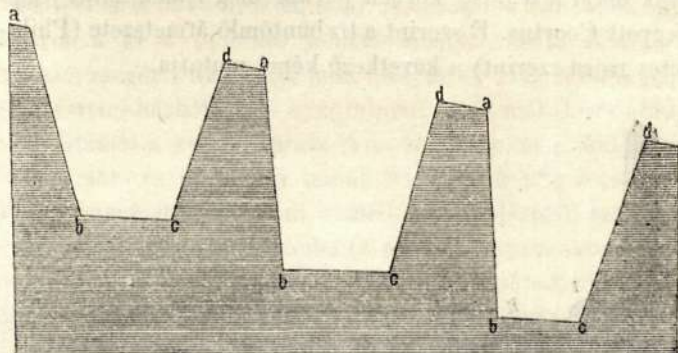
- Az első alkörben vannak a csábítók;
- a másodikban a hizelgők;
- a harmadikban a szentség-kufárok (simonikusok);
- a negyedikben a jóslók és kurnzslók;
- az ötödikben a vesztegetők s hivatalokkal kereskedők;
- a hatodikban a képmutatók, álszenteskedők;
- a hetedikben az alattomos tolvajok, s első sorban a szent helyek kirablói;
- a nyolczadikban a rossz tanácsadók;
- a kilencedikben a konkolyhintők és botrány-szerzők; végre
- a tizedikben a hamisítók.

Dante e nyolczadik kört saját névvel nevezi: Malebolge, s az egyes alköröket bolgiá-knak. Bolgia zacskót,

tömlőt, utazó iszákot jelent. Az elnevezés értelme tehát gonosz tömlők, vagy bűn-tömlők. Én e szóval fordítottam. Dr. Angyal, miután egyideig töprengett, ne nevezze-e Vészgaratnak? — végre bolygá-knak nevezi az egyes alköröket, hangutánzással inkább mint a szó értelmére figyelve, ámbár van valami bolygás-szerű is a fogalomban, de az nem lényeges benne. Az egészet ehhez képest Vész-bolygás-nak fordítja, a szóvégen levő s képzővel a magyar helynév-képzést akarva utánozni (pl. Almás, Bodzás stb.) A név fordításával az idegen fordítók is megvannak akadva. A francziák tulajdonnévnek veszik s megtartják az eredetiből a Malebolge kifejezést, csak magyarázatul teszik hozzá, mint Ratisbonne, Artaud de Montor: »fausses maudites« (átkozott árkok.) E példát követi a német fordítók egy része is; Philaetes Uebelbulgen szót használ; némelyek Uebelsäcke, Teufelssäcke kifejezésekkel élnek. Nem akarom hosszabban indokolni, miért neveztem Bűntömlők-nek; az eredeti szó értelméhez így véltem legközelebb járhatni.

A pokol tölcsére itt e nyolczadik körben természetesen sokkal szűkebbre szorúl a felsőbbekhez mérve; s látni fogjuk, hogy a költő itt már szabatos méreteket kezd adni. E nyolczadik kör tíz alköre nagyjában egy színvonalon áll; de csak nagyjában; fenekeik — egymáshoz képest — hovatovább, ha keveset is, de lejtének s mindenik következő valamivel alább van, mint a megelőzőé. Ez pedig az által van érzékitve, hogy a mint egyik alkörből, vagy tömlőből a másikba átmásznak, a tömlőket egymástól elválasztó árok-falak vagy gátak fölhágó oldala rövidebb, mint túl a leereszkedő oldal, tehát mélyebbre mennek, mint a honnan jöttek. A gátak ormói is mind alacsonyabb-alacsonyabb

színvonalúak, épen ezen constructio által. Kénytelenek vagyunk egy igen egyszerű vonalrajzhoz folyamodni, hogy ezt egészen szemlélhetővé tegyük. Ime három egymással szomszédos bűn-tömlő átmetszete.

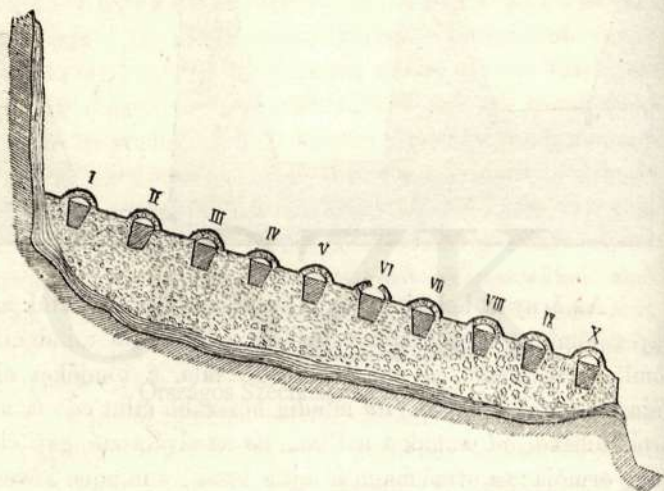

Az árnyalt helyek a pokol-fal köszikláját, a tiszták az egyes tömlők, vagy árkok belüregét jelölik; ab mindenik tömlő leereszkedő, cd annak felhágó fala, a tömlőket elválasztó gátak oldalain; ab mindig hosszabb mint cd ; bc az árok fenéke, ad annak a nyílása, da az elválasztó gát éle vagy ormója; ez ormó maga is lejtős kissé; s minden következő ormó alantabb színvonalon áll a megelőzőnél.

Magok e tömlők, tulajdonképen árkok, körben futnak, a pokoltölcsér falán köröskörül. Közös középpontjuk van, minél fogva az első tömlő a legnagyobb, a tizedik a legkisebb kört alkotja, szélességek azonban (körülbelül) egyenlő.

Vége az árkok, helyen-helyen át vannak hidalva, gátról gátra, hogy az átmenetet, az árok mélyébe leszállás nélkül, lehetővé tegyék. E hidak szikla-ívei a -tól d -ig boltozódnak; de a hatodik e hidak közül, a mely t. i. az ötödik

bolgiából a hatodikba vezetne át, szét van rombolva s beomolva. Az egész Malebolge alatt a pokolfolyam zuhog el; mert a Phlegeton, a mint láttuk, a hetedik körből a nyolczadikba zúgott le; itt azonban sehol se bukkan föl, csak majd a legalsó körben jelenik meg ismét, mint jéggé fagyott Cocytus. E szerint a tíz bűntömlő átmetszete (Philaletes rajza szerint) a következő képet mutatja.

Tíz ilyen árokban, melyeket a költő bűntömlőknek nevez, gyötrődik a csalók tíz különböző faja, természetesen mind különnemű s vétkök természetének képlegesen megfelelő büntetésekkel.

Az első alkörben a kerítőket és csábítókat démonok korbácsolják; a másodikban a hízelgők, kik magokat az életben megalacsonyították, nyakig sárban és ganajban állanak, s ott dühöngenek, önmagokat marczangolva. A har-

madik bolgia a simoniakusoké, kik fejjel előre és lefelé, az árok fenekén s oldalain levő külön-külön lyukakba vannak bújtatva, melyekből csak lábaik térdig látszanak ki, gyorsan lóbálva folyvást, mert talpaik égnek. Dante kértére Virgil leereszti őt ez árokba, hogy szólhasson a bűnhődők egyikevel, a ki a többenél jobban lóbálja lábait. Közelérve hozzá, megérti tőle, hogy nem más, mint III. Miklós pápa (az Orsini-házból), a ki nyugtalanul várja már, hogy utódja fölváltsa őt a gyötrelemben. A mint Dante megszólítja, azt véli, már ez (Bonifác pápa) érkezett meg*), s csodálja, hogy hamarabb jött, mint remélte. Csalódásából megtérve, elmondja, hogy alatta elődei (a mint ő: simoniakus pápák) vannak a sziklától laposra nyomva, az utolsónak mindig így kell vergődni fejjel a gödörbe, lába künn sülve; de ha utóda megérkezik, ő is amazok közé fekehetik majd. Dante itt alkalmat vesz magának, élesen kikelni a pápák pénzsovárgása és simoniáiik ellen s nagy méltatlankodással szól botrányaikról.

A negyedik bolgiában a varázslók és jóslók bűnhődése abból áll, hogy mivel erővel a jövőbe akartak nézni, fejük most meg van fordítva vállukon, arczczal hátra tekintenek s mivel így előre nem látnak, menni is hátra felé kénytelenek. Dante maga is sír, úgy megszánja őket. Az ötödik bolgiában a hivatalokkal, a fejedelem kegyeivel kereskedők, a világi simoniakusok forró szurokban főnek s körülök ördögök állnak őrt vasvillákkal, visszaűzni, ha valamelyik ki akar bújni az égő szurokból. A hatodikban a szenteskedők,

* A *Divina Commedia* cselekvénye, mint tudjuk, 1300 márczius-ápriljébe van téve. VIII. Bonifác, Dante nagy ellensége, kiről a költő annyi gyűlölettel szól, 1303-ban halván meg, még élőnek van föltéve.

képmutatók vannak izzó és súlyos ólomköpenyekbe burkolva; köztök K a i f á s, a Krisztust elítélő zsidó főpap, keresztre feszítve fekszik a földön, hogy társai, jártokban, lábaikkal tapossák. A hetedik bolgiában irtózatos kígyók marhossák az alattomos tolvajokat, első sorban a szent helyek kirablóit, kik a kígyók marásától meggyúlnak, összeégnek s hamvaikból mindig újra föltámadnak a gyötrelemre. Itt van az ó-mythologia nagy tolvaja Cacus is, mint centaur, egész teste kígyókkal borítva. Dante néhány florenczire ismer itt, kik közvagyon elrablói voltak, s most csodásan változnak kígyókká, kígyókból ismét emberekké.

A nyolczadik bolgiából számtalan láng lövell ki, melyek közt a gonosz és cselszövő tanácsosok bűnhődnek; minden egyes lángban egy-egy bűnös lélek van, kivéve egyet, a melybe kettő van zárva: Diomedesz és Odüsszeusz. A kilencedikben a viszályok és botrányok szerzői, a konkolyhintetők, bűnhődésének vezetésére egy ördög van rendelve; büntetésök abban áll, hogy kardjával minden fordulón átszegi őket, sebök menetközben, mire oda visszaérnek, begyógyul. Itt van Mahomet, vejével Alival: s mások, kik részint egyházi, részint polgári szakadások okozói voltak. Kétségkívül itt találhnók Luthert és Kálvint is, ha előbb élnek vala, mint Dante!

Ahhoz a hidhoz érve, mely a nyolczadik kör utolsó (tizedik) bolgiájába vezet: előre hallatszik már az itt gyötörtött hamisítók siralma, kik undok sebekkel s utálatos testi bajokkal büntetvék. Itt vannak az arany-csinálók; azok is, a kik magokat másnak adták ki (személyöket hamisítva meg); dühösen szaladgálnak az árokban, s harapdálják, a kivel találkoznak. A pénzhamisítók itt vízkórosokká lettek, örült szomjtól gyötörve; a szóhamisítók (hazugok) forró láz-

ban égne; köztök Putifárné s az a Sinon, a görög, a ki Trójába a falovat becsempészte.

Ah! kiről feledkeznék meg ez a Minosznál rettenetesebb s kérlelhetetlenebb bíró! Az ó- és újkor bűnösei mind itt vannak, csoportosítva vagy egyenként megnevezve; s elveszik kezeiből büntetésöket, melyeket képzeletének kifogyhatatlan leleményessége teremtett és szab ki reájok!

E rövid és csak átnézetül szolgálni akaró bemutatása után a csalók tíz büntömlőjének, meg kell állapodnunk néhány ponton még, hogy egyes, fölmerülő kérdéseket érintsünk.

Mindjárt az első alkörnél (XVIII. 22.) meglep az út iránya, melyet a költők követnek, s mely ellentétes az előbbiekkal.

Láttuk, hogy a költők az egyes pokolkörökön soha sem mennek végig köröskörül, hogy arra a pontra érkeznének vissza, a melyről kiindultak; hanem miután a megelőző felsőbb körből b a l k é z r e a következőbe leszállottak, itt j o b b r a haladnak egy darabig, látják az illető körben szenvedő bűnösök egy részét, a mi azt teszi föl, hogy ugyanabban a körben még tömérdek sokan vannak, a kiket Danté nem lát, nem nevez meg, nem vesz számon. Aztán, miután így egy darabon mentek, ismét b a l k é z r e leszállnak a következő körbe s abban megint jobbra haladnak tovább előre. A nyolczadik körbe érve azonban nem jobbra indulnak mint addig, hanem b a l r a, (a mi abból tűnik ki, hogy magoktól jobbra látják az árok fenekén szenvedőket). E változtatott iránynak lehet allegorikai jelentősége is; mert Danténál semmi sincs ok és jelentőség nélkül. Talán azt akarja jelenteni, hogy az eddigi bűnök, a szenvedély és erőszak

bűnei, legalább egyenes úton s nyílt homlokkal jártak; a most következők: a csalás és az árulás visszafelé forduló, álcázott utakon járják csavarékos ösvényeiket. Amazokat a jobb-, ezeket a balkéz jelölje. Vagy a Philaetes kissé talán erőltetett magyarázata szerint (a XVIII. ének 22. sorához), ha a költők balra haladnak, az árok csigavonala jobb felé látszik tekerőzni, jelölje annak, hogy a csalók tekervényes útja, a csalás bűnének természeténél fogva látszik jobbra menni, de annál biztosabban vezet a pokol mélyére.

A harmadik büntömlőben a Szentlélek ajándékait pénzért elárusítókkal, kik e bűn első elkövetőjéről Simon mágusról »simoniakusok«-nak neveztetnek, s első sorban természetesen a simoniakus pápákkal találkozunk.

Az egyháziaknak s a római székeknek ez a legelterjedtebb, legsajátabb s legnagyobb bűne, s természetes, hogy ezt legnagyobb mértékben magok a pápák gyakorolják, a kiknek kezében a legnagyobb egyházi hatalom, a legtöbb jövedelmes egyházi javadalom eladományozásának vagy elárusításának a módja összpontosul.

A pápa, kit Dante itt a nyolczadik kör második árkában, égő kemenczébe fejjel bedugva s lábait kifelé lóbálva talál s a kivel beszédbe ereszkedik: III. Miklós (degli Orsini) pápa, a ki 1277-től 1280-ig ült a szent széken, a hol — egy pár nem simoniakus pápa után, kiket tehát nem várhat e helyre, VIII. Bonifácznak, a Dante idejébeli pápának s a költő halálos ellenségének adott helyet, a ki 1303-ig uralkodott, viselve a tiarát s kezeiben tartva a kulcsokat, miután azokról V. Coelestin, a jámbor, önként lemondott. VIII. Bonifác tehát 23 évig váratta magára III. Miklóst, hogy őt a tűzben fölváltsa.

III. Miklósról így ír az egykoru történetíró Villani: »Míg fiatal pap és azután bibornok volt, jó erkölcsű s a mint mondják szűztestű nemes férfiú volt; mint pápa mindenek fölött hozzátartozói érdekeit viselte szívéen, s mindent elkövetett, hogy azokat nagyra vigye; és ő volt az első pápa, kinek udvarában rokonai részére nyilvánosan üzetett a simonia, hogy őket fekvő birtokokkal, kastélyokkal s arannyal gazdagítsa.« — Minthogy ő a ghibellineket pártolta s azok egyik főemberét Colonna Jakabot is bibornoki méltóságra emelte, mondja Philaletes, talán a Villani jellemzése gyanúsnak tetszhetik; annyi azonban bizonyos, hogy ő rokonaiból több bibornokot nevezett ki, hogy unokaöccsét Orsini Bertalant, romagnai gróffá tette; míg ellenben utóda IV. Márton, épen ellenkező, önzetlen s részrehajlatlan eljárást követett, midőn őt Franciaországból meglátogató testvéröccsének csekély úti költséget adott, azt mondván, hogy javai nem magáéi, hanem az egyházéi. Egyebekben a III. Miklós uralkodása nem volt rossz, sőt politikai magatartása épen dicséretesnek mondható.

A III. Miklós által említett »simoniakus elődei« alatt nem közvetlen elődei a pápai széken értendők. Ezek: V. Incze, V. Adorján és XXI. János voltak, kiknek együttvéve alig egy évre (1276) terjedő uralkodása sem dicséretre sem kárhoztatásra nem igen nyújtott bő anyagot; s a kiket Dante, jellemöknek megfelelőleg, más helyeken talál, és pedig Adorjánt s Mártont a purgatoriumban, Jánost pedig épen a paradicsomban. Úgyszintén a derék X. Gergely sem. Értendők valószínűleg a sváb császári ház heves ellenségei: a kapzsi és rideg IV. Incze, a gyöngébb de szintoly lelkiismeretlen IV. Sándor és IV. Orbán, ki anjoui Károlyt Olaszországba behívta, és végre VI. Kelemen. Inczéről a

többi közt azt beszélik, hogy halálos ágyán maga körül gyűjtött rokonainak azt mondta volna: »Mit jajgattok, nyomorultak? hát nem tettelek elég gazdagokká mindnyájaitokat?«

De bármennyire gyűlölte is Dante VIII. Bonifáczt, ki III. Miklóst a simoniakusok égő kemenczéjében felváltandó, még nála is rosszabbat mond utódjáról, ki meg őt váltandja föl a büntetés e helyén.

»Mert ő utána, ég és föld törvényt
Lábbal tipró pásztor jő napnyugtáról
Gyalázata engem s őt elfödven itt.«

Sokkal világosabb szavak, mintsem ki ne olvashatnók belőlök: ki ez a gyalázatos, a kinek gyalázata még a VIII. Bonifáczt is elfödi s felülmulja.

A VIII. Bonifác halála s XI. Benedek rövid uralkodása után — mondja Philaletes — nagy meghasoulás volt a Conclavéban a választandó pápa iránt. A francia párt, élén Prato bibornokkal, Orsini Napoleont akarta pápának; a francia-ellenes párt, élén Kajetán bibornokkal (a VIII. Bonifác unokaöcsésével), Orsini Mátét. Hosszas versenyzés után abban egyeztek meg, hogy a kettő közül egyiket sem, de mindenesetre ultramontán*) pápát választanak, s e végből a franciaellenes párt jelöljön ki hármat, kik közül a francia párt negyven nap alatt tartozik egyet választani. Mint várható volt, a három jelölt mindenike a francia királyi ház ellensége volt, köztök a gottei Bertrand bordeaux-i érsek.

*) Nem a mai értelemben, hanem csak »nem olasz« származásu, hanem a hegyeken túli eredetű pápát.

Prato bibornok azonban gyorspostát küldött Szép Fülöp francia királyhoz ; s ez, titkos beszélgetésben nyilvánította a bordeaux-i érsek előtt, hogy módjában van őt pápává választatni s kész is arra, de hat föltétel alatt: bűnbocsánat magának, hozzátartozóinak, a Colonna-bibornokoknak, a papi dézsma átengedése öt évre, a VIII. Bonifác pápa emlékének kárhoztatása, s még egy titkos föltétel, melyet csak a pápai trónra lépte után fog neki megmondani. Az érsek a föltételeket (az utolsót láthatlanban) elfogadta, s reájok a szent ostyára megesküdt. Ekkor Szép Fülöp parancsolta Prato bibornoknak, hogy a bordeaux-i érseket válaszszaak a másik párt által kijelöltek közül pápának, a mi ellenmondás nélkül meg is történt s a gottei Bertrand V. Kelemen név alatt elfoglalta a pápai széket. Az eddigi szokás ellenére nem is Rómában, hanem Lyonban koronáztatta meg magát; aztán Avignonban székel s mindenben alázatos szolgája volt Szép Fülöpnek, kinek előbb engesztelhetetlen ellenségeül viselte magát. Teljesítette Fülöpnek hatodik (titkos) kívánságát is, elítéltetvén a templomos-vitézeket (templáriusokat), valószínűleg ártatlanúl; a föltételek közül azonban egy (a VIII. Bonifác kárhoztatása) alól kivonta magát, s a helyett kárpótlásúl, a Szép Fülöp kívánságára, birodalmában valamennyi zsidót egy napon elfogott, javaikat elkoboztatta; s minden egyházi hatalmával azon volt, hogy Valois Károlynak, a Fülöp öcsésének a byzanci trónt megszerezze.

Ez volt tehát az a »gyalázatos«, a ki a legnagyobb simoniát követte el, midőn a pápai trónt magának alávaló vásár útján szerezte meg, különben sem volt jobb; Villani azt írja róla: »Erősen pénz-sovár ember volt; simoniakus, a ki minden egyházi hivatalt és méltóságot pénzért adott

udvarában; a mellett buja is, mert a szép Pelagorga gróf-nét, a Fusci grófok leányát, tartotta szeretőjeül.« — Még rettenetesebb a mit Dino Compagni, még életében ír e pápáról: »Az ily rossz pásztorokat az Isten ostorúl adja a népeknek bűneikért.«

A Dante részleghajlatlansága az V. Kelemenről mondott ítéletében az által tűnik ki, hogy e pápa a fehérek pártját (melyekhez a költő is tartozott), a feketék elnyomása ellen oltalmába vette, s a VII. Henrik olaszországi járatát nemcsak támogatta, hanem őt saját követé által meg is koronáztatta. De simoniakus volt: s Dante őt érdeme szerint ide juttatja a nyolczadik kör harmadik bolgiájába.

Jegyezzük meg, hogy Philaletes tévedésből teszi V. Kelemen halálát 1307-re, holott ő 1314. ápril 20-án halt meg. Így is csak 11 évig váratta magára VIII. Bonifácot; tehát sokkal kevesebb ideig, mint emez III. Miklóst.

Nem lesz érdektelen a legjelesebb s legelfogulatlanabb Dante-magyarázók nyomain, világosabb áttekintés végett, felsorolni itt mindazokat a pápákat, kikre Dante e helyén célzás s kikről a fentebbiekben szó van. Mind a XIII. század második feléből s a XIV. század elejéről valók.

IV. Incze (1243—1254);	} Valószínűleg ezek
IV. Sándor (1254—1261);	
IV. Orbán (1261—1265);	
IV. Kelemen (1265—1268);	
	alatt.

(Három évi szék-üresség).

X. Gergely (1272—1276);

V. Incze (1276);

V. Adorján (1276), a Purgatoriumban, a fösvények körében;

XXI. János (1276—1277), a Paradicsom negyedik körében;

III. Miklós (1277—1280), lábait lóbálva, fejfel a tűz-kemenczében;

IV. Márton (1281—1285), a Purgatoriumban, a torokosok körében;

IV. Honorius (1285—1287);

IV. Miklós (1288—1292);

(Két évi székek-üresség).

V. Coelestin (1294), a Pokol első körében;

VIII. Bonifác (1294—1303), III. Miklós fölibe jövő a harmadik bolgia kemenczéjébe;

XI. Benedek (1303—1304);

V. Kelemen (1305—1314), VIII. Bonifác fölibe jövő a kemenczébe.

Hátra van még VIII. Bonifácról, a Dante halálos ellenségéről s az Isteni Szinjáték történetekori (1300) pápáról szólanunk valamit, miután a Pokol (a Dante költeménye) annyira tele van vele, hogy mulasztást követnénk el, ha vele kissé részletesebben nem foglalkoznánk. Itt akarjuk egyúttal kiegészíteni azokat is, a miket elődéről V. Coelestinről, ki a pokol pitvarában szenved gyávaságáért (III. 60), s a florenzi pártviszonyokról (VI. én.), a Ciaccio jóslata alkalmából, rövidség okáért elhallgattunk, hogy itt összefoglalhassuk. E következő rajzolatban is Philaletest követjük.

A IV. Miklós pápa halálát (1292) követő két évi székek-üresség után a bibornokok a jámbor remetét, moronei

Pétert választották pápául, ki V. Coelestin név alatt tette fejére a tiarát (1294.). E jó, de gyöngé ember rövid időn annyira az anjoui II. Károly befolyása alá került, hogy ennek ösztönzésére tizenkét idegen bibornokot nevezett ki. A nagyravágyó Anagni Kajetán bibornok (később VIII. Bonifác), mindenkép igyekezett kiaknázni a pápa tehetetlenségét, hogy tőle a tiarát magának ragadhassa el. Egyfelől a bibornokokat bujtogatta ellene, másfelől lelkiismereti aggályokat költött a gyöngé ember kedélyében, sőt azt is beszélték, hogy szó-csővel, mintha isteni szózat volna, azon utasítást adta neki, hogy mondjon le a pápai méltóságról s vonuljon ismét zárdába. A mellett, ghibellin családból származván s így ellenséges viszonyban lévén anjoui Károlylyal, ennek titkos ígéreteket tett, hogy őt fogja támogatni, ha őt, a bibornokok szavazatainak megszerzésével a pápai székre segitendi. Coelestin, mintán egy bullában kimondotta, hogy szabad a pápának, saját lelki-üdve érdekében, méltóságáról lemondani, valóban lemondott — s utána VIII. Bonifác egyhangulag megválasztatott.

Minthogy azonban sokan, az említett bulla ellenére is, V. Coelestint tartották egyedül jogszerű pápának holtáig, s így a Bonifác megválasztását törvénytelennek tekintették, ez — a szerencsétlen öreget, ki remeteségébe menekült, oly szoros őrizet alatt tartatta, Fumone-ban, Campaniában, hogy éjjel azon oltár zsámolyára kellett fejét lehajtania, a melyen nappal misézett vala.

Most, az előbb ghibellin-párti Bonifác egészen a guelfek karjaiba vetette magát. Anjoui Károly részére mindent elkövetett, hogy neki a sziciliiai trónt megszerezhesse; Valois Károlyt Olaszországba hívta, s őt a ghibellinek, különösen a flórenczi fehérek ellen fegyverül használta,

s a városban a ghibellin signoria megbuktatásának, a pártfők üldözésének s a Dante száműzetésének is eszközlője lett.

Nem sokára nyilvánult nagyravágyó s erőszakos természete s kitört szenvedélyes uralomvágya. Mikor az osztrák Albert német királylyá választatott, Bonifác a saját maga fejére tette föl a császári koronát s ily felkiáltásra fakadt: »Én Caesar vagyok, én vagyok a császár, engem illet a birodalom jogait őrizni!« — Egy izben, hamvazó szerdán, a ghibellin párthoz tartozó genuai érseknek, Spinola Porchetónak, szemébe vágta a szentelt hamut s így kiáltott rá: »Gondold meg ghibellin, hogy hamu vagy, s ghibellin-társaidal együtt hamuvá léssz!«

De leginkább kimutatta szenvedélyes indulatát, az iránta ellenséges és hatalmas Colonna-ház tagjaival szemben, kik az előtt nem egyszer éreztették vele ellenséges érzelmeiket. A két Colonna bibornok ellenezte pápává választatását, bár később ők is ráadták szavazatukat; Colonna Sciarra pedig, a pápai udvarnak Anagniból Rómába átköltözésekor a pápa kincsei egyrészét elrabolta. Bonifác nem maradt adósuk. 1297-ben bullát adott ki, melyben a két Colonna-bibornokot, Jakabot és Pétert, leteszi méltóságaikból, megfosztja birtokaiktól s a Colonna-családot negyediziglen minden egyházi méltóságra alkalmatlannak nyilvánítja. Az ellenszeggülők ellen keresztes háborút hirdet s campagnai kastélyukat csellel és erőszakkal elfoglalja. E dologról mindjárt alább, egy másik hely alkalmából lesz még szó.

A Colonna-ház több tagja Franciaországba, szép Fülöphöz menekült, ki — bár Bonifác barátja előbb, most neheztelt rá, a francia főpapság jogainak megsértése s jövedelmeinek megrövidítése miatt. A francia főpapság

is a Colonnákat védelmébe fogadó király mellé állván, Bonifác Rómába concilium elé idézte a főpapokat s a meg nem jelenőket átok alá vetette. A közben Colonna Sciarra, néhány francia főnemessel a pápát Anagni-ban megtámadta s kastélyát feldúlta és kirabolta; személyét is fenyegették, de ő — nagy lélekjelenléttel — pápai ornatusában a templom oltárán várta be a támadókat, kik a 86 éves aggot nem merték bántani. Az ijedtebből felocsúdott nép által megmentetvén az ostrom alól, ismét székhelyére Rómába sietett vissza; de itt az Orsiniak vették ostrom alá s menekvési kísérlete megghiúsulván, szobájába zárkózott, hol másnap halva találták (1303.)

Villani, guelf történetíró létére, így jellemzi VIII. Bonifácot: »Igen jártas volt a szentírásban; természeti észszel, eszélylyel és sok tapasztalással birt, ritka emlékező tehetségű és sok ismeretű; de kevély, kegyetlen, s ellenségei ellen erőszakos ember volt. Nagy bátorságu, mindenki előtt félelmes s oly pápa volt, ki a szent szék hatalmát és jövedelmeit nagy mértékben növelte.« — »Nagylelkű és adakozó a vitéz és neki tetsző emberek iránt, de földi pompán nagyon kapó, pénz-sovár s oly ember volt, a ki nem csinált lelkiismeretet a nyereségből, ha azzal az egyházat, vagy magát és pártfogoltjait gazdagíthatta. Uralkodása alatt több előtte kegyben álló embert nevezett ki bibornokká, a többi közt két unokaöcscsét, kik még nagyon fiatalok voltak e méltóságra, valamint anyai nagybátyját s húsz püspököt és érseket a maga rokonaiból és barátaiból, a kis Anagniból; másik unokaöcscsére s annak a fiára pedig, kik grófok voltak, temérdek kincset hagyott.«

Ime ilyen volt a Dante gyűlöletének legfőbb tárgya. Gyűlöletét a fentebbiek is eléggé igazolják, de kétségtelen,

hogy személyes oka is volt arra Danténak. 1300-ban mikor Florenczben a fehérek és feketék*) pártviszálya tetőpontra hágott, a város-tanács, melynek akkor Dante is tagja s épen prior volt, mind a két párt főnökeit száműzte. A fehéreket ugyan, azon ürügy alatt, hogy száműzetésök helyén (Sarzanában) a levegő egészségtelen, csakhamar visszahívta; de a feketék sem maradtak tétlenek a száműzetésben. Fejök, Corso Donati, megszökve száműzetése helyéről, Rómába ment s Bonifác pápát felingerelte a városban túlsulyra jutott ghibellinek ellen. A pápa Valois Károlyt küldte, »békeszerző« czimen, de oly utasítással, hogy a feketéknek kedvezzen s a fehéreket a tanácsból szorítsa ki. Tudjuk, hogy a Valois Károly békeszerző közbenjárása a signoria megbuktatására s Dante száműzetésére vezetett. Dante méltán tulajdonította ez eredményt Bonifácznak, ki ellen gyűlöletét csak növelhette az, hogy szülővárosát sohasem látta viszont s két évre szóló száműzetése — bár önelhatározásából — örökké tartó lett.

A Florenczet s általában Olaszországot dúló párt- és családi viszályokra, e kezünk alatti énekeiben a Pokolnak, ismételve s még számos helyen találunk vonatkozásokat, melyek megértésére szükséges még egyet-mást elmondanunk e véres viszálykodások történetéből; némi aprólékot természetesen az énekek szövegéhez adandó jegyzéknek tartván fenn.

*) E nevek tulajdonképen Pistojá-ból származnak. Egy előkelő család, a Cancellieri-k két ága véres viszályba keveredett egymással, melyben boszút viszont boszúval torolt meg. Egyik ág, Bianca keresztnevű anyjáról, a f e h é r e k -nek nevezte magát, a másik merő daczból s ellentétül a f e k e t é k n e k. E pártnevek átmentek Florenczbe is, melynek czimere ugyanis fehér s fekete volt. A ghibellinek vették föl a fehér nevet, a guelfek a feketét.

A hetedik bolgiában (XXIV. ének), hol a tolvajok s különösen a szent helyek rablói bűnhődnek, találja Dante Vanni Fuccit, egy rossz hírű, veszekedő s vérengző pistojai feketét, kinek véres tetteit ismerte, de oly bűnéről, mely őt ide (a templom-rablók közé) hozta, nem volt tudomása. Vanni Fucci egy izben, néhány korhely czimborájával, egy előkelő és tisztos pistojai polgár Vanni della Mona (vagy Nova) házában dőzsölvén éjfélig, hazamenőben kirabolták a Sz. Jakab templomát s a rablott drágaságokat az arról mit sem tudó becsületes polgár Vanni della Mona házába rejtették el, hol azok megtaláltatván, della Mona felakasztatott. Vanni Fucci itt, a pokolban, bevallja, hogy a bünt ő követte el, s amaz ártatlanul szenvedte a halált.

E Vanni Fucci, igazi fekete létére, a fehérek elleni gyűlöletét a pokolban sem vetkőzte le s nagy öröme telik benne, hogy Danténak a fehéreket nem sokára érendő nagy vereséget megjósolhatja. Rejtélyes jóslata (XXIV. 142—151) így hangzik:

»Szavamra nyiss fület — és halld meg ezt is:

Előbb Pistója fogy ki feketékből,

De új népet s szokást lát majd Florencz is.

A Magra-völgyből Mars oly gözt szi még föl,

Mely sűrű vész-felhőket hordva hátán,

És bőszi viharral küzdve véges-végtől

Átzúduland Piceno rónaságán:

Gyorsan zilálja ott a ködöket meg;

Hogy egy fehér sem áll meg ott a lábán.

— Azért mondtam el, hogy fájjon szivednek!»

Ime az események, röviden, melyekre e jóslat vonatkozik,

Mikor Pistojában az imént érintett viszályok már tetőpontra hágtak, egy középpárt, mely magát *gli Posati* — a mérsékelteknek — nevezte, — ámbár tényleg a fehérek felé hajolt, — odavitte a dolgot, hogy a város a florencziektől (kik közt akkor a fehérek voltak túlsúlyban) kérjen magának podestát és capitanot. A Florenczből oda küldött két előljáró, eleinte pártatlanságot színelve, lassankint minden állást fehérekkel töltött be, s 1301-ben Florencz azzal a világos utasítással nevezte ki Gherardini Andrást pistojai podestává, hogy a városból a feketéket űzze el. Ez a feketéket törvényes és törvényen kívüli üldözésekkel, pénz-bírsággal, száműzéssel, házaik elkobzása- vagy felgyújtásával lassanként majdnem egészen kiirtotta, úgy, hogy a jóslat első fele

»Pistoja kifogy a feketékből«

szó szerint teljesült. Nemsokára azonban Florenczben következett be a Valois Károly által a fehérek megbuktatására szított forradalom, melynek következtében, a következő sor szerint

»Uj népet és szokást lát majd Florencz is.«

Pistoja azonban tovább is a fehérek uralma alatt maradt; s mivel a fekete színezetű Florencz és Lucca által ismételten ostromoltatott, egyik erődét a másik után veszítette el. Legmakacsabbul védte magát a Seravalle erőd, az egyesült florencziek és luccaiak ellen, kik Meroello Malaspina vezérlete alatt ostromolták. Végre is meg kellett magát adnia. 1305-ben a két egyesült város magát Pistoját is ostrom alá fogta. A luccaiaikat ismét Malaspina vezette. Hosszas ellentállás után végre az éhség magok megadására kényszerítette a pistojaiakat, oly kikötéssel mindazáltal, hogy két erődjök a fehérek kezén maradjon, az úgynevezett

Montagnában. Ekkor a városból valamennyi fehérpártit mind elűzték, házaikat lerombolták, s a feketéket ismét visszahelyezték a városba. A két győző város (Floren cz és Lucca) pedig két részre osztotta a várost, s egyikbe Floren cz, a másikba Lucca nevezett ki podestát.

A vers homályos kifejezéseinek megértésére jegyezzük meg, hogy Malaspina marchese, a kinek vezérlete alatt mindez végbe ment, Val di Magra birtokosa volt; Dante az ő erőszakos és rohamos föllépését viharfelhővel hasonlítja össze. Nevezetes, hogy Villani a történetirő, 1301-re azt jegyzi föl, hogy nyugat felől nagy üstökös jelent meg, melyet fekete füst kísért, s annál inkább baljóslatu volt annak megjelenése, mert épen abban a hónapban a Mars és Saturn az oroszlán-csillagzatban találkoztak. Ugy látszik, Dante itt Mars-ot említve, nem csak a hadistenre, hanem a nevét viselő csillagzatra is gondolt, valamint a vészfelhőt kísérő gőzökben az üstökös füst-kiséretére.

Még szélesebb történeti látkört nyit Dantének a nyolczadik bolgiában (a gonosz tanácsosok körében) Guido da Montefeltróval való beszélgetése, ki őt hazája (a Romagna) viszonyai felől kérdezi, s a költő neki ily feleletet ad:

»A te Romagnád nincsen, sohsem is volt
Viszály ne'kül, kényurai szívében;
De nyiltan, mikor elhagyám, nem lángolt.
Ravenna áll ma is, mint álla régen;
A Polentáknak sassa fészkel ottan,
És szárnya Cerviát megvédi szépen.
A város, mely megállt nehéz napokban,
S halmot rakott leölt frank harczosokból:
Zöld karmok oltalmában ül nyugodtan.

Verucchioni agg s ifjú komondor,
Kik Montagnán oly nagy csúfot tevének,
Szokás szerint még marakodnak olykor.
Kik Santerno s Lamone völgyin élnek,
Arszlán uralg rajtok fehér mezőben,
Ki mától holnapig párt-szint cserélget.
Mig az, melyet a Savio öntöz bőven,
Mint hegy s a sik közt fekszik: úgy lebeg
A zsarnokság s szabadság közt középen.«

(XXVII. 37—54).

Valóban, e 18 sorból mindenik kihívja és követeli a történelmi magyarázatot.

Szóljunk először a romagnai hazafiról, a kinek Dante a fentebbiekben adja meg a kért tudósítást a hazájabeli állapotokról. Guido da Montefeltro, Urbino ura, mint ősei, maga is buzgó ghibellin, nemes jellem volt, kinek nevét egész Olaszország tisztelte. Villani azt mondja róla: »a legeszesebb és legügyesebb ember ez időben egész Itáliában.« Dante maga, Convitójában, »a legnemesebb latinnak« nevezi. Miután férfikorát harcokban és politikai küzdelmekben töltötte, öregségére szerzetes lett, a szent Ferencz rendében (mely tudvalőleg, fehér zsinórt visel derekán, az önmegtagadás jelvényeül). A miért őt Dante mégis e helyre juttatja, az a VIII. Bonifác pápának adott gonosz tanácsa: »Igerj sokat, teljesits keveset!«

A helyett, hogy Philaletesnek e helyhez adott terjedelmes »történelmi vázlatát« átírnók, megelégszünk azzal, hogy a szöveg vonatkozásait megvilágítsuk.

A Romagna nevet egy sereg kisebb-nagyobb város vidéke viseli. Bologna, Imola, Forli, Faenza, Cesena, Ra-

venna, Rimini, a nagyobbak, — Bertinolo, Cervia, Forlimpopoli a kisebbek, melyek hozzá tartoznak. Nemességében elsőrangú nevek gyanánt fénylettek a Castracaro, Conio, Bagnacavallo, a medicinai Cattano, a Calbolesse, Traversara, Pagano stb. családok czimeres nevei. A ghibellinek és guelfek pártküzdelsei e szép és emlékekben gazdag vidéket sem hagyták érintetlenül; küzdelseik főfészke a tartomány legnagyobb városa Bologna volt, hol a Geremei-ek és Lambertazzi-ak versengtek egymással s versengéseik kihattak az egész vidékre; amazok a feketék (guelfek), emezek a fehérek (ghibellinek) pártját képviselték. 1274-ben a lambertazziakat, bár 12 vagy 15 ezeren voltak, a geremei-ek kiűzték a városból. A kiűzöttek a szomszéd városokban, Imolában és Bagnacavalloban kerestek és találtak menedéket, míg Forli és Faenza ellenök a győzőkkel szövetszestek és Ravennából s Riminiből is számos száműzött csatlakozott hozzájuk. Ravennában a Polenta-k, Riminiben a Malatesta-k uralkodtak (kiket a rimini-i Francesca történetéből ismerünk) s kik ugyan a ghibellin-fehérek pártjához hajoltak, de ha érdekek kívánta, nem voltak idegenek attól sem, hogy máról holnapra színt cseréljenek.

A ravennai Polenták czimere sas, mely a kisebb Cervia fölött is kiterjesztette hatalmas szárnyait. A zöld oroslán (zöld karmok) pedig az Ordelaiffiak czimere, kik Forliban uralkodtak. Ez az a város, mely »megállt nehéz napokban.« Appiai János már 1281-ben ismételten ostrom alá fogta, s épen a Montefeltroi Guido (kinek ezeket Dante beszéli) volt, a ki megoltalmazta s a város bátor népének élére állván, az ellenségnek többnyire franczia katonákból álló seregét megverte s utczáin halmokat rakott holttesteikből.

Ellenben a Malatesták, kik közül Dante az apát vén-, fiát Malatestinot pedig ifju komordornak nevezi, Verucchio urai voltak, Rimini szomszédságában; s e város guelf érzelmű népe, vezérre levén szüksége, őket hívta meg. Ők el is foglalták a várost s keményen szembenéztek a montefeltroi Guidóval, ki a megbántott fehérek élén ellenök jött. A városban ugyanis ghibellinek is voltak, jelesen a Parcitati-ak, kik Guidót hívták segítségül a két Malatesta ellen. Közülök egy, Montagna dei Parcitati, az idős Malatestának veje volt, de ezek őt sem kimélték s csak úgy bántak vele, mint a többivel: foglyul ejtván, lánczra verették s aztán megölették. Ezért mondja Dante: hogy csúfot tettek Montagnán.

A következőkben a Romagna három városa azon folyókkal van megnevezve, melyeknek partjain fekszenek: a Santerno mellett Imola; a Lamone mellett Faenza; a Savio mellett Cesena. E városokban is hol egyik, hol másik párt került felül. Imola és Faenza 1300-ban, mikor Dante beszél, a Sosenanai Paganiak uralma alatt állottak, kiknek czimere: oroszlán fehér mezőben, kik ugyan eredetileg ghibellin pártiak, s a Romagnában is e párt zászlói alatt állottak, és annak jó szolgálatokat tettek, de Florencz iránti hálából (ahol apjok, Péter, menedéket talált s kiskorú fiait a város oltalmára bizta), mikor Florencz feketévé vált, ők is színt cseréltek. Cesenában pedig majd a Malatesták, majd Montefeltro került felül, s viselték felváltva, vagy is inkább egymást kiszorítva s elüzve, a podestai méltóságot. E kis város mindazáltal aránylag több szabadságot élvezett társainál; a küzdő s vetélkedő családok kedvezményekben részesíték a polgárságot, hogy kedvét megnyerjék s szavazataikat biztossítsák magoknak.

Mind e városokban csaknem megszűnés nélkül dúltak a pártharczok a XIII. század egész utolsó negyedében ; e harc-
czoknem a nép harczeni voltak, csak zsarnokaiké, kik az uralom
felett veszekedtek, s ha kardjok pihent is, szívök új harczt
forralt mindig. Azért mondhatja a költő :

A te Romagnád nincsen, sosem is volt
Viszály nélkül, zsarnokai szívében.

A XIV. század felviradtakor, úgy látszik némi szünet
állott be, azért mondhatja Dante, hogy »mikor elhagyta,
nyíltan legalább, nem lángolt a viszály.«

Dante ekkép számot adván a kérdező léleknek Ro-
magnája állapotáról, most ő fordul hozzá azzal a kérdéssel :
De hát te ki vagy s miért vagy itt. A történet, melyet erre
a Montefeltroi Guido elbeszél, ismét csak a VIII. Bonifác
pápa bűnlajstromát szaporítja. Ez erőszakos pápának a
Colonnák elleni eljárásáról szól, melyet főlebb már vázol-
tunk. Guidónak abban az utolsó megoldásnál jut szerep.
Mikor Bonifác a Colonnák ellen keresztes hadat hirdetett
s valamennyi birtokait és kastélyaikat elfoglalta már, csak
az utolsó : Penestrino (Palestrina) állt még ellent. Bonifác
sehogy sem birt e jól erősített várkastélylyal, mely minden
ostromlással daczott. Ekkor, tanácsért : mit tegyen, oly
emberhez fordult, a ki a hadi dolgokban legjártasabb s ta-
nácsa legeszesebb volt : a Montefeltroi Guidóhoz. Ez, a
tevékeny életbe belefáradva, öregségére a szent Ferencz
szerzetébe állt — mint már említettük — s a fehér kötelet
viselte derekán. Bonifác maga elé idézte a barátot s el-
mondta mit kíván tőle. Guido esztelennek s mintegy »részeg-
ség szavának« tartván a pápa szándékát, vonakodott tanácsot
adni neki. A pápa a szerzetes engedelmességi fogadalmára

hivatkozott. Majd előre feloldást ígért — s adott neki — a gonosz tanács által elkövetendő bünért. Guido nem állhatva ellent tovább a pápa sürgetéseinek, körüljárta Penestrino erődeit s hadi itélethez szokott szemével meggyőződven azoknak nyílt ostrom által bevehetetlen voltáról, azt a gyalázatos tanácsot adta a pápának: igyekezzék ígéretekkel rábírní a Colonnákat, hogy adják meg magokat; ígérven nekik sokat, mindent — az ígéretekét nem kell megtartani. Bonifác megfogadta a tanácsot; kegyelmet ígért a Colonnáknak s azok, gondolva, hogy úgy sem tarthatják magokat soká, feladták a kastélyt. Vezeklő ruhában, nyakukban kötéllel, vonultak ki utolsó erődjökből s borúltak a pápa lábaihoz, a ki természetesen egy szót sem tartott meg nekik tett ígéreteiből. Penestrinot — mint az általa kiadott bullában maga elbeszéli — földig lerontatta, mint Sulla Karthagót, helyét ekével fölszántatta és söt hintetett reá.

Történetírók kétségbe vonják a Montefeltroi Guido szereplését e történetben. Valóban, kérdjük, volt-e szüksége Bonifácznak arra, hogy más adjon neki olyan tanácsot, a milyen itt Guidónak tulajdonittatik? Elég csalárd s elég erőszakos volt arra, hogy maga adjon ily tanácsot magának. S mért épen a Montefeltroi, kiről, mint láttuk, kortársai s maga Dante is, oly magasztalólag nyilatkoznak; a ki egész életében a ghibellinek ügyét segítette elő, karddal úgy, mint tanácscsal? — Dante e helye fölött — előttem legalább átláthatatlan — homály borong. Guido azt mondja magáról önvádolólag:

»Minden fogást, cselt, álmot setétben,

Jól ismerék s folytattam egyre jobban,

Hogy hírnevem világgá ment ki nekem»,

holott láttuk, hogy hírneve sokkal jobb volt, mint itt maga vallja. Azt mondja tovább, hogy öregségére megunta eddigi cselekvésmódját s megundorodva tőle azért lett baráttá, hogy vezekeljen büneiért, s Bonifác ellen épen az a panasza, hogy ez őt ismét előbbi csalárd életére kényszerítette vissza. Részemről a történeti forrásokban nem talállok semmit, a mi ezt az előadást, így a mint van, megerősítené.

A kezünk alatti énekekben az olasz pártviszályokra vonatkozó helyek közül még csak egyet akarunk itt előlegesen kiemelni — és pedig azért, mert e pártviszályok első keletkezésére czéloz.

Emlékezünk még, hogy midőn Dante a torkosok körében (VI. én.) Ciaccóval találkozott, ettől a többi közt Mosca holléte iránt is kérdezősködött, s csak annyi feleletet nyert tőle, hogy ezt is majd később, más, alantibb körben fogja találni. Most e Moscával a konkolyhintők és viszályszerzők büntömlőjében (a nyolczadik kör kilenczedikében) találkozik s az magára vall, mint az Olaszországot dúló családi viszályok első szerzőjére. A történet, melyre már többször volt czélzás, im ez:

»Kr. u. 1215-ben egy Buondelmonte dei Buondelmonti, florenczi nemes polgár, egy nemes leányt jegyzett el nőül az Amidei-családból, kik szintén tisztességes és nemes városiak voltak. Azután lovagolván a városban a nevezett Buondelmonte, a ki igen kellemes és szép lovag volt, egy a Donati-házból való hölgy megszólította, becsmérelvén a leányt a kit eljegyzett, hogy nem elég szép és nem is hozzá illő, s mondván neki: »én a magam leányát tartottam az ön számára« — a kire rá is mutatott, s a ki nagyon szép volt; és azonnal, az ördög sugallatára, eljegyezte magának feleségül azt a leányt, a minek következtében az előbb

eljegyzett leány rokonai összegyűltek és panaszkodva, hogy a Buondelmonti ily gyalázatot tett rajtok, oly átkozott haragra gyúladtak, melyből az egész Florencz városának szakadása és romlása származék, mert a legelőbbkelő nemesek összeesküdtek magok közt, hogy gyalázatot tesznek a nevezett Buondelmonte úron, bosszúból a rajtok tett sértésért. És tanácsot ülven magok közt, mily módon kellene őt megsértetniök, megverjék-e vagy megvagdadják, egyikök Mosca dei Lamberti ezt a gonosz szót ejtette ki: *cosa fatta, capo ha**), azaz hogy meg kell ölni: s úgy is tettek. Mert a feltámadás húsvéti reggelén összegyűltek az Amideiek Szent-Istváni házában s megpillantván Buondelmontit, fehér lovon, tiszta fehér, szép selyem ruhába öltözve jőni az úton, elébe rohantak s őt az ó-hidon, melynek oldalán a Mars régi szobra áll, szembe találván: a nevezett Buondelmontét a lováról lerántották, úgymint Schiatta degli Uberti, Mosca Lamberti és Lambertuccio degli Amidei, és elkezdték szabdalni, Oderigo Fifanti pedig felmeteszte az ereit és kivégezte; egy Gangalandi gróf is volt velök. A mire az egész város felzajdult és fegyvert fogott, és ezzel megkezdődött a guelfek és ghibellinek átkozott harcza Firenzében. . . . A nevezett Buondelmonte úr halála következtében valamennyi előkelő nemes család a városban meghasonlott; egy rész a Buondelmontiakkal tartott, a kik a guelf-párton voltak s annak élére állottak; a másrész az Ubertiekkal, a kik a ghibellinek fejei lettek, a miből egész városunkra sok rossz és romlás következett» (Villani V. k. 38. fejj.) Nemcsak a városra, hanem magára a Lamberti

*) Szó szerint: A végrehajtott tettnek feje van. Értelme: csak meg kell tenni, teljesen s határozottan; a tettnek magában lesz mentsége.

családra is, melynek egyik tagja Mosca mondta ki azt a végzetes szót; mert a sok viszályban a Lamberti-család annyira elgyöngült és megfogyatkozott, hogy 1266-ban végkép eltűnik Florencz krónikájának a lapjairól; miután már 1258-ban száműzettek a városból, s 1265-ben kísérletök, ott ismét állást foglalni, megghiúsult.

De elég a florenczi pártviszályokról, melyeknek egyes részleteivel a szöveg alatti jegyzetekben még többször fogunk találkozni. Mivel azonban egyszerre tizenhárom énekét öleltük föl a Dante költeményének, e már is hosszúra nyúlt bevezető értekezést kénytelenek vagyunk még többre terjeszteni, az ezen énekekben előforduló tárgyak sokaságánál s a fölmerülő kérdések nagy tömegénél és fontosságánál fogva.

A negyedik bolgiában (XX. ének) a varázslók és kuruzslók gyötretnek. Itt találja Dante az ó-világ némely nevezetes jósain s varázslóin kívül Mantót is, a Virgil anyavárosának Mantuának alapítóját, vagy a mint Virgil elbeszéli: a fia alapította a várost anyja magános sírja fölött s azt anyja nevérol nevezte. Virgil nagy nyomatékmal mondja Danténak: ezt hidd, így hidd, s ha mások máskép mondják is, tudd a valót megkülönböztetni a hamistól. De kik azok a mások? első sorban maga Virgil, a ki Mantua alapítását az Aeneis X. énekében (198—201. s.) máskép adta elő, mint itt elbeszéli. Ezen a Manto boszorkányon valami ellentmondás fatuma lebeg; miatta egyhelytt Dante is ellent mond magának; a Purg. XXII. 113. sorában azt állítja, hogy Manto-t a pokol pitvarában látta, holott itt, a Pokol nyolczadik körének negyedik árkában találkozott vele.

Ugyanez árokban látja, a bűbájosok közt, a középkor egy hírneves bűbájosát Scotus Mihályt is, kiről ugyan-

csak annyit mond, hogy — a bűvészet csinját-binját értette valójában.

Danténak kortársa volt, mert 1290-ben halt meg, II. Frigyes császár udvarában, kinek udvari orvosa és csillagjósja volt. A mi vonást összeszedhettem róla, feltűnően emlékeztet a mi Hatvani Mihályunkra, a debreczeni professorra, a kit Arany is megénekelt, s a kinek viselt dolgairól Jókai egy jóízű humoros elbeszélésben értesít. A mesék, melyeket róla Villani közöl, mintha csak Hatvaniról szólanának. Ő is fényes vendégségeket adott szegényes konyhája s egyszerű háztartása mellett, mert a szolgálatában álló szellemek a marhahúst a francia király-, a pecsenyét az angol király asztaláról hozták meg neki, a csemegét pedig a szicíliai király kamarájából lopkodták oda; kenyeret egy, bort más helyről, gyümölcsöt a honnan akarta. Skóciában még ma is emlegetik e hirneves hazájok fiát. (Bőven ír róla Philaletes, a XX. ének végére tett hosszú, külön jegyzetében.)

A vizsály-szerzők közt (a kilencedik tömlőben, XXVIII. ének) találja Dante Bertran de Born-t, a XII. század végén élt hirneves troubadourt, ki fegyvertényei vakmerősége által épen oly hirnevet vivott ki, mint szerelmi dalai (Serventes) bája és minden szívet ellenállhatatlanul foglyúl vivő varázsa által. Vakmerő és erőszakos lovag volt. Először saját testvérbátyját fosztotta meg örökétől s e miatt Oroszlán-szívű Rikhárd dal, akkor még királyi herczeggel, később a szent föld lovagjával s angol királylyal, is összeütközésbe jött. Később Henrik herczeggel, a Rikhard testvérbátyjával kötött barátságot, s őt atyja II. Henrik király ellen lázadásra ingerelte. Ez az a bűn, melyért ide kellene jutnia. Csakhogy Dante azt mondja, hogy Bertran »János királyt« ingerelte rossz tanácsaival az apja ellen; pedig nem János

(későbbi) királyt, a három testvér legfiatalabbikát (a ki földetlen Jánosnak nevezetett s a kiról a Shakspeare drámája szól), hanem Henriket, a három királyfi legidősbikét, a kit »ifjú királynak« neveztek (mint trónörököst) apja életében. Ezért némely Dante-codexben e helyen (XXXVIII. 135.) »Re Giovanni« (János király) helyett »Re giovane« ifjú király áll. De mivel a tévedés nem a Dante-é, mert Villaniban, a történetíróban is így áll, tévesen, János király, — azért a legjobb szövegek (Witte, Scartazzini) s a legjobb fordítók (Philalètes), megtartják a Dante tévedését. Megtartottam én is, csak utalok rá.

De nem azért hoztam már itt elő Danténak Bertran de Born-nal való találkozását; hanem mert egy vitás értelműhely nevezetes kérdése fűződik hozzá. Dante e vakmerő lovagköltőt s gonosz lázítót és viszályszítót, levágott és kezében (lámpás módjára) tartott fejjel találja a pokolban. A költő e látást különösen nyomatékkal készíti elő. Így szól nevezetesen:

Oly dolgot láttam ott, a mit rettegtem

Kén' elbeszélni is, bizonyítatlan',

Ha öntudat meg nem nyugtatna engem,

Ez a hű társ, mely ember mellén s hátán

Erős vért, tiszta lelkiismeretben.

Láttam valóba, »most is mintha látnám.«

Dante itt másodizben erősíti majdnem esküvel annak az igazságát, a mit a pokolban látott. Először a XVI. ének végén, mikor Geryonnak a mélységből fölemelkedését látta volna:

— s hitemmel

Pecsétlem, olvasó, k o m é d i á m r a,

S máskép ne nézzék soha kegyes szemmel,

Hogy ott stb.

Hogy ez az eskü nem volt komoly, mutatja a mire esküszik. Komédiájára esküszik, a mit bizonyára maga sem akar, külső tényeiben, igaznak vétetni. De itt, a Bertran de Born fejetlen alakjánál, öntudatára s tiszta lelkiismeretére hivatkozik, látománya igazságát (melyet különben bizonyítatlan el sem merne mondani!) azzal erősíti. Kommentátorai legnagyobb része megbotránkozik s frivolságnak nevezi, hogy ilyesmit Dante esküvel merjen erősíteni s még lelkiismeretét hívja fel biznyságnak mellette. Valóban, ha így volna, ha szavait máskép nem érthetnők, ily bizonyítás alig volna összeegyeztethető a Dante erkölcsi komolyságával s lelkiismereti szigorával.

Scartazzini azonban egészen más magyarázatot ad e szavaknak. A mit eddig látott Dante, az mind oly bűnök büntetése volt, a melyektől ő maga sem érezhette egészen tisztának magát. Ő is volt a szenvedélyek rabja; ő is lehetett az erőszakosság vétkeinek martaléka; most oly bűnt, a csalás azon faját, a gonosz tanácsadás bűnét szemléli, melytől tisztának érzi lelkiismeretét — s a büntetés oly iszonyú és oly hihetetlen, hogy el se merné mondani, ha nem érezné magát tisztának a bűntől, mely ekkép sújtatik. A lelkiismeretére való hivatkozás tehát nem az elbeszélt dolog igazságának, hanem saját ártatlanságának a megerősítése akar lenni — s így Dantét frivolsággal vádolni, mintha az eskü szentségével játszanék, nem lehet.

Igy Scartazzini. Magyarázata legalább is nagyon szellemes. Oly komolyan elfogadható-e, annak eldöntését egyelőre olvasóimra bízom.

A XXI. és XXII. énekben, az ötödik tömlőben, vándorlásuk leírásában, egy sajátságos jelenet ragadja meg

figyelmünket, mely még a Dante pokoli humorának is szokatlan erős színezetű. Ha az egész költeményt méltán nevezték Isteni színjátéknak, ezt bizonynyal megilleti az »ördögi bohózat« elnevezés.

A mint az ötödik tömlőnek (melyben a vesztegetők s hivatalokkal és fejedelmek kegyeivel kereskedők, a világi simoniakusok szurokban főnek) a gát-ormójára érnek, egy ördögöt látnak szaladni, ki martalékát, egy ide-itélt bűnöst hoz a hátán s beledobja a fővő szurokba, ördög-társai hahotája közt. Ez ördögök, kik tulajdonnéven »Gaz-köröm« (Malebranche) czimet viselnek, e hely s az ötödik gát és hidja őrei, nem akarják átereszteni az élő Dantét országukon, és oly vadak s makacsok, hogy még a Virgil szavára sem hallgatnak először. De mikor felvilágosítja őket, hogy felsőbb parancsra kell itt valakit átvezetnie, meghúnyázkodnak. Főnökük azonban maga sem bizik bennök s kíséretül tiz darabot szemel ki ördög-csapatából, a kik vigyázzanak, nehogy a többiektől bántódásuk legyen az átmenőknek. A kísérő ördögök őket meg is védték, nem is bántották; de azt nem állhaták meg, hogy menőben is a szurokban levőkkel ne kegyetlenkedjenek. S egy ilyent egyik elszalasztván, a másik ráugrott s az ördögök magok közt vesztek össze, míg mind a két veszekedő maga is a forró szurokba hullott.

Igy végződött ez »ördögi komédia« s Dante valóban magát múlja felül annak leírásában. De kétségbe ejti egyszersem a vakmerőt, a ki Isteni Színjátéka fordítására mert vállalkozni. Bizonyos, hogy a költemény e legerősebben színezett része lesz a fordításban a leghalványabb. Csak az ördögök nevei — tolvaj gúnynyelv e sajátságos specimenei! — mennyi gondot adtak s mily gyöngén sikerülhettek! . . .

Ugyanabban a bolgiában, a hol előbb Vanni Fuccival találkoztunk — az alattomos tolvajok és szentség-rablók közt, három florenczi árnyát látja még Dante (folytatólag a XXV. énekben), kiken aztán csodálatos átváltozások mennek végig szemei előtt. Az egyiket egy hat lábu kígyó karolja át s nyögözi le, és kígyó s ember úgy egymásba olvad s keveredik, hogy aztán sem egyik sem másik többé. A másakra egy kis kurta kígyó szalad, a kiből — mint később megtudjuk — egy hasonló bűnös társa rejlik. A kis kígyó köldökön marja az embert; aztán egymásra bámulnak, míg füst jó ki a kígyónak szájából, az embernek köldök sebéből; s a marás, bámulás és füst hatása alatt megkezdődik s végbe megy a legcsodálatosb átalakulás, vagy inkább alakcsere: a kígyó az ember alakját veszi fel, az ember a kígyóét — vagy is, a kígyó alakban szenvedett egyik bűnösnek megengedettett, hogy kígyó alakját a másakra ruházza fel, ő azonban nem amannak, hanem saját ember alakjában lép elő a kígyó-bőrből, mert Dante, ki előbb ama három közül egyiket sem ismerte, most erre az ismét emberré váltra ráismer.

A Dante-fordítók s a magyarázók ez átváltozások szellemességétől egészen el vannak ragadtatva; el, kivált a francziák; Rivarol s Artaud de Montor szebbnek találják Dante ez énekét a Virgil Laokoónjánál, s a leírást oly plastikusnak hogy Michel Angelo szoborműveivel versenyez. S úgy látszik maga Dante még többet tartott költeménye e részéről; mert elbeszélése kezdetén és végén, annak csodás és hihetetlen voltát kiemelve:

S most olvasóm, ha nem mersz hinni bátran

Annak, mit elmondandok, meg se lepne,

Mert alig hittem én is, a ki láttam —

így kezdi, s végül a nála szokatlanul hosszú s részletes leírást így fejezi be:

Igy láttam én e hetedik lugzóba'

E változást s átváltozást; mentségem

Az ujdonság: hogy bő valék a szóba;

ily kezdet és vég közt még, a legcsodásabb hely előkészítésénél, a kurta kígyó és az ember alakcseréjéhez készülve, büszkén így kiált föl:

Lucanus aztán hallgasson! ne merjen

Beszélni Nassid' és Šabell' bajárul

Inkább mi itt jő, arra most figyeljen;

Ne szóljon Kadmus és Arethuzárul

Ovid se! — Nem irigylem őt, amazt ha

Kígyóul költi, ezt pedig forrásul.

Mert nála két természet átváltozta

Nem oly tökélyes, hogy anyag cserére

A két alak oly késznek mutatkozna

Lucan tehát hallgasson, s Ovidot — az átváltozások mesterét — nem irigyli. Lucanusról nem szólva, a ki a Cato lybiai hadjáratában két katonának mérges kígyótól való veszedelmét, túlozva kétségkívül, de nem mese-mód' beszéli el, — Ovidnál bizony találhatunk ép oly mesterségesen gondolt s művészileg kivitt átváltozásokat; s hogy nála a fává vagy forrássá változó nympa, vagy a kígyóvá változó hős anyagcseréje ne ép oly tökéletesen menne végbe, mint ime Danténál: azt sem mondhatjuk. Ily anyag- és alak k i c s e r é l é s e k igaz, hogy nem fordulnak elő, mint Danténál; ez az ő saját gondolata. S ha célja volt, hogy az átváltozások meséin s azok költőin túltegyen, ezt kétségkívül elérte. Kit ne tudna túlszárnyalni ő, képzeletével? s kit ne, plastikájá-

val? S mind a mellett, nekem úgy látszik, talán épen tiltakozása hiteti el velem, hogy Dante megírigyelte az Ovid dicsőségét s őt akarta, nem mondom utánozni, hanem felülmulni mesterséges alkotásaiban. Azért lehetetlen a mesterkéeltséget nem érezni e pokolbeli metamorphosison, s részemről engem bizonyára kevesbbé ragad el, mert kevesebb igazságot látok benne, mint száz és száz más, kevesbbé feltűnő s kevesbbé magasztalt részlete a költeménynek!

Két nevezetes pontra akarjuk még fordítani az olvasó figyelmét, a tárgyalás alatti énekekben; egyik az idő-, másik a tér-meghatározás; mind a kettőre a költeménynek épen e részében találjuk a legnevezetesebb újmutatásokat.

Az Isteni Szinjáték időszámítására nézve láttuk már hogy annak cselekvénye 1300-ban, tavasz kezdetén, világteremtése s Krisztus halála napjának évfordulóján kezdődik. Ha a nagy-pénteket, — Krisztus halála napját — a hagyomány szerint (t. i. mikor történt valóban) vesszük: az márczius 25-kére esett; s e nap mellett szólna az, hogy tavasz kezdetét s a világ teremtését is e napra teszi a hagyomány. Azonban 1300-ban a nagypéntek ápril 8-kára, a zsidók husvétja ápril 5-kére esett; s így e napok bármelyike is felvehető a pokoli út kezdő napjául. És épen e kérdésre találunk döntő útmutatásokat a kezünk alatti énekekben.

A XX. ének végén (124—129 s.), a bűvészek s varázslók köréből tovább haladásra így inti Virgil:

»De most jerünk, mert lefelé sietnek

A két félkör közt Kain és tüskéi

S Szevilla fölött tengerig lementek.

A tele-hold is immár tegnap éji ;

Jól tudhatod, mert a sötét erdőben

Fényét nem egyszer jól esett szemlélni.«

Előre bocsátva, hogy Kain és tuskéi alatt a hold értendő ; egy régi monda szerint a holdban látható s emberarcz formáját mutató foltok Kainnak bűneért oda számüzött s túske-koronázott fejét tüntetik föl : — látni való hogy a Virgil intésének két része van s mindkettő a holdra vonatkozik ; egyik annak helyzetére az égen, az adott órában ; a másik annak phasisára, nevezetesen, hogy egynapos hold-tölte van. Mi az elsőt illeti, hogy a hold, a két félkör közt lefelé siet s Szevilla fölött épen lement : tudni való, hogy a nap nyugaton menvén le, a föld keleti s nyugati félgömbjének határvonalához látszik sietni s Florenczből nézve, Szevilla felé éri a tengert. April 9-kére véve az időt : 1300-ban reggeli $1\frac{1}{2}$ 8-kor ment le a hold, mely egész éjjel világított ; s így két és fél óra telt el, a hetedik körbe (az erőszakosokéba) leszálltuk óta, mikor Virgil a halak és a Gönczöl állásával határozta volt meg az időt. Ha ápril 6-kát vesszük, akkor reggeli hat órakor megy le a hold s csak egy óra telt el a hetedik körbe leszállás óta. Ha pedig márczius 26-kát vesszük : akkor épen semmi eredményre nem jutunk, mert azon éjjel nem is volt hold, hanem már előbb, márcz. 25-kén este 10 óra után lement. — A Virgil szavainak második része szerint, ha szószerint kell venni azokat, hogy t. i. »a tele hold már tegnap-éji« — ez az ápril 6-ki föltevésre vall, mert a hold csakugyan ápril 4-kéről 5-kére viradó éjjel 3 órakor telt meg, épen az alatt míg Dante a vadon-erdőben bolyongott. Már ápril 9-kével három napi tévedés forog fön ; míg márcz. 26-kával ismét nem megyünk semmire,

mivel akkor a hold még első negyedében sem volt, nem hogy tölte is egy napos lett volna.

E hely tehát egyenesen ápril 5-kére készít a pokoli utazás kezdetét tennünk. E nap azonban nem nagypéntek, sem a valódi sem az 1300-diki, hanem ez utóbbi év zsidó-husvétja; nem is tavaszi kezdet s világteremtése napja, mely utóbbi két meghatározás csak is márcz. 25-ére illenék, ha Krisztus valódi halála napjával (a tulajdonképi nagypéntekkel) össze nem esett, s erről minden esetleges nagypéntekre — így az 1300-ik évre, ápril 8-ra — átvihető nem volna.

Hasonló eredményre jutunk a XXIX. ének (az utolsó bolgiába szállás) 10. sorából is, hol Virgil ismét a holddal siettetí útítársát, mondván — »a hold már a lábunk alatt van.« Ápril 9-én ez déli $1\frac{1}{2}$ 2-kor, ápril 6-án épen délben volt mondható; márcz. 26-án ismét sehogy, mert a hold nadir-állása reggeli 4—5 óra közt következett be, a mi — az előbbi adatokkal s az útban az idő haladásával szintén nem fér össze.

Az egész Pokolnak az idő-meghatározást illetőleg a legfontosabb helye azonban a XXI. ének 112—114 sorai-ban van.

Költőink az ötödik bolgiából a hatodikba készülnek átmenni. Ott volt, hogy a főlebb már említett ördögi komédia ördögeivel találkoztak; az ördögök vezére azt mondja nekik, itt nem mehetek át, mert a sziklagát hidja be van szakadva. Mikor s mért szakadt be: tudjuk; a Krisztus halála perczében megrepedt a föld s repedése a pokolig behatolt; akkor szakadt be az a híd is. Ez időpontot pedig az ördög, az idézett sorokban im így határozza meg:

Tegnap, a napnak öttel több óráján

Mint most van, ép ezerkétszázhatvanhat

Esztenedeje, omolt be ama párkány.

Krisztus halála, a születésétől való időszámlálás 34-ik évében történvén, hozzáadva az 1266-ot, kijő az 1300. év, mint az Isteni Szinjáték cselekvényének most már nem hozzávetőleges, hanem határozott számban megjelölt éve.

Mivel továbbá Krisztus, az evangeliumok szerint 9 órakor, vagy is (mivel a zsidók reggeli 6-tól számították az órákat) délután 3 órakor halt meg, ettől öt órát visszafelé számítva, most délelőtti 10 óra van, a Krisztus halálát követő napon. Vajjon Krisztus valódi halálát, vagy az 1300-ik évi nagypénteket kelljen-e érteni? ez a kérdés; amaz, az egyházi atyák hagyománya szerint márcz. 25; emez mint tudjuk ápril 8. Az első mellett szól a szöveg betűszerinti magyarázata, mert az ördög nem gondol a nagypéntekkel s annak változó ünnepével, hanem csak a híd beomlása időpontjáról beszél; valamint az I. ének 37—40 verseiben a világteremtés napjára s az akkori csillagállásra való hivatkozás. Ellenben ellene mond ennek az előbb idézett s a hold állására vonatkozó két hely — melyek a márcz. 25-kére teljességgel nem találtnak.

Az ápril 8-kára sem illenek pontosan a holdadatok, mint láttuk; de legalább megközelítőleg. Pontosán illenek azonban, ha Danténak az erdőben eltévelyedését ápril 4-kére, pokoli útja kezdetét ápril 5-kére s az ördögökkel való beszélgetést ápril 6-kára tesszük, vagy is ha azt tesszük föl, hogy Dante a zsidó husvét szerint számít, a mint már előbb is megjegyeztük. És e számítás nem is indokolatlan. A páskha bárányt ugyanis a zsidóknak husvét előestéjén (nizánhó 14-én) kellett megenniök, ekkor ette tehát

Jézus is a végvacsorát tanítványaival s halála a zsidó husvét napjának délutáni 3 órájaker következett be. Dante ily föltevésére mutat az is, hogy a fentebb idézett helyeken (jelesen a XX. 124—129) kétszeresen is a holdtöltével magyarázza az időt, a holdtölte pedig éppen az elhatározó a zsidó husvétra.

S így e helyek komoly megfontolásából kimondhatjuk, hogy Dante 1300. ápril hó 4-én tévedt el a vadon-erdőben; ápril 5-én este indult el pokoli útjára; ápril 6-án délben volt a pokol-üreg közepén — s mint látni fogjuk, azon nap este ért a pokol fenekére, vagy is egy teljes napot, 24 órát vett igénybe az egész pokoli út.

Lássuk még a pokoli térméreteket.

Nagyjában, mint tudjuk, azzal határozta meg Dante a pokoltölcsér terjedelmét, hogy annak felső köre vagy nyílása középpontjába Jeruzsálemet, szélére Florenczet helyezte, a tölcser alsó hegyét pedig a föld középpontjába tette. Ezzel a tölcser 45° nyílásu szöget alkot átmetszetében s egész ürege a föld testének, vagy ürméretének $\frac{1}{512}$ részét foglalja el.

Természetes, hogy fenn, a széles nyílásban, mely a föld egész kerületének $\frac{1}{8}$ részét teszi, csak ily nagyban való meghatározás volt lehetséges s mérföldekről vagy éppen ölekről nem lehetett még beszélni. Most a nyolczadik pokol-körnél az üreg átfogata sokkal szűkebb, s itt is a belső alkörök (bolgiák, árkok, tömlők) a legkisebb köröket alkotván, a méretek szorosabb meghatározása lehetségessé válik.

A kilenczedik bolgiában, a vizályt-szerzőkében kezd Dante először ily határozott méreteket adni a pokol s annak alsó körei terjedelméről és térfogatáról. A XXIX. ének 9. sorában (épen a megelőző sor az előbb idézett ama

mondásához, hogy »a hold lábunk alatt van«) mondja Virgil :
»Hidd meg, ha megszámolni szándokod van« (t. i. az e bolgiában levő lelkeket, kiket Dante szokatlan figyelemmel szemlélget) —.

»Hogy huszonkét mérföldre*) nyúl ki messze
E völgy —«.

Még részletesb adatokat találunk a tizedik bolgiában (a hamisítókéban); az itt kinlódó lelkek egyike, a ki magát Ádám mesternek nevezi, s irtózatos vízkórtól van felpuffadva, hogy miatta nem is mozdulhat helyéből, így panasz-
kodik:

»Volnék csak én egy annyival ha könnyebb,
Száz év alatt mehetnék egy hüvelyt:
Már rég az utat lesném, merre jönnek —«

(t. i. némely általa megnevezett bűn- és bűnhődő-
társai);

»E ronda nép közt bejárnám e helyt,
Bár tizenegy mérföldre nyúl garatja
S keresztbe is majd fél mérföldre lejt.«

Az előbbi bolgia árkának körvonala tehát 22 mérföld-
nek, emezé 11 mérföldnek van mondva s ennek szélessége
majd fél mérföldnek. S mivel a ludolfi szám közelítő értéke
szerint a kör kerülete ugy áll az átmérőhez, mint 22 : 7,
látni való, hogy Dante a kilenczedik bolgia területét 22
mérföldre tevén, annak átmérője 7 mérföld; a tizedik bolgia
kerülete 11 mérföld levén, átmérője $3\frac{1}{2}$ mf; az egyik bolgia
árok-szélességének közepe a másiktól sugaraik hosszának
különbsége vagy is $1\frac{3}{4}$ mérföld; s mivel az árok fenekén a

*) Mérföld alatt mindenütt az olasz miglia értendő.

szélesség fél mérföld, tehát a két árok közötti gát vastagsága, tövében, $1\frac{1}{4}$ mérföldet tesz.

Föltéve, hogy a bolgiák s a közöttök levő elválasztó gátak mind egyenlő szélességűek, — Philaletesznek úgy látszik, hogy az első s az utolsó csak fél oly széles, mint a közbeeső nyolcz — kitűnik

1. hogy az egész nyolczadik pokolkör (Büntömlők) együttesen széles karikát alkot, melynek külső és belső köre közötti szélessége tizszer $3\frac{1}{2}$ vagyis 35 mérföld, külső kerülete pedig $115\frac{1}{2}$ mérföld; 2. hogy belső (legkisebb) körétől átölelve fekszik, még mélyebben, a pokol legalsó köre; s mivel e belső legkisebb kör kerülete $5\frac{1}{2}$ mérföld s tehát átmérője, mely egyszersmind a pokol-fenek átmérője is: $1\frac{3}{4}$ mérföldre teendő.

E kilenczedik körben, a pokol fenekén ismét találkoznak adatokkal, melyek alkalmából a pokol összes méreteire még egyszer visszatérünk.

Most átadjuk a szót a költőnek, kinek szövegéhez, az egyes soroknál adandó jegyzetekben, még a fentebbiek után is sok mondanivalónk lesz.

TIZENNYOLCZADIK ÉNEK.

— A nyolczadik kör (a csalók) első alköre: kerítők és csábítók.
Venedico Caccianimico. Jázon. — Második alkör: hízolgók. Alessio
Interminei. —

Van a pokolban egy hely, B ü n t ö m l ő k n e k

Hivom, merő kö s vas-szinü egészen,

Mint a bércz-gyűrű, mely köríti őket.

4. S épen középelt e kín-verte részen,

Mély kút-gödörnek tágas torka ásít,

Melyről beszédem még alább is léssen.

7. A szikla-parttól a tág kútnyílásig

Fenmaradó kör mélyiben, kerékre

Tiz völgy, gyűrüként, körben futni látszik.

1. B ü n t ö m l ő k n e k. Az eredetiben is többesben: M a l e b o l g e.
Lásd a bevezető értekezést (259. lap.)

5. M é l y k ú t g ö d ö r n e k. . . A nyolczadik kör, mint tudjuk, maga is lejtős, tiz bolgiája mind alább-alább száll. E tizediknél ereszkedik le, meredeken, egy mély; kerek, kútszerű gödör; az a pokol utolsó, kilenczedik köre, az árulók vezeklő helye: a pokol feneke. Erről, jelenti Dante már előre, alább (XXXII—XXXIV. énekben.) leszen szó.

9. T i z v ö l g y g y ű r ű k é n t. . . a közös középpontu tiz bolgia, vagy tömlő; a csalók tiz különböző fájának a vezeklő helyei. Lásd a Bev. érték.

10. Mint ahol a falaknak védletére
Több és több árok környez valamely
Várat, — a milyen képet, szemre véve
13. Az ád: olyant adott ép' ez a hely.
S mint az ilyen vár belső küszöbétől
A külpartokra hidak visznek el:
16. Ugy vittek itt a bérce-fal eresztől
Az árkok- s gátakon át kötornáczo
A kút nyílásig, összefutva végül.
19. Hogy Geryon a hátáról lerázott:
E helytt lelők magunkat; s mesterem
Ment balra tartva s én utána. — Látszott
22. Jobb kéz felül megint új gyötrem,
Új bűnhődök és új hóhérlegények,
Kikkel az első tömlő telve lenn.
25. Csupa mezitlen bűnösök, szegények,
Középig szembe vélünk, túl középen:
Velünk, de gyorsabb lépésben, jövőnek.
17. Az árkok s gátakon át kötornáczo. A tiz tömlő
árkai, gátról-gátra, át vannak hidalva. A költők nem szállnak le az
árkok mélyére, melyeknek oldalai nagyon meredek is; hanem
minden gát ormóján haladnak előre (bal irányban) egy darabig,
onnan nézve a lenn gyötrődőket, s mikor a következő gátra átvivő
hidat, vagy kötornáczo eléri, azon mennek át, mindig jobbra, s a
következő gáton ismét balra mennek. Így az árkok mélye s a ben-
nők gyötrődők mindig jobb kézre látszanak nekik. (Lásd a 19.
és 20. sort.)
26. Középig. Ez első tömlőben két féle, bár egymással rokon bűn
nyeri büntetését: a kerítőké s a csábitóké. Azért van, hogy egyik
felekezet (a kerítők) szembe jönnek a költőkkel, tehát jobbra
(nekik) az árokban; ezeket szembe látják; a másik (a csábitók)
abbán az irányban haladnak, a merre ők (tehát balra), de gyors-

28. Rómában is, a bűn-bocsánat-évben,
 A nagy tömeg, a sűrűség miatt,
 Minap a hidon így oszlott meg épen :
 31. Hogy egyik rész egyik felén haladt
 A vár felé, Szent Péter templomának,
 S a másik rész a hegynek az alatt.
 34. De innen s túl nagy ostorokkal állnak
 Rút szarvas ördögök a bércz-torokban,
 S rájuk kegyetlen' sűrűn csapkodának.
 37. Bezzeg emelték sarkukat kinyokban,
 Első csapásra — és egyik se várt ám
 Más- s harmadikra, csak futott legottan.

sabb lépéssel, mint ők fenn a gáton; ezeket tehát csak akkor látják, mikor azok mellettök elcsapva őket megelőzik s így arczban nem is láthatván (a míg ők is előre mennek) azokat föl sem ismerhetik. A költő, mint látni fogjuk, mind a két csoportból csak egy-egy egyént nevez meg, mintegy mutatóul.

28. 30. Bűnbocsánat évben; minap. Az általános bűnbocsánat (búcsu) éve, minden századik év, épen 1300 volt. Ez évben a keresztyén világ százezerei látogattak el Rómába, ott búcsut járni s bűnbocsánatot nyerni. Valószínű hogy Dante is, már az év elején, pokol-útja előtt, megfordult ott, mint hívő és buzgó keresztyén. S mily szemléletes képet rajzol az ottani tolongásról !
 33. A h e g y, Gregorovius szerint csak a Monte Giordano lehet, Philaletes szerint pedig csak a Janiculus hegy, hol a San Pietro in Montorio (hegyi szent Péter) temploma áll. — A híd : az Angyalhíd ; a vár : az Angyalvár.
 35. S z a r v a s ö r d ö g ö k. Ezek a fentebb (23. s.) említett »új hóhér legények.« Itt kezdődik rendszeresen az ördögök általi kinzás, bár örül már láttunk ilyeneket a Dis városa kapujában is s hasonló minőségben a nyilazó eentaurokat, a zsarnokok és gyilkosok körében.

40. Mig így haladtam, egy a többi hátán,
Figyelmem' megragadta s fölkiálték
Láttára: »Ezt én valahol már láttam!«
43. S hogy fölismerjem, lassabb lépést válték.
Kegyes vezérem is megállta egyben,
S megengedé, hogy kissé meghátrálnék.
46. Az ostor-üzött, vélvén: ismeretlen
Maradhat, lesüté szemét; hiába!
Mert rá kiálték: »Tartsd bár elfedetten
49. Arczod', szemem ha termeted' jól látta:
Te Venedico Caccianimico vagy!
De mi hoz e maró lúg szapujába?

40. Egy a többi hátán, mert a mint az ördögök ostorokkal üzték, egyik a másik hátán volt, előre tolongtában. (E vonás azonban nincs az eredetiben.)

45. Hogy kissé meghátrálnék. Amaz szembe jött nekik, s elhaladván mellettök, meg kelle állapodniök, hogy szemügyre vehessék s visszamenniök, hogy vele szóba állhassanak.

50. Venedico (vagy Venetico) Caccianimico bolognai előkelő guelf nemes volt. Ritka szépségű nővére, kit egyszerűen »a szép Gizellá«-nak neveztek, Dante egy rokonának, Alighieri Miklósnak volt a neje. VIII. Azzo, Ferrarai örgróf, híret hallván e ritka szépségnek, érette Bolognába ment, s a nő bátyját Venedicot, a ki pénz- és dics-vágyó volt, vagy pénzzel, vagy dicsvágyának hizelgő ígéretekkél rábirta, hogy saját nővérének kerítője legyen. Dante, a férjjel való rokonságánál fogva, tudhatta e történetet, melyről a közönség közt különböző hírek keringhettek. Azért mondja a bűnös (57 s.), így volt, ezt hidd, akármit regélnek egyebet. Mert voltak, a kik Gizelát magát tartották bűnösnek. Az igazi bűnös itt magára vall, s hűgát ártatlannak mondja. — Dante nem nevezteté meg a buja grófot; némelyek szerint az nem Azzo, hanem apja Apizzo lett volna.

51. Maró lúg s az eredetiben: salsa. Egyszersmind tulajdonnév is, Bologna mellett egy vadon sziklás szoros neve, hova a kivégzettek

52. — »Ajkam — felelt — szót nem jó szántából ad,
De kényszerít rá éles tiszta hangod,
Mely rám, mint hang a régi világból hat.
55. A szép Gizellát én voltam ki hajdont'
A buja gróf kényének által adtam,
Hitvány regékben bármint olvasandod ;
58. S itt Bolognából nem sirok magamban,
Sőt úgy tele van itt ez a hely vélek :
Hogy ki si p a-t mond s ejt — e pillanatban
61. Savena s Reno közt, nincs annyi lélek.
S ha erre még bizonyság kell neked :
Jusson eszedbe kapzsiságunk, kérlek.«
64. Mig szólt, egy ördög rá jó ütleget
Mért ostorával s rá kiálta : »Félre
Czudar ! itt eladó pök nincsenek !«
67. Én ezalatt vezérem' utól érve,
Néhány lépéssel ott valánk mindketten,
Hol a sziklából egy szirtfok kiére.

testeit szokták bedobni. Maró lúgnak nevezi e bolgiát Dante, mert a korbácsütések úgy marják a bört mint a lüg.

53. Éles, tiszta hangod, mely az élet a rekedt hangu elkárhozottaktól megkülönbözteti.
60. Si p a : a si (igen) táj-ejtése Bologna vidékén (összevonva si pui-ból : úgy lehet.)
61. Savena s Reno folyók közt fekszik Bologna ; tehát Bolognában. A költő itt azt mondja (mondatja Caccianimicóval) hogy Bolognában nincs annyi élő lélek, most, egyszerre, a mennyi kerítő már onnan, rendre-rendre, ide került. Elég bizonyság erre a Bolognaiak kapzsisága, kik pénzért mindenre képesek. A kerítők, tudvalevőleg csakis a pénzért üzik rút mesterségöket.

70. Megmászva könnyen azt egy perczenetben,
Czik-czakja közt a mint jobb kézre tértünk,
Amaz örök köröktől búcsút vettem.
73. Hogy ott valánk, szemünkbe lenn egy rés tünt,
Helyt adni a gyötröttek vert hadának.
S szólt mesterem: »Figyelj, most oda értünk,
76. Hol ama többi bűnöst is megláthatd,
A kiknek eddig nem láhattad arczát,
Mert velünk egy irányban haladának.«
79. Ama vén hidról néztük kinos harczát
A most felénk jövő másik seregnek;
Korbácscsal ezt is úgy üzték, zavarták.
82. Jó mesterem, — hogy én majd kérdezendek,
Nem várva, szólt: »Nézd e nagyot közelgni,
Fájdalma kit, látd, könnyezni sem enged.

72. A m a z ö r ö k k ö r ö k t ő l. E hely nem világos. Mely örök köröktől vesz itt búcsút Dante? Némelyek azzal akarnak a nehézségen segíteni, hogy e t e r n e helyett e s t e r n e - t olvasnak, »ama külső köröktől« s érteni akarják alatta az első bolgiát, a nyolczadik kör tiz alköre körül a legkülsőt. De egy az, hogy így nincs helye a többesnek, csak e g y körről levén szó; más az, hogy itt a költő még ettől az egytől sem vesz búcsút, mert mindjárt visszatekint bele, a csábítók csoportjába. Én (bár e magyarázatot nem találok másnál), úgy érzem, hogy itt vesz Dante tulajdonkép végbúcsút az előbbi (amaz) örök köröktől, t. i. a hét elsőtől, melyeknek itt végkép hátat fordított. A többes (quelle cerchie eterne) csak így van igazolva.

80. M á s i k s e r e g n e k, t. i. a csábítókénak, kik szembe jönnek a kerítőkkal s egy irányban haladván a költőkkal, ezek eddig nem láthatták arcaikat, de most, az átjáró hidon állva, megláthatják.

85. Tekintete most is mi fejedelmi!

Ez Jázon, Colchisból az arany gyapjat
Észszel s erővel ki el tudta venni.

88. Útjában ő a zöld Lemnosra hajtat,

Mikor a bős s kegyetlen asszonyok
Ott minden férfit már halálnak adtak.

91. S addig hízolg s ad szép szót s mosolyog,

A mig a szüz Hypsipylét megcsalta,
Ki mind a többi nőt kijátszta volt.

94. Aztán teherben ott magára hagyta;

E vétkeért van most ily kinra vetve
S így Médea is megboszúlva rajta.

97. Mind véle megy, ki ugyanazt mivelte.

Legyen elég ez első völgyről ennyit
Tudnod, s a népről mind ki itt vezekle.«

100. Már ott valánk, hol egy szűk bérezösvény nyílt,

A második gáttal átmetszve egymást
S hidkép azon egy újabb ivet lendít.

103. Ott új népet találtunk s nagy sikoltást,

A második tömlőből — a kik kézzel
Verték magok' s szájok tátonga folyvást.

86. J á z o n. Mikor a lemnoszi nők, Venus biztatására valamennyi férfit leöltek a szigeten, Hypsipyle, a Thoas király leánya, apját elrejtette s így (a többieket megcsalva) ez egyet megmenté a nők kegyetlenségétől. Jázon, az argonautákkal, kikötve Lemnoszon, elcsábította a királylányt s teherben hagyta. Jázon utóbb így csábította el Médeát is, a colchisi király leányát, de Kreüzáért azt is cserben hagyta. E két csábításért s hűtlenségért vezeklik itt. Kinja — s büszkesége — oly nagy, hogy nem is sírhat miatta.

103. Ú j n é p e t. Itt mennek át, a gátakat összekötő hidak elsején, a második tömlőre, hol a hízolgók gyötretnek. Bűnhődésük méltó

106. Az árok-part, mint egy szürkés penészszel
 Bevonva, mit a mélység ködpárája
 Táplál szemet s orrt bosszantó dögvészszel.
109. Feneke oly mély, hogy nem látni rája
 Máskép, csak hogyha a tetőre hágunk,
 Hol a bércz-lépcső legmagasban áll.
112. Fölhágva mi, lenn, hol a mélység tátong,
 Sok nép fetrenge, oly ocsmány mocsokban,
 Minőt árnyékszékből ürülni látunk.
115. S a mint szememmel vizsgálám, im ottan
 Nyakig a sárban ült egy, olyan ronda
 Fejjel, pap-e, világi? meg nem mondtam.
118. »Mit látsz te rajtam — szólt rám vigyorogva —
 Hogy engem nézsz csak hol oly sok mocskos van?»
 S én: »Mert ha jól emlékszem, jobb koromba'
121. Már láttalak, tisztábban is mint mostan.
 'Sz Alex' Interminei da Lucca vagy te,
 Azért nézlek a többinél szorosbban.«

magokhoz. Rondaságban hevernek, szájok tátog s magokat ütik-
 verik: a kik az életben, a hízélgéssel, magokat megalázták volt.

117. Pap-e, világi? Feje teteje úgy be volt csúnyitva, hogy az se
 látszott van-e tonzurája vagy nincs?
122. Alessio Interminei (tulajdonkép Interminetti, Dante
 csak a vers-mérték kedvéért írta Intermineinek; a Corvina codex,
 helytelenül, visszaállítja a helyes írást), a lucai ghibellinek feje.
 Az Imolai azt írja róla, hogy csupa rossz szokásból, szólani sem
 tudott úgy, hogy ne hizelegjen: »még a napszámosoknak s egyéb
 aljnépnek is hízelt.« Köztársaságokban — mondja Philaetes —
 gyakran előforduló jellem. — Új jele a Dante pártatlanságának,
 hogy a fekete Caccianimico után mindjárt a fehér Intermineit
 bélyegzi meg.

124. És erre ő, kobakján nagyot ütve:
»Im a hízélgés ide juttata,
A melylyel nyelvem soha sem telett be!«
127. Vezérem ekkor: »Nézz csak amoda,
S figyelmes arczod' told kissé előrébb,
A honnan majd tisztábban látod a
130. Czudar rimát, a szemnyeset, a pörét,
Ki majd fölállva, majd lekuporodva,
Sárlepte körmivel vakarja bőrét.
133. A rima Thaisz ez, a ki mosolyogva,
Azt kérdő kedvesének: köszönettel
Vagy, úgy-e bár, adósom? — Hogy ne!, monda.
136. De érijük itt be most e tekintettel!«

133. Thaisz: nem történeti személy, hanem a Terencz vigjátékában (az Ennuchok-ban) a Thraso kedvese. Dante azonban nem pontosan idéz a vigjátékból, mert az a kis párbeszéd, melyet itt Thaisznak és kedvesének tulajdonít, nem kettejök, hanem Thraso és a kufár Guatho közt fordul elő Terencznél. Thraso egy szép rabnőt küld Guatho által Thaisznak, s mikor a küldőncz vissza jó, ettől kérdi Thraso: »Thaisz nemde nagyon köszöni ajándékomat?« — »Oh, végetlenül!« feleli Guatho erre. A vonatkozás megvallom, keresettnek tetszik előttem, a hízélgők körében. Egyszerű udvariasságot, minő az ajándékért való köszönet, hízélgésnek minősíteni s így büntetni: kétsé sok. Philaetes szerint Thaisz nem is mint hízélgő, hanem mint rima van itt. Az első körben kerítők és csábítók, — a másodikban hízélgők és rimák: valóban jól összeválogatott rokon-mesterségek!

TIZENKILENCZEDIK ÉNEK.

— A nyolczadik kör harmadik árka: simoniacusok. Harmadik
Miklós pápa. —

Oh Simon mágus s nyomorúlt utódi!

Kik Isten ajándékít, — miknek ám csak

A szent erénnyel kéne párosodni —

4. Arany- s ezüstért áruba bocsáttak:

Most rólatok van a sor trombitálnunk,

Lakóiról a harmadik bolgiának.

7. Már a következő sir-dombra hágtunk,

Annak gerinceze csúcs-pontjára épen,

Honnan az árok belsejébe láttunk.

1. Simon mágus, az első, a ki a szent dolgokat, a Szentlélek ajándékít pénzen vehető áruczikknek tekintette s ezért az apostoloktól megfeddetett. (Ap. cselek. VIII. 9—24.) Az egyház maga minden időben nyíltan kárhoztatta a simoniát s erős tiltó rendszabályokat hozott ellene, de azért annak gyakorlatát s terjedését nem akadályozhatta meg, különösen a középkorban, a hatalmas pápák s a velők hatalomban versengő oligarchák korában.

3. A szent erénnyel. Egyházi hivatalokat csak érdemes és erényes embereknek kellene adni.

7. Sirdombra: a két bolgiát egymástól elválasztó, alul szélesebb, felül keskenyebb gátat nevezi sirdombnak, a mihez átmetszetben

10. Oh fő-Bölcsesség! mely földön s az égen,
S ez alvilágban, ennyi igazságot
Tudsz tanusítani hatalmad teljében!
13. Oldalt s fenéken, a zord kőbe vágott,
Egyforma széles és kerek lyukak
Voltak, miket szemem most sorba' látott.
16. Nagyobbnak én nem láttam szájukat,
Mint a minők Szent-Jánosom beljében
A keresztvizhez jelzik az utat.
19. Egyiket én törém fel, nem is régen,
S egy benszorúztat kiszabadítottam.
— Legyen e szóm mindenkinél pecsétem! —
22. Egy-egy bűnösnek e lyukakból ottan
Látszott ki lába, lábikrája, térdig,
Mig teste lenn volt, fejfel bedugottan.

valóban hasonlít is; alatta pedig az erkölcsi halottak mint egy sirban hevernek.

17. S z e n t J á n o s o m. Dantét is a ker. szent János templomában (Florenczben) keresztelték. Mivel a keresztelés évenként csak kétszer, husvétkor és pünkösdkor történt, a tolongás elkerülése végett a keresztelő-kút medenczét több részre — kerek üregekre — osztották, hogy ugyanannyi pap keresztelhessen egyszerre. Ekkora formáknak látja Dante az itt levő kerek sirüregeket, melyekben a simoniakusok vergődnek.
20. S e g y b e n s z o r ú t a t . . . Dante priorsága alatt (azért mondja: nem is régen) történt, hogy a szent János templomában gyermekek játszadozván, egyikök a keresztelő kútak egyikébe beleesett s beleszorult. A nép odatolulván a szerencsétlenség hírére — Dante is odament, s látva hogy a gyermeket másképp kimenteni nem lehet, fejszét fogott s az üreget erőszakkal felbontotta. Előadásával magát igazolja, hogy nem a szent hely iránti tiszteletlen-

25. A talpa-mindnek úgy égett mindétig,
Lábszárukat lóbálták szüntelen
Mint a kinek inát mind elmetélik.
28. Mint láng az olajos felületen
Végig szalad, sarkuktól úgy vonaglott
Lábújjokig ezeknek végtelen.
31. »Mester, ki az — kérdém — ki úgy abajg ott,
S jobban vergődik, mint a többi lélek,
A többenél kit pirosabb láng csapkod?«
34. És erre ő: »Ha oda levinnélek,
Hol a meder legmélyebb: a maga
S övéi kinjáról többet beszélhet.«
37. S én: »Jól tudod, elméd akarata
Törvény nekem; szólj s nem maradok hátra:
Ki jól látod mit szám elhallgata.«
40. Ezzel felértünk a negyedik gátra;
És balfelé leszálltunk csöndesen,
Az át- meg átlukasztott szűk garátra.
43. És csipejéről mesterem le sem
Bocsát, leszállnom csak a lyuk mellé' hagy,
Hol lábát rázta az keservesen.

ségből, hanem egy ember-élet megmentése céljából tette a mit tett, s erre szavát köti le pecsétül mindenki előtt.

25. A talpa mindeniknek... Mivel életökben a szent dolgokat lábbal tiporták, most először is lábukkal bűnhődnek.

40. A negyedik gátra. A negyedik gát az, mely a harmadik tömlőből vezet át a negyedikhez. Tehát még a harmadik fölött állanak. (Gát helyett itt tulajdonképp hidnak kellene állani. Lásd a Bevez. Ért.-ben a második rajzot 262. lap.)

46. »Ki vagy te, a ki fejjele lefelé vagy,
Szomorú lélek, mint özvegy beverve?
Ha szólni birsch, választ — így szóltam én — adj.«
49. Ugy álltam ott, mint pap, a már gödörbe
Dobott gyilkos ha nem ereszté még el,
Csak hogy halálát tolja még előbbre.
52. S kiálta ő: »Hogyan! te váltasz-e fel,
Te, Bonifác, hát itt vagy már valóba?
Megesalt az írás, két vagy három évvel!
55. Hát ily hamar belé unál a jóba,
Melyért nem féltél csellel megkeríteni
A szép arát, hogy oszt' hurczold sártóba!«

49—51. A régi florenczi törvény szerint a gyilkost fejjele gödörbe dob-
ták s elevenen temették el. A gyóntató pap utolsó perczéig fölötte
állt s vigasztalta. Megtörténhetett hát, hogy valamely gyilkos, már
a gödörbe dobva, a papot visszatartani igyekszik, csak hogy az íté-
let végrehajtását, ha csak perczekre is, késleltesse.

53. Te, Bonifác. Az itt beszélőről, ki magát nem nevezi meg,
t. i. III. Miklósról, továbbá Bonifácról s ennek utódjáról V. Kele-
menről, bővebben lásd a Bevez. Értek.

54. Megesalt az írás. A holtak, bár korlátoltan, előre látják
a jövőndöt, akár a nekik adott clair-voyance, akár valamely kabba-
listikus kiszámítások által. Így számíthatta ki, vagy tudhatta,
Miklós, hogy utódja Bonifác 1303-ban fog meghalni. S most egy
felülről jött, őt megszólítván, azt Bonifácznak véli; tudván pedig
hogy még csak 1300-ban irnak, azt mondja, hogy az írás
öt két vagy három évvel (az eredetiben: »nehány évvel«) meg-
csalta, szava panaszos; mert utódja felváltja ugyan őt mostani
helyén, de csak hogy még mélyebbre s még rettenetesebb kinokra
lökje le. Dante itt, hallgatagon, rettenetes perspectivát nyit, azok-
ról a kinokról, a melyeket lát, azokra a még nagyobbakra, a melye-
ket nem is láthat!

58. Ugy álltam ott, szégyentől sújtva, mint ki
Nem érti meg a választ, mit kapott,
S felelni nem tud, csak szemét lesütni.
61. Azt sugta Virgil: »Mondd neki legott:
Nem az vagyok, kinek vélsz« — és parancsát
Fogadva, ismétlém mit ő sugott.
64. Még dühösebben járva lába tánczát
És nyögve a csalódás keservében,
Igy szóla most amaz: »Szólj, mit kívánsz hát?
67. Ha tudni oly nagyon vágyol ki-létem'
Hogy érte lejövé! e szörnyű ólba:
Tudd, nagy palást a vállam' fődte nékem;
70. S oly kapzsi voltam, medve-sarj valóba',
Hogy bocsokat előre tolva: ott fenn
A pénzt, itt magam' juttatám zacskóba!
73. Fejem alatt azok szükölnek itt benn,
A kik, elődim a simoniában,
Szoronganak most sziklarepedékben.
76. Oda bukom le én is akkorában,
Ha eljön az, kit benned jöni hittem
Mikor megszólítalak hamarjában.
79. De már én régebb rázom lábam' itten
S vagyok fejjel le, lábbal föl felé, mint
Sül lába annak majd ki lesz felettem.

69. Nagy palást: a pápai palást.

79. 80. 81. Én régebb — mint — sül majd. Miklós 23 évig
van e helyzetben; Bonifác csak 11 évig lesz. Lásd a Bevez.
Értekezést.

82. Mert ő utána ég és föld törvényt
 Lábbal tipró pásztor jó nap-nyugtárul,
 Gyalázata őt s engem elfödven itt,
85. Uj Jázon lesz, a Makkabi-csatákrúl
 Irt könyvekbéli, mint saját királya
 Amazt, emezt a frank úgy fogja pártul.«
88. S e szóra, nem t'om, megfelelni rája
 Nem vakmerő volt-e, hogy így kiáltsak :
 »Mondd csak nekem, ugyan mi árt kívána
91. Szent Pétertől urunk, midőn a kulcsnak
 Hatalmát legelőször adta néki ?
 Bizony : »Engem kövess !« ennyit kívánt csak.
94. Péter se kért s a hit egyéb cselédi
 Ezüst-aranyt Mátyástól, hogy a végzet
 A lelkevesztett helytt őt jelölé ki.
97. Maradj tehát itt, hova dönté vétked
 S tartsd meg a rosszul szerzett aranyat
 Mely Károly ellen olyan merészsze tett.

85. U j J á z o n. Nem az aranygyapjas, a görög hitmondából, hanem a Makkabeusok könyvebeli (2. Makkab. IV. 7—24.), ki Antiochus Epifáni királytól úgy vásárolta meg a főpapi méltóságot (azt saját fivérétől Oniastól rabolva el,) mint V. Kelemen Szép Fülöptől. Lásd a Bevez. Értek.

90—117. Dante ritkán jó oly tűzbe, mint itt a simoniakusok ellen tartott hatalmas támadó és feddő beszédében. S még azt mondja, hogy a pápai méltóság (a kulcsok) iránti hódolat nem tartaná, még keményebben is beszélne. Majd beszél a paradicsomban a szentek ajkai által !

99. K á r o l y e l l e n. Anjoui Károly, szicíliai király ellen Procida János az arragoniai Péter érdekében lázadást akarván támasztani országában, III. Miklós pápától pénzen vette meg erre az enge-

100. De ha nem tiltaná a hódolat
 Mely bennem a legfőbb kulcsok iránt ég,
 Miket viseltél fenn a nap alatt:
103. Ennél keményebb szókat is használnék
 Rút kapzsiságod ellen ; mert a hitvány
 Virúlt alattad, görnyedt a jó szándék.
106. Ily pásztorokat látott a tanítvány,
 A nagy-paráznát, vizeknek felette,
 Királyokkal bujálkodót, alítván.
109. Azt a ki hét fejjel levén teremtvé,
 Tíz szarva által birta e világot
 A mig erényben telt a férje kedve.
112. Arany- s ezüstből ti istent csináltok,
 Pogányoktól különbözök csak abba :
 Mig ők egy bálványt, ti százat imádtok !

délyt. Miklós maga is személyes ellensége volt Károlynak, mivel ez nem akarta megengedni, hogy a pápa unokaöccse a király unokahugát nőül vegye.

106. A tanítvány, János apostol és evangélista, az Apokalypsis írója. A látomány, melyre itt Dante céloz, az Apokalypsis XVII. részében fordul elő ; azzal a különbséggel, hogy ott nem a »vizeken ülő paráznának« hanem a fenevadnak, melyre amaz ül, van hét feje (a hét szentség) s tíz szarva (a tíz parancsolat), melyekkel a világon uralkodott addig, mig férje (a pápa, — mert a nő az egyházat jelenti) az erényben lelte kedvét.

114. Mig ők egy bálványt. Nem azt akarja mondani, hogy a pogányok csak egy bálványt imádnak, hanem azt, hogy azoknak minden egy bálványára száz esik emezeknél, mert ezeknek minden egy aranypénz egy bálvány a melyet imádnak. Ha a pénzt, mint collectiv fogalmat, egy bálványnak vennők, akkor a mondatot meg lehetne fordítani : »Csak abban különböztek a pogányoktól, hogy mig azok száz, ti egy bálványt imádtok« — t. i. a pénzt.

115. Oh Konstantin, mi sok rossznak lön anyja —
Nem megtérése — de az az ajándék,
Mely az atyát gazdaggá lenni hagyja!«

118. S míg én reá ily durva szókat vágék :
Bosszankodás- vagy lelkifurdalástól
A két lábát dühösben rugdalá még.

121. De mesteremnek — mit nem is palástol —
Tetszettek az igaz szók, és figyelme
Látszék az ajkin játszó mosolygásból.

124. Mind két karával magához ölelve
S egészen ölbe fogva engemet,
Honnan leszállánk, visszavitt a' helybe.

127. Ki sem fáradva, míg a gát felett,
A magas ormón, mely a negyedikből
Az ötödik tömlőhöz átvezet,

130. Oly gyöngéden letett, mint oda vitt föl,
Oly zord, hegyes sziklákon, hogy a zerge
Megijedt volna meredékeiktől.

133. S beláttam onnan egy új völgy-üregre.

115. O h K o n s t a n t i n . . . Dante idejében még tartotta magát a traditió, hogy Nagy Konstantin, megtérésekor, tartományt ajánlékozott a pápának, mely alapját vetette meg a szent szék világi uralmának.

218. A n e g y e d i k b ől, lásd a 40. sorhoz való jegyzetet. Tehát most érnek a negyedik tömlő fölibe.

HUSZADIK ÉNEK.

— A nyolczadik kör negyedik tömlője: jósok és kuruzslók. Amphiaraus. Tireziasz. Aruns. Manto. Eurypylus. Scottus. Bonatto Guido. Asdente.

Új gyötrelmről kell most énekelnem,
És tárgyat adnom húszadik dalomnak
A poklot festő első énekemben.

4. Készen valék már, a hol álltam, onnan
Alá tekintni a kinyílt gödörbe,
Melyet keserves könnyek áztatgatnak ;
7. Midőn a völgy mélyén, kintől gyötörve
Némán siró népet lépdelni láttam, —
Búcsú-járókként ez alanti körbe'.

2. 3. H ú s z a d i k. . . Az eredeti az egész Pokol-t canzone-nak, annak egyes énekeit canto-knak nevezi. Magyarban, bár mi is ezeket nevezzük ének-eknek, az ének nagyobb levén mint a dal, itt a nagy költemény ez első részét éneknek, az egyes (itt húszadik) éneket csak dálnak neveztem. Megjegyzem, hogy az eredetiben ez »a poklot festő« — így áll: »mely az elmerültekről szól«, t. i. az első rész, a pokol. Dr. Angyal, rossz szórenddel, úgy adja, mintha az egész Isteni Színjáték a kárhoztakról szólna, s annak első része volna a pokol.

9. B ú c s ú j á r ó k k é n t. Mint a földön a búcsujárók, sorban sűrűn.

10. S a mint szememmel közelebb vizsgáltam :
Csodálatoskép megfordítva tünt föl
Mindegyikök, mell s álla közt, a vállban ;
13. Hogy elfordultak arcaik elülről
S felénk így háttal látszottak közelgni,
Megfosztva egyenes tekintetüktől.
16. Történhetett tán valakin ilyesmi,
Hűdés miatt, hogy megfordult egészen,
De én nem láttam s el se' t'om képzelni.
19. Ha, olvasóm, égtől javadra leszen
Olvasnod ezt, gondold csak el magadban :
Ha lehetett-e könnyek nélkül nézmem
22. Ilyen közlelről, így kifordítottan
Hasonmásunkat, a far hasadékan
Omolva végig könnyeik, patakban — ?
25. Sirtam valóban én is, a bérce-párkány
Szélére dölve, míg vezérem int ;
»A bolondokhoz hasonló levél tán ?
28. Erény a szeretet kihalta itt ;
Mert ki bűnös, mint a kit szájalom tölt,
Ha látja Isten szent itéletit ?

23. A f a r h a s a d é k á n . . . Arczezal hátra levén fordulva, könnyeik ott folynak le. Biz ez nem szép kifejezés ; de Dantét nem szabad szépíteni, kifejezései s plastikus (bár erős) vonásai enyhítésével. Dr. Angyal, bár szint e nézetet vallja elméletileg, még is a »hát hasadtán«-t fordít ; pedig Dante nem a hát hasadtáról, hanem más hasadékról szól.

28. Erény a szeretet kihalta . . . Az eredetiben piéta : egyik értelemben könyör, szájalom, szeretet (charitas), másik értelemben kegyesség vagy erény ; szószerint így van : »a piéta itt akkor él, ha meghalt.« Én csak a szó két értelmének megkülön-

31. Föl hát fejed', föl! S nézd azt, kinek a föld
 Megnyilt thebéiek szeme-láttára,
 Hogy mind kiálta: Hejh, hová rohan föld,
34. Miért hagyod a csatatért így hátra,
 Amfiaróosz! — de az meg sem állott,
 S bukott Minószig, ki őt is bezárta.
37. Nézd és csodáld: háttal kebelt hogy' váltott,
 Mert igen is előre nézni véle,
 Most hátra néz s jár mint visszára rántott.
40. Tiréziást nézd, alakot cserélve.
 Hogy férfiból átváltozott néemberre
 S tagjaival nemét együtt tevő le;

böztetésével adhattam vissza az értelmet, mert úgy a mint Dr. Angyal adta: »Könyör csak akkor él itt ha kihalt már« nincs értelme.

35. A m f i a r á o s z. A Thebét — Poliníkesnek visszaszerezni — ostromló hét király egyike. Jós levén, előre látta hogy ha az ostromhoz megy, ott meg fog halni. Azért elrejtőzött, hogy meg ne találják társai. De neje Eriphyle, az argosi király Adrastos húga, Poliníkes által megvesztegetve, nem csak fölfedte férje rejtek-helyét, de midőn az neje véleményétől tette függővé a harczba el- vagy nem menetelét, a menetel mellett nyilatkozott. A harcz alatt aztán Amfiaróoszt a föld nyelte el.

40. T i r é z i á s z thebái jós. Mondáját Ovid (Metam. III. 320. s köv.) így beszéli: két összefonódott kigyó megütése miatt — mitől a nősténye megdöglött — egyszerre nővé változott s nem csak alakra, hanem természetre is. Hét évig viselte nő-voltát; akkor két kigyót ismét ugyanazon helyzetben találván, most a himét sujtotta agyon, mire ismét visszanyerte férfi voltát. — Egy izben Zeüs és Hére a férfi és a nő elsőségéről versengvén, a kérdés eldöntésére Tiréziást hívták föl, mint ki saját tapasztalásából ismeri mind a két természetet. Tiréziász a férfiak elsőbsége mel-

43. De szükség volt, hogy újlag megverné
 Az összefont kigyó-párt, vesszejével,
 Mielőtt férfi-tollát visszanyerné.
46. Aruns amaz, ki ép' nyomába' lépdel,
 A ki a luni-i sziklákba', hol
 Gyomot a lent lakó karrári tépdel,
49. Fehér márványba vájt barlang alól
 (Melyben lakott), a csillagokat rendbe'
 S a kék tengert is megláthatta jól.
52. S amaz, ki keble halmait, miket te
 Nem láthatsz, omló fűrtivel takarja,
 S túlról van rajta mind mi szőr-fedette :
55. Manto az, a ki sok felé abajga,
 Mig születésem helyén települt meg,
 Miért is kérlek, állapodj' meg rajta.

lett döntött; miért Zeűsz, jutalmúl, jós tehetséget adott neki; ellenben Hére, büntetésül vakságot bocsátott rá. (Milton, a vak költő, a fényhez intézett felkiáltásában, Homérrel együtt Tiréziászt is említi a »vak proféták« közt.)

46. A r u n s z etruriai jós, a kit Lucanus említ (Pharsal. I. 586. stb.) mint a ki előre megjósolta a polgár-háborút s Caesar győzelmét. Lucan előadása szerint »deserta moenia Lunae« (más olvasás szerint »Lucae«) levén lakása, Dante ezt Luni-ra érti, a Magra torkolatánál, a carrarai márványt termő hegyek aljában. A hegyoldalban levő márvány-barlangokból jól ki lehet látni a tengerre.
53. O m l ó fű r t i v e l. Feje meglevén fordulva, hosszú haja hátra omolva nem hátát, hanem keblét takarja s azon felén van szőrös része is.
55. M a n t o az imént említett Tiréziász leánya, jósnő maga is. Virgil szerint Mantonak a Tiberinus folyamistentől Ocnus fia született, ez alapította a várost s nevezte el anyjáról Mantuának. Dante a szövegben másképp adatja elő Virgillel a város eredetét s így Virgilt önmagával hazudtoltatja meg. Mi czélból? föl nem foghatom

58. Hogy apja csontjai már sirba dültek,
S rabszolga lón Bacchus várossa Thébe :
Ő még sok földet s országot került meg.
61. Kék tó mosolyg Itália szép egébe,
Fenn a Tyrolt s német határt körítő
Alpok lábánál : Benaco. Ölébe
64. Ezernyinél több forrás hajt üdítő
Hullámokat a Penninekből, Garda
S Camonico közt s összegyűjti mind ő.
67. Ez a középpont, hova áldozatra
Jöhetne Trent-, Verona- s Bresciának
Főpásztora, ha útját erre tartja.
70. Itt ül Peschiera s mint erős vért támad
Itt Bergamoval s Bresciával szembe,
Hol a part színi legalantabb állnak.
73. Ide ömöl a csorduló viz egybe,
A Benacoban a mi nem maradhat,
Zöld réteken folyammá növekedve,

61—81. sorban Dante gyönyörű leírását adja Mantua vidékének, két-ségkívül Virgil iránti tiszteletből.

63. Benaco. A Garda-tó ókori neve : Benacus.

65. Penninekből, Ptolemaeus szerint a rheticum és noricum közti alpok ; tehát épen a melyekből a Gardató. (Benacus) nyeri vizeit. Garda s Val Camonica közt, más olvasás szerint »Val-di Monica« közti vagyis a tó mindkét oldalán s egész medrében.

67. Ez a középpont. A trenti, veronai s bresciai püspökségek határ- s találkozó pontja nehezen határozható meg pontosan. Némelyek szerint Prato della Fame, mások szerint Campione volna az a pont, melyen a három püspök mindenike jogosítva volna áldást osztani (mint megyéjéhez tartozón.)

DANTE ALIGHIERI : ISTENI SZINJÁTÉKA.

76. S mihelyt alakját vészi fel folyamnak,
Nem Benaco már, Mincio a neve,
Mig Governonál a Póba szakad csak.
79. Nem messze megy, hol mély lapályt lele,
Melyen mocsárrá elterülve, nyáron
Gyakorta vál ártalmassá lehe.
82. A bős szüz itt, e mocsaras határon
Bolyongva választá e helyt lakául,
Mely addig állt lakatlanul, kopáron.
85. Itt minden ember-társaságtól távol,
Szolgáival csak, üzve mesterségit,
Élt, mig lerázta rossz testét magáru.
88. Az eladdig e tájon elszórt nép itt
Mind összegyült, mint védhelyén egy várnak,
Melynek mocsárok alkotják erődít.
91. S a porló csont fölött várost rakának,
Melyet az első megszálló nevéül,
Sors nélkül, elneveztek Mantovának.

78. G o v e r n o ; ma Governoló, a Garda-tóból (Benaco) kifolyó Mincionak a Póba ömlésénél.

79. N e m m e s s z e m e g y , t . i . a Mincio, mielőtt még a Póba szakadna, alkotja a mantuai mocsárt.

86. S z o l g á í v a l c s a k . Mivel alább is azt mondja a költő, hogy az előbb szétszórva élő emberek csak a Manto halála után gyűltek össze, s előbb is hogy ő minden emberi társaságtól távol élt: kérdésbe tették a magyarázók: kik voltak hát szolgái, kikkel varázsmesterségét üzte, vajjon nem a szolgálatában levő szellemek értendők-e?

93. S o r s n é l k ü l . Néha sorsot vetettek két vagy több névvel, melyiket adják valamely városnak vagy más helynek. Itt sorsvetés nélkül egyenesen határozták el, hogy a várost Mantoról Mantuának nevezik.

94. Sok népe volt előbb (utóbb meggyérül)

A mig a Casalodik hülyesége

Csufot nem vall a Pinamont' cselétül.

97. Azért beszéltem ezt, ha szó-beszédbe :

Mint támadt városom, mást hallasz róla,

Igazt hamissal nehogy összevéts te !«

100. És én : »Oh mester, a mit ajkad szóla,

Oly szent előttem s hitem oly szilárd, hogy

Minden egyéb csak mintha holt-szén volna.

103. De szólj, azok közt, kiket jöni látok

Nincs-e vagy egy még, méltó figyelemre,

Nem érdeklődöm most, csupán irántok.«

98. A Pinamonte cselétül. A régibb kommentátorok, da Buti, della Lana stb. úgy beszélnek, hogy négy egyaránt hatalmas család volt Mantuában : az Arinci-ak, Marcani-ak, Casalodi-ak és Bonacosi-k. Ez utóbbiak közül Bonacosi Pinamonte szövetkezett előbb a Marcari-akkal és Casalodi-akkal az Arinci-ak és a velök tartó kisebb nemes családok kiűzésére ; azután a Casalodiakkal egyetértve kiűzte a Marcari-akat ; s végre elbánt a Casalodiakkal. Az Imolai Benvenuto, egyszerűbben csak két családot említ. A Bresciából eredő Casalodi-ak uralkodtak Mantuában ; de a velök tartó nemesek ellen a köznép s polgárság nagy gyűlölettel viseltetett. Ezek érdekeit Pinamonte gróf képviselte ; s rábeszélte a hülye Casalodi Albertet, hogy a nép kívánságának eleget teendő, a legelőkelőbb nemesekből néhányat üzzön ki a városból, akkor megszűnik a békeség. Albert gróf engedett s hagyta magát legerősebb támaszaitól megfosztatni. Akkor Pinamonte a néppárttal kiűzte a Casalodiakat s a még hozzájuk ragaszkodó vagy ötven nemes családot. (Dr. Angyal, a szövegben helyesen fordítván, a jegyzetben felcseréli a szerepeket s Casalodi teszi a cselszövővé Pinamonte megbuktatására.) Megjegyzendő, hogy a Casalodi-ak guelfek, Pinamonte pedig ghibellin volt, s Dante ismét bebizonyítja részrehajlatlanságát, e ghibellin-jellemtelenség megbélyegzésével.

105. N e m é r d e k l ö d ö m. Mintha Dante itt szelid szemrehányást

106. A mire ő: »Az, kinek hátát verve
Lóg nagy szakállá, egykor — mialatt
Ugy megfogyott Göröghon férfi-serge,
109. Hogy a bölcsőben is alig maradt —
Jós volt s Calchasszal együtt jelölé ki
Aulisban ő, hogy itt a pillanat,
112. A kötelet elvágni. Neve néki
Eurypylos; egyhelytt, tragédiában
Említem, hisz tudod kezdettől végig.
115. Az ott, ki oly sovány a vékonyában,
Scotus Mihály volt, a ki a bűvészet
Csinját-binját értette valójában.

tenne Virgilnek (tehát önmagának) a hosszadalmas kitérésért, melyet Mantua vidéke leírására s alapítása történetére fordított.

108. Ugy megfogyott... t. i. a trójai háborúkor, mikor minden férfinak el kellett menni.

113. Eurypylos. Róla Virgil csak azt mondja, hogy baljóslatot mondott a Trója ellen induló görögöknek, hogy »mint indulásuk véráldozattal járt — Aulisban Iphigenia megáldozásával, — úgy visszatérésök is vérben lesz« (Aen. II. 113. s köv.) Azt, hogy Calchas-szal, az aulisi főpappal együtt jelölte volna ki az indulás (a kötelek elvágása) idejét, Virgil ott nem említi. — Tragédiában. Virgil az Aeneist ismételve nevezi tragédiának. Ez összefügg a Dante meghatározásával a tragédiáról és comoediáról. »Tragédia alatt értjük a magasabb stylt, Comoedia alatt az alsóbbat, elegia alatt a kesergőt« (De vulg. eloqu. II. 4.) A Cangrandéhez írt ajánló levelében is körülbelül ezt ismétli, hozzátéve, hogy az ő commediája a nép nyelvén szól, melyet a nők és gyermekek is beszélnek.

116. Scotus Mihály. Lásd a Bevez. Ért. 287. lap.

118. Nézd Bonatti Guidót! Asdentit nézzed,
 Ki bánja hogy bőr- s ezernánál egyébbel
 Foglalkozott, — hajh, késő bánat-érzet!
121. S a nyomorúk, kik gondtalan veték el
 Tü s rokka gondját s boszorkányok lettek,
 Üzvéen varázst, füvekkel, viaszképpel . . .
124. De most jerünk; mert lefelé sietnek
 A két félkör közt Kain és tuskéi
 S Szevilla fölött tengerig lementek;
127. A tele-hold is immár tegnap-éji;
 Jól tudhatod, mert a sötét erdőben
 Fényét nem egyszer jól esett szemlélni.«
130. Így szóla hozzám, már tovább menőben.

118. Guido Bonatti. Forli-i jós a XIII. században; irt az astrologiáról; a föntebb említett Monte-feltrói Guidó grófnak is csillág-jósa volt, a ki csatába sem ment, ha az neki jó időt s jó szerencsét nem jósolt. Egy tréfás adoma szerint egy paraszt egyszer megtréfálta, esőt jósolván a hősnek, mikor Bonatti szép időt. »Honnan tudod?« Kérdé a hős. »Mert a szamaram, mikor reggel a mezőre mentem vele, nagyon mozgatta a fülét.« — S a szamárnak lett igaza, nem a jósnek. Asdentí páрмаi esizmadia (kit Dante a Convito-ban is említ) ki bőr s ezérna mellett időjóslassal is foglalkozott s ez által hirre tett szert. Most itt a vezeklő helyen bánja, mért nem maradt a kaptafánál.

121. S a nyomorúk. . . A kuruzslással a nők előszeretettel foglalkoznak; belölök teltek ki mindig a boszorkányok. A Dante idejében, füveken kívül, melyekből főzeteket kotyvaltak, divatban volt viaszalakokat önteni, azt a megbüyölendő nevérről nevezni s azon vinni végbe mind azt, a min akarták hogy az illető átmenjen.

124. De most jerünk. Az itt következő idő-meghatározásról lásd a bevez. értek. 293. lap.

HUSZONEGYEDIK ÉNEK.

- A nyolczadik kör ötödik alköre: vesztegetők s hivatal-kufárok.
— Egy luccai tanács-úr. — A gazkörmök. Ördögi komédia. —

Igy hidról hidra, folytonos beszéd közt,
— Miket dalom most ismételni átall —

Menénk; s fölérvé a tetőre, szemközt

4. Valánk a Büntömlő új nyílatával,

Hol új síralmak törtek föl hiába,

S melyet csodás sötét homály fog által.

7. Mint Velenczében, a nagy arzenálba'

Telente szívós kátrány fő, hajókat

Szurkolni, mik már rozogára válva;

2. D a l o m. Az eredetiben: commediám. V. ö. XX. 118. sor egyzetét.

6. C s o d á s s ö t é t h o m á l y: a fővő szurok-pép fekete füstös gőze.

7. M i n t V e l e n c z é b e n. A hajógyár itt következő leírása ismét egyike Dante legszemléletesebb képeinek. A hajó-ácsok sürgölődése, más-más munkában, elevenen van leírva. De azért nem látok elég okot, hogy Arany J. ama mondása Dantéről: »Állottam vizének mélységei fölött«, épen itt jusson az ember eszébe s épen azért, mert a Nagyidai cigányok is így iszkábálják a teknőiket! Ily összehasonlítás méltatlan Dantéhoz s igazságtalan Arany János iránt.

10. Hajós- idő nem lévén, ki mit foldhat :
Ez ácsol új bordát, az, annyi vészben
Megrongált régi oldalt tatarozgat ;
13. Ez az elő-, az fűr a hátsó-részen,
Ez evezőt farag, az kötelet ver,
Újit vitorlát, árboczfát egészen :
16. Úgy fölt emitt, — de nem tüztől, mit ember
Rakott, ha' isten-kéztől, — sűrű kátrány,
Befogva partját ragacsos kevereczel.
19. Én láttam (ámbár benne mit se' látván,
Csak a fővéstől fölhányt buborékot)
Most földagadtán, majd lohadtra váltán.
22. S a mint alátekintve bámulék ott,
Vezérem így kiálta : »Nézzed, nézzed !«
S hol állottam, magához közelébb vont.
25. Megfordulék, mint kit mohó vágy készítet
Meglátni, mit kerülni kéne inkább,
De félelem inát szegi szegénynek,
28. Néz s fut is egyszersmind attól a mit lát ;
S fekete ördögöt láték, futtába'
Felénk közelgni s mászni meg a sziklát.
31. Mily iszonyú volt, nézni is, vadsága,
Fenyegető képpel, a mint repülne,
Kiterjesztett két szárnya és gyors lába !
34. Magas s hegyes vállán, lóháton ülve
Gubbaszkodék egy bűnös, míg az ördög
Vas karma sark-inába volt merülve.

8. Néz s fut egyszersmind, ismét mily szemléletes kép !

34. Lóháton ülve, azaz kétfelé vetett lábakkal.

37. »Hé — vijjogott — hidunk' őrző Gazkörmök!

Szent-Zita egyik vénjét hozom ismét;

Dugjátok őt le; én meg' elröpülök

40. A városba, jut ott még, marad is még!

Mind alkuszok, — csak Bonturót veszem ki!

Igen-t csinál Nem-ből, csak megfizessék!»

43. Azt ott lecsapta; s gyorsan átteremti

Magát a sziklán, hogy lánczról leoldott

Véreb se' gyorsabb a tolvajt követni.

46. Az lemerült, meg újra fölesapódott;

A hid alá bújt ördög had azonban:

»Itt nem használ a szent kép! — csúfolódott —

37. »G a z k ö r m ö k« (Malebranche) a csapat tulajdon-neve, mint a katona-regimenteknek.

38. Szent Zita egyik vénjét. Szent Zita, Lucca közelében, a XIII. század elején született leány, ki mint szolgáló élt Luccában, de oly szentül, hogy — a monda szerint — míg imádkozott, angyalok végezték helyette a szolgáló-munkát. Meghalt 1272-ben s teste, állítólag ma is rothadatlan, Luccában a San-Frediano templomában fekszik. Már III. Miklós pápa a szentek közé sorozta. — Lucca tanács-urai, — aniziani: előljárók — kik itt a szent Zita vénjei alatt értetnek, a Dante idejében híresek voltak megvesztegethetőségükről; s épen ez évben (1300.) közülök egy, Bottaio Márton nevű hirtelen halván meg, Dante valószínűleg ezt érti, az ördög által hozotton.

41. Bonturót veszem ki, persze csak gúnyosan, mert épen ez a Bonturo Dati, volt a legfőbb hivatal-kufár, pénzért mindenre kész, elfacsarója az igazságnak, fehérret feketére, igen-t nemre csavará ember.

48. A szent kép... (il santo volto) alatt egy művészi Krisztus-arcz (valószínűleg byzánczi mű) értetik, melyet a luccai székes-egyházban őriztek s melyhez a luccaiak, nagy bizalommal szoktak bűnbocsánatért imádkozni.

49. Itt nem úgy úsznak, mint a Serchióban!
S ha horgaink kampóit nem kívánod:
Csak húzódjál meg a szurokba' jobban!«
52. És száz horognál többel mind nyomán volt,
Kiáltva: »Jobb, fejed' bujkálva süsd le,
Valamit titkon kaparíthatsz tán ott!«
55. Szakács szavára a kukták az üstbe
A húsokat villával így nyomkodják,
Egy-egy darab magát hogy föl ne üsse.
58. Jó mesterem: »Itt léted' hogy ne tudják,
Guggolj egy szirt mögé — szólt — hirtelen,
Hol védve légy s ne álld ezeknek utját.
61. Hogy bármi baj történhessék velem:
Attól ne tarts, állok bizvást elébe,
Hisz nem először forgok ily helyen.«
64. Ezzel a híd túlsó végére lépe.
S hogy a hatodik gátra ért egy nyommal,
A bátorságra bezzeg volt szüksége!
67. Mert a milyen vad dühhel és vérszomjjal
Kutyák rohannak a szegény emberre,
Ki hol megáll koldulni kezd azonnal:
70. Ugy rohantak a híd alól egyszerre
Ezek ki, nyársuk' rászegezve mind.
De ő: »kezét emelni egy se' merje!

49. Mint a Serchióban, a Lucca melletti folyó. Az ördög itt azt akarja, — a maga csufondárosságával mondani, hogy a pokolban már nem használ szent kép előtt való imádkozás s a fűtt szurokban nem lehet oly könnyen úszkálni mint a Serchio vizében,

73. Mig rám egyiktek fegyvert emelint:
Jöjön közelb egy, hadd beszéljek vele;
S ha tetszik oszt', nyársaljatok fel itt!«
76. Mind orditá: »Rutfark, te menj eléje!
Ment az, s mig állt a többi mozdulatlan,
Kérdé: »No szólj hát, hadd hallom, mi kéne?«
79. — »Hiszed-e, Rutfark, — mesterem legottan
Felelt — hogy engem itt látnál e helyben,
Fegyverték ámbár nekem ártalmatlan,
82. Ha ég tetszése s sors nem hajtna engem?
Ereszszetek hát, mert az ég kívánta,
E gyász-uton valakit átvezetnem.«
85. Alább hagyott a göggel s lebocsátva
Lábához az a fegyverét, neki
Fordult a többinek: »Egyik se bántsa!«
88. Hozzám pedig vezérem: »Most te, ki
A hid sziklái közt ülsz meglapúlva,
Nincs tartanod mit, bátran jöszte ki!«
91. Kimozdulék hát — oltalmába futva;
De a manók is mind oda tolongtak,
Hogy félve hittem már adott szavukba'.

76. R u t f a r k. Az eredetiben Malecoda, elég szó szerinti fordítás. Az alábbi ördögnevek fordításában is erre igyekeztem, a mennyire lehetett. Nehéz föladat, a Dante — többnyire különleges, vagy tájbeszéden alapuló ördögneveit a magyarban hasonló értékűekkel helyettesíteni.

82. H a é g t e t s z é s e. Virgil már harmad vagy negyedikben utasítja rendre s szelidíti meg az égi felsőbb akaratra való hivatkozással az alvilág őreit s szolgálait.

94. Remegni így látám a zsoldosoknak
Hadát, kötés szerint kik Capronából
A sűrű ellen közt kioldalogtak.

97. S magam' vezérem mellé meghuzván jól,
Azoknak arezát s minden mozdulatját
Szemmel kísértem, félve — bár jó távol.

100. Mind lebocsátá horgát. — »Isten-adtát,
— Kérdé egyik a mástól — átbocsássam?«
Amaz: »A tarkójára egyet adj hát!«

103. De az közülök, melylyel úti társam
Beszélgetett, egyszerre megfordúlva
Szólt: »Csitt, te Tépász! mondtam s meg ne lássam!«

106. Aztán mihozzánk: »Innen oda-túlra,
E szikla-hídon által nem mehettek,
Mert hatod' íve régen elpusztúla.

94. Remegni így látám. 1289-ben, mikor Dante 24 éves volt, s így maga is személyesen tanúja lehetett az eseménynek, Caprona erődét, mely a pizaiaké volt, a száműzött pizaiakkal egyesült toscanai guelfek ostrom alá fogván, az erőd kapitulált. Az őrséget e gyávaságért Montefeltro Guido, ki akkor Pisában signore (első előljáró volt), száműzéssel bélyegezte. A Dante-magyarázók beszélik, hogy mikor a zsoldos őrséget a táboron átvezették, a katonák mind azt kiáltották a gyávákra: appicca, appicca! — akasztások fel — s a zsoldosok halványan, remegve léptettek át a győzők sorai közt.

100. Isten-adtát. Az ördögök pokoli, gúnyos humora vonul át az egész jeleneten, melynek érdekes folytatása még a XXII. énekben lesz.

105. Tépász. Az eredetiben Scarmiglione. Scarmigliare = tépászni, veszekedni, marakodni.

109. De ha éreztek arra menni kedvet,
Csak menjeteK e boltozat járdáján,
A míg egy másik sziklaútra lelteK.

112. Tegnap, a napnak öttel több óráján
Mint most van, ép ezerkétszázhatvanhat
Eszte deje omolt be ama párkány.

115. Nehány legényem', tán ha fölbukkanhat
Egyik vagy másik, adom nektek örre,
Bátran mehettek, nyugodtan maradnak.

118. Menj, Seprűszárny, s te Jégtipró, előre !
Rivalla rájok — »Czenk, te nem különben !
Mocsokszakáll, légy a tized vezére.

121. Te is Korombél, Sárkányorr, velök menj
Kanagyar, Böregér, Kutyakarom ;
Vérkelevény, te is nyomukba zökkenj.

124. El a szurokpép környül, akarom,
Vigyétek őket át a szikla vállán,
Míg bizton lesznek a tuloldalón.«

127. — »Jaj, mesterem ! kik ezek itt ? — kiáltám —
Inkább ne is kísérjen senki sem,
Minek, ha te ez úton már valál tán ?

130. S oly óvatos ha vagy mint rendesen :
Hát fogvicsorgatásuk meg se látod ?
S mily gúnyt vigyorg ránk mind e sanda szem ?«

112. T e g n a p. Lásd az idő-meghatározásról a Bev. Érték. 296. lap.

118. S e p r ű s z á r n y, Jégtipró s a többi ördögnevekkal, mint már
fölebb is megjegyeztem, az eredetinek, néhol nagyon is nehéz
etymológiáját igyekeztem követni.

133. Viszontag ő: »Remegned nincsen ám ok;
Hadd viesorítsanak, kedvök ha hajtja,
Csak e szegény főttekre hull villámjok «
136. S megindulának azzal, balra tartva;
De még előbb mindegyik, gúny jeléül,
Nyelvét a hadnagyára nyújtogatja —
139. S ez — trombitát csinált az alfelébül . . .

133. Csak e szegény. . . Nekünk nem árthatnak, mondja Virgil,
csak e szurokba főtteken van hatalmuk.

136. S megindulának, t. i. a kíséretül adott ördögök. Induló-
jok is igazán ördögi. Hadnagyukra (Mocsokszakállra) nyelvöket
öltik, ez pedig még csúfabbul felel nekik. Dante az ilyen dolgok-
ban, mint már egyszer megjegyeztem, nem tűr símitást.

HUSZONKETTEDIK ÉNEK.

— Folytatás: a vesztegetők s hivatal-kufárok. Navarrai Ciampolo.
Fra Gomita. Zanche Mihály. — Az ördögök ezivakodása.

Indúlni láttam már lovas-csoportot,

Szép csatasorban, vagy rohamra készen,

Vagy hátra olykor, irhát hogyha hordott,

4. Láttam megint, az arezzoi részen,

Kengyelfutókat futni nagy körökbe,

Tornázni, láncsát dobni nagy merészen ;

7. Majd trombitával, majd dobbal zörögve,

Vagy harang-jelre, mely toronyba' szól fenn,

Majd honi majd külföldi ütemekre ;

1. Indulni láttam. Dante nem egyszer volt csatában s itt saját szemléletéből beszélhet. Többi közt 1288-ban is, még mint guelf, vett részt az arezzóiak ellen a Campaldino melletti ütközetben.
5. Kengyelfutókat. Kétséges, csak mulatságból való versenyfutásokat s tornajátékokat ért-e itt a költő, vagy komoly harczt a kengyelfutás, tornázás, láncsa-vetés jelképe alatt? Az Arezzo megnevezése (v. ö. az előbbi jegyzetet) a komoly harcra látszik utalni. Ugy látszik Scartazzini is így értelmezi.
7. Majd trombitákkal, majd dobbal. Mint a florenczi martinella, melynek hangjára a fegyveres czéhek gyülekezni szoktak. A toronyból adott jel is komoly harcra mutat.
9. Majd honi... Olaszok, németek, francziák, mind különböző ütemű zenével (indulókkal) mentek a harcza.

10. De ily különöz sip-hangra még sehol sem
Mozdult lovasság, sem pedig gyalog had,
De csillagot s partot leső hajó sem.
13. Mi csak menénk, nyomán a démonoknak.
Mily undok társaság! — de szentegyházba'
Szentek, kocsmába' korhelyek forognak.
16. Szemem csak a fővő szurkot vigyázta,
Hogy megismerjem e zord ür mivoltát
S a népet is, mely itt sül-fől e páczba'.
19. Mint delfinek, gerinczöket feltolják
A' vizből, a hajóst megintve nyilván,
Hogy idején menthesse még hajóját:
22. Ugy olykor itt, enyhíteni szörnyű kinján,
Egy-egy bűnös, hátával ki-kibukkan,
S meg' eltűnik, gyorsabban mint a villám;
25. S mint békák, árokszéli mocsarukban
Sort állanak, csak szájakat kidugva,
Mig viz alatt a lábuk s potrohuk van:
28. Ugy álltak itt a bűnösök, sorokba'.
De hogy Mocsokszakáll gyorsan közelgett,
Azonual elbújt mind a fött szurokba.

19. Mint delfinek. Az olasz tengerekben honos *delphinus delphis*, a cetek seregéhez tartozik. Egy lélekzetvétellel soká bir viz alatt maradni, de azért sokszor fel kell tolnia háta gerinczét (hogy új lélekzetet vegyen) s a hajósok a viz színén gyakran feltűnő delfineket vihar jelzőiül veszik. Már Plinius mondta: »Az állatok is idő-jóslók. A delfinek, a merről jönnek, arról felől közelgő vihart jelentenek, ellenben ha szélvész dühöng a tengeren, szép időt jósolnak azzal, hogy magasra lövellik a vizet.«

31. Láttam, hogy -- s most is borzadály kerülget --
 Egy ott maradt, mint egy-egy béka olykor
 Késik, ha társi bár mind lemerültek.
34. S Kutyakarom, ki közel érte jókor,
 Olyat rántott a szurkos hajzatán,
 Hogy mint egy vidra jött ki a szurokból.
37. (Mindannyinak nevét már jól tudám,
 Mert megfigyeltem, hogy' hívá az ördög,
 S hogy' szólíták egymást, kihallgatám.)
40. »Vérkelevény, te! vágd hátába körmöd'
 És rajta légy, hogy rántsd le háta bőrét!
 Egymást a gaznép így biztatva dörmög.
43. S én — »Mesterem; hajolj, ha bírsz, előrébb,
 S tudd meg, ha lehet, ki e szerencsétlen,
 Gonosz kezekre jutva, hogy gyötörjék.«
46. És közelebb melléje lépve védem:
 Honnan való? — kérdé; s az ezt felelte:
 »Szülötte-földem szép Navarra nékem.

36. Mint egy vidra. A szurok, a szerencsétlen testéhez tapadva,
 s róla lecsapzva, fényes fekete szőrű vidrához tette hasonlónvá.

48. »Szülötte-földem. A régi magyarázók szerint ez árny
 valamint Ciampolo (helyesebben Gianpolo = János = Pál) kiről
 azonban egyikök sem tud többet, mint a mennyit ő mond magáról a
 szövegben. »A jó Tybald király«, a kiről (alább 52. s.) szól, szent
 Lajos veje, II. Tybald, navarrai király, kire a jó melléknév jótékony-
 sága s kegyessége miatt ragadt. Longfellow nyilván tévedésben van,
 mikor IV. Tybaldot ír, ki 1201-ben született s 1253-ban halt volna
 meg. 1253-ban I. Tybald halt meg s fia az itt szóban levő II. T. kö-
 vette. Ipát Szt. Lajost 1270-ben kísérte ennek második keresztes
 hadjáratára s mivel az a király halála miatt feloszlott, onnan
 visszatérőben Trapaniban ő is meghalt.

49. Egy úr szolgálatába helyezett be
 Anyám, ki egy korhelytől szüle engem,
 Ki mindenét s magát elfecsérelte.
52. Majd jó Tybáld király szolgája lettem ;
 Csalásból éltem ott, csere-berélve,
 S azért lakolnom kell most e degettben.«
55. Most Kanagyar, a kinek szája-széle
 Két nagy agyarral díszle, mint kanoknál,
 Egyiknek élet éreztette véle.
58. Egérke, rossz cziczák közé jutottál !
 De most Mocsokszakáll öt átkarolva ;
 »Maradjatok — szólt — karmom érte jót áll.«
61. Majd mesterem felé fordúlva szóla :
 »Kérdezd ki most, míg meg nem nyúzz' a másik,
 Ha valamit kívánsz még tudni róla.«
64. Vezérem ekkor : »Nem ismersz-e társid
 Között vagy egy latint is a szurokban ?
 Amaz viszonya : »Igy a mint most látsz itt,
67. Bucsúztam ép egy szomszédostól ottan.
 Bár véle együtt bújtam voln' alá !
 Nem kén' köröm- s horogtól félni mostan.«
70. Szólt most Korombél : »Már is nagy soká
 Vártunk !« s horoggal olyat ránta rajta,
 Hogy fél karát mindjárt kiszaggatá.

65. Vagy egy latint is... Azaz : olaszt.

67. Egy szomszédostól, mint mindjárt kiderül, szárdtól, tehát nem épen tulajdonképi olasztól.

70. »Már is nagy soká vártunk !« Igazán ördögi türelem, mondja Scartazzini gúnyosan.

73. A lába szárán Sárkányorr ohajta
Még csipni egyet, — de körül tekinté
Káplárjok és szemén villant haragja.
76. S mikor le voltak kissé csöndesítve,
Ahoz, ki még sebé bámulva állott,
Vezérem így szólt, perczet sem veszítve:
79. »Mondd csak, ki volt kit vesztetre hagyál ott,
Hogy partra szálltál?» Az viszont neki:
»Az Gallurából Gomita barát volt,
82. Minden családság telt edénye, ki
Kezébe' tartá ura ellenségét,
S mindnek magasztalását nyerte ki,
85. Mert jó pénzért szabadon engedé mind,
Mint mondta — s máskép is üzérkedett még,
Nem is kicsinybe', nagyban örökkétig.
88. Zanche Mihály úr még a másik vendég
Logodoróból, s nyelvök el nem únja
Sardiniát bár váltig emlegetnék.
81. Gallurából Gomita barát. Gallura, szárd város, székhelye azon négy kerület egyikének, melyekre Szárdiniát a pizaiak (1117-ben a szaraczenoktól elfoglalván s a sziget uraivá válván) felosztották. Gomita barát (de nem tudni melyik szerzetbeli), a magyarázók szerint bizalmas embere volt a pizai Nino Viscontinak, a ki bíró (helytartó) volt Gallurában. De ura bizalmával visszaélve, ennek ellenségeitől — kiket Nino fogva tartott, — meghagyta magát vesztegetni s mindnyáját szabadon bocsátotta. Nino ezért felkötötte a gazembert, kinek, mint bevallja, egyéb csinyje is volt elég.
88. Zanche Mihály úr, a másik szárd kerület Logodoro bírája, vagy helytartója II. Frigyes császár fiának Enzo-nak, ki e kerület kormányzója volt királyi czimmel. E Zanche úr is oly hű embere volt urának, hogy mikor Enzo fogságba esett, nejét Adelasia-t rábirta, hogy legyen az ő nejévé. Ennél többet a magyarázók nem

91. De jaj nekem! az rám vigyorgat újra —
 Még szólanék tovább is, ámde félek:
 Bőröm lenyúzni készül körmös újja.«
94. Most hadnagyuk, fordúlva Böregérnek,
 Ki már szemét forgatta hogy lecsapjon:
 »Hess, rossz madár te, a mig szépen kérlek!«
97. — »Ha kedvetek van — szóla rémült hangon
 Mindjárt amaz — még hallani vagy látni
 Toskánt avagy lombárdit: elhivandom.
100. Csak e rossz-körmüket közel bocsátni
 Ne tessetek, hogy rettegнем ne kelljen,
 S ülő helyemből itt, úgy kívánván ti,
103. Hetet hívok mindjárt, egy-magam helylen,
 Id' egy füttyömmel, mint szoktunk, ha olykor
 Esik, hogy egyikünk kimászni merjen.«
106. Czenk e szavakra szimatolva horkol
 S fejét csóválva monda: »Nézd, a mokra!
 Hogy visszabújhassék csak: mire gondol!«
109. S amaz, cselekkkel teljes-teli rakva,
 Szólt: »Gaz vagyok valóba', hogy cselemmel
 Csalom ki társimat, nagyobb kinokra.«

tudnak róla. De a Pokol XXXIII. énekéből megtudjuk, hogy őt saját veje Branca D'Oria ölte meg, ebéd fölött, hogy a logodorói helytartóságot elnyerhesse utána. (E tényhez, mint maga helyén látandjuk, egy különös észrevétel fűződik.)

89. Nyelvők el nem únja. »Egy előkelő szárd, — mondja Philaletes — említette előttem, mint honfitársai jellemző vonását, hogy idegenek előtt, kivált külföldön, folyvást hazájokról szeretnek beszélni.« — Danténál a legkisebb vonás is jellemző s éles megfigyelésen alapszik, és sohasem henye vagy útszéli észrevétel.

112. De Seprűszárny, nem győzve türelemmel,
A többi ellenében rá kiálta:
»Ugorj! de mielőtt a szurok elnyel:
115. Szárnyam csapása utolér, hiába!
Le a tetőről és a part mögé hát:
Lássuk ha nálunk többet érsz-e, kába?»
118. Most, olvasó, hallasz megint új tréfát!
— Tulpartra néze mind, de legkivált az,
Ki legboszúsb volt erre. Most eléállt,
121. S talpát a ponknak szegve, — mig kiválaszt
Egy kellő perczet — ugrik a navarr'i,
S mit amazok terveztek, kijátszá azt.
124. Most kezdte mindet bünbánat zavarni,
Azt a ki leghibásabb volt, legjobban.
»Megcsiplek!« szólt s kész már után' ugorni.
127. Hiába már, — még szárnya fél-uton van,
Félelme annak gyorsabb, már a pépben
— Elbújt az, ő mikorra szárnyra robban.
130. Le így bukik a kácsa hevenyében,
Ha kánya közelíti, — s megesalatra
Boszúsan így száll vissza-föl ez épen:
133. Így Jégtörő, boszús a csiny' miatta,
Hátul maradt, osontát nézve kedvvel,
Hogy czivakodni alkalom van adva.
116. A part mögé hát. Ugy kell fölvenni, hogy a gát gerince,
középen magasabb volt, mint két szélén, s így az ördögök úgy szól-
ván bujósdit játszhattak, ha a hatodik gát tulsó oldalára mentek, a
hol őket Ciampolo, az ötödik gát partjáról nem láthatta.
120. Ki legboszúsb volt. Mint látni fogjuk, ez Jégtörő volt,
ki csupa bosszúból legelőszőr fogadta el a Seprűszárny javaslatát.

136. Mert a csaló alig tünt s rejtezett el,
Karmát azonnal ő társára csapja,
S birokra kél az árokszélen Czenkkel.
139. De az se' rest; mint sólyomnak a vadja,
Karmolta, tépte vissza — s mind a ketten
Zuhanva buktak a forró szurokba.
142. A forróság kibékitette menten.
Fölszállni még se' birtak, mert a szárnyok
Ugy összeszurkolódott a degettben,
145. Mocsokszakál is szánva néze rájok,
S övéiből gyorsan lekülde négyet,
Horgokkal a túlpartra ő-utánok.
148. Azok szaladva, innen s túl menének,
Horgászva villáikkal a szurokban,
Azokra, kik lenn kéregbe sülének.
151. Mi e munkában hagytuk őket ottan.

139. S ólyomnak a vadja. Olyan vadász-sólyom, melyet már anyányi korában fognak el s tanítanak be; vadabb a fiók-korban tanítottnál s rendszeren összetépi martalékát.

145. Mocsokszakál: a tizedes; azért sajnálja legényeit s küld megmentésökre négyet a többi közül.

150. Kéregbe sülének. A forró szurok, rájok sülve, mint egy kérget vont a testökre.

HUSZONHARMADIK ÉNEK.

— A nyolczadik kör hatodik bolgiája: képmutatók. — A víg barátok. Kajafás. Annás. Katalán barát. —

Némán, magunk, kíséretlen viszontag,
Menénk, elől egy és a más utána,
Mint a minor-barátok menni szoktak.

4. A most látott czivódást forgatván a
Fejemben, amaz ézopi mesére
Gondoltam: »Béka és egér s a kánya.«

3. **Minor barátok.** A szent Ferencz kisebb szerzetének tagja (a minoriták), a Dante idejében legalább, úgy szoktak járni az úton: egy a másik után, hogy séta közben, a szent férfiakhoz nem illő csevegés alkalmát magoktól s egymástól eltávolítsák.
6. **Béka . . .** A mese, — melynek czíme tulajdonkép s Danténál is, csak a béka és egér — így szól: »Egy egér, egy békával összebarátkozván, a békát vacsorára hitta, s egy gazdag úr kamarájába vezette, hol sok volt az ennivaló. Egyél, béka pajtás! — szólt az egér. Azután a béka is meghitta viszont az egeret, s nehogy a vízben úszva, mint szokatlan, elfáradjon, a béka tanácsára czérnaszállal összekötődztek. Ezzel a béka a vízbe ugrott, s a mélybe lebecsátkozván, az egér természetesen a vízbe fúlt; de haldokolva még azt mondá: én ugyan miattad veszek el, de majd meglakolsz ezért. A mint a döglött egér a tó felszínén úszott, egy

7. Mivel tojás tojásnak nem testvére
 Jobban, mint ez a kettő volt egymásnak,
 Eleje vége jól fölfogva s értve.
10. S mint rendesen, hogy egyik eszme mást ad,
 Ugy ebből is másik szülemle bennem,
 S előbbi félelmem kettőzve támadt.
13. Elgondolám: Értünk lőn ezek ellen
 E csíny, — s a kárnak s csúfságnak miatta
 Mily bosszusak most, könnyű elképzelnem.
16. S harag vegyülvén a rossz indulatba,
 Üldözni fognak most kegyetlenebbül
 Mint eb valaha nyúlfiút szimatba'.
19. Már égnek állni érzém félelemtől
 Minden hajam' — s kémlelve visszanéztem,
 Szólván: »Vezér! ha el nem rejtesz, mentül
22. Előbb — nyomunkba' lévén már egészen
 E karmosok — nem féltem soha így még,
 Ugy képzelem — már szinte hallom, érzem.«

arra szálló kánya fölkapta; de a béka össze levén kötve az egérrel, a kánya a békát is elragadta s mind a kettőt felkapta.« — Látnivaló, hogy a rosszakaró ördögök épen úgy jártak, mint a mesebeli béka az egérrel s Danténak nem hiába jutott eszébe a mese, ha annak elejét és végét meggondolta.

7. Tojás tojásnak. Az eredetiben mo és issa, synonym szavak, mindkettő annyi mint most. Magyarúl lehetne mondani: most és épen; de azt hiszem, helyesebb így: ördögök története s a béka és egér meséje, ugy hasonlítanak, mint egyik tojás a másikhoz.
12. Előbbi félelmem. Előbb is félt a manóktól; most hogy azokon miattok ily csúf esett s e miatt bosszúsak, kétszeresen félhetett tőlök.

25. Ő erre: »Ólmozott üveg ha lennék,
Gyorsabban képtelen voln' fölvehetnem
Külalkatod', mint így: mit gondol elméd.
28. Mert ép' egyet gondoltunk mind a ketten,
S eszméd enyémmel épen egy uton járt
Így egyesülnek im egy ítéletben.
31. Ha jobbra itt a part úgy lejt le mindjárt,
Hogy átmehessünk rajt' ez új tömlőbe:
E sejtett hajsznak elkerüljük kinját.«
34. E mondományát nem is végezé be,
Már jőni láttam, tárt szárnyakkal őket,
Közelbe, minket megragadni égve.
37. Vezérem erre rögtön ölbe fölvelt,
Mint oly anya, ki zajra, hirtelen
Ébredve, lángba látj' a háztetőket,
40. S fiát ragadja s fut s meg sem pihen,
Magánál is jobban törődve véle,
S időt se' véve hogy szoknyát vegyen.
43. S a szikla-gát kemény meredekén le
Háton csuszott a parton, mely a más — a
Következő — tömlőnek egyik éle.

25. Ó l m o z o t t ü v e g, azaz tükör. Beauvais-i Vincze szerint ólommal már a XIII. század közepén készítettek tükröket.

38. M i n t o l y a n y a. A hasonlat gyöngéd, igaz, életből vett. Artaud de Montor szerint egészen Virgilre emlékeztet. Szerintem még inkább Homér-ra, ki egyhelytt (Iliász XVI. 7—11.) Achilles-ról és Patrokloszról mond ilyesmit, ez utóbbit az anyja szoknyájába fogózva síró gyermekhez hasonlítván.

46. Ily gyors sosem volt még a víz-omlása
 Felülesapó malomnak zsilipén
 Ha a lapátot éri már folyása :
49. Mint mesterem, engem ölben vivén,
 Siklott a parton, mint kis gyermekét — nem
 Mint úti társát — tartva kebelén.
52. S alig hogy lába immár a fenéken
 Szilárdat ért — azok is megjelentek
 Fölül, de többé nem valánk veszélyben.
55. Mert úgy tetszék az égi végzeteknek :
 Hogy őrizték az ötödik tömlőt ök,
 S annál tovább sehogy sem is mehetnek.
58. Ott lenn : bemázolt nép velünk szemközt jött,
 Mely sírva járt-kelt, lassu körmenetbe',
 S meglátni rajta mily fáradt s törődött.
61. Csuhat viseltek és bő kámzsa fedte
 Szemöket is ; s mint Clugnynak baráti
 Úgy jártak oly szabásu öltözetbe !
64. Kivül arany, hogy azt káprázat látni,
 De benn oly súlyos ólom, mereven,
 Hogy szalma hozzá a Frigyes csuhái !

46. Ily gyors. A hasonlat találó. A víznek is, sebesedő mozgásánál fogva akkor leggyorsabb az esése, mikor már a malomkerék lapátját éri.

62. Clugny. Némely kodexben Cologni van (így a sokszor megbizhatatlan Corvinában is.) Valóbbszínű a Clugny olvasás. E zárda nevezetesebb s inkább alkalmas képül szolgálni. Itt lakott szerzeteskorában Hildebrand is, mielőtt VII. Gergely néven a pápaszékbe ült.

66. A Frigyes csuhái. II. Frigyes cászárról mondják (Philaletes szerint csak a császár ellenségei) hogy az ellene fellázadókat s árulókat ólom-csuhákba bujtatta s úgy gyötrette.

67. Oh mindörökre nyommasztó köpeny!
 Mi balra mentünk, velők egy irányba,
 Siralmukat hallgatva szüntelen.
70. De oly tunyán ment, a nagy súly mián, a
 Kifáradt nép, hogy minden egy lépésre
 Magunk' találtuk új s új társaságba'.
73. Kérdém tehát vezérem': »Nem ismersz-e
 Neve- vagy termetéről valamellyet?
 Nézz jól körül ha vennél olyat észre.«
76. S egy, a ki érté a toskáni nyelvet,
 Reánk kiálta: »Menjetek lassabban,
 Kik úgy szaladtok e bús árnyak mellett.
79. Tőlem nyered tán, a mi óhajod van!«
 Mire vezérem: »Várd be, — szóla nékem —
 S lépj véle aztán egy-arányba', halkan.«
82. Megálltam — és két árny tekintetében,
 Elérni engem, láttam a hő vágyat,
 De késleté az ön-súly, szűk ösvényen.
85. S hogy utol-értek, láttam: bandzsa, bágyadt
 Szemekkel rám bámulni, szót se mondvá.
 Majd egymáshoz fordulva, suttogának:
88. »Ez élni látszik, még mozog a torka.
 S ha holtak még is: milyen kiváltsággal
 Járhatnak itt, a nagy súlytól feloldva?«

88. Még mozog a torka. Az árnyak bámulva látják, torka mozgásáról, hogy Dante lélekzetet vesz, tehát él. Dante ily szemléletes s egy szóval jellemző észrevételeiről s hasonlatairól mondja Goethe is (Dantét dicsőítő kis essay-ében): »Az ilyen helyek tárják föl előttünk valójában a Dante képzeletét s költés-módját« (Auswärt. Liter. und Volkspoesie.)

91. S aztán felém: »Toskán, ki csoda által
Ide jövé! a bús szineskedőkhöz:
Ki légy, nekünk elmondani ne átalld!«
94. — »A nagy városban, mit szép Arno öntöz,
— Mondám nekik — születtem s növekedtem,
S a régi test föld még, az élőkkel köz.
97. De mondjátok meg, kik vagytok ti ketten,
Kiknek kinos verejték csorg az arczin,
S mi büntetés ég s csillog fényetekben?
100. Felelt az egyik: »Bár csuhánk aranyszín,
Merőben ólom s oly nehéz, súlyától
Lenyomva van, hogy mérlegünk csikorg im.
103. Mi vig barátok voltunk, Bolognából,
Én Catalano, ez meg Loderingo,
Együtt választva egykoron hazadtól.
106. Így hívnek olykor pártok közt nem ingó
Egy férfit kormányra; mit tevének mi:
Ma is mutatja utcáin Gardingo.«

103. Vig barátok (frati godenti) lovagrend volt Bolognában, melyet IV. Orbán pápa alapított a szent szűz tiszteletére, s az özvegyek és árvák védelmére és a viszálykodók kibékítésére, de mely e gúny-nevét tagjainak henye és könnyelmű életmódjától nyerte. Az itt említett két lovag, Loderingo (degli Andalo) ghibellin-, és Catalano (dei Malavolti) guelf-pártiak, kik Bologna kormányzatában kitűnván, Florencz egy izben mindkettőt podestáivá választotta, holott, mint egyikök mondja, rendesen egy pártatlan embert szokás választani, de őket (a guelfet és ghibellint) kettőjüket választották, hogy a kormányzat így legyen pártatlan. Ők aztán abban értettek egyet, hogy a nép zsarolásával a magok hasznát keresték.

107. Gardingo. Florencz azon város-része, hol az Ubertiek (ghibellin főnemes család) házai voltak, melyeket a két podesta állítólag

109. S kezdém: »Barátok, hajh, kettőtök vétki —«
 S nem folytatám, látván egyet a földön
 Három karóra kifeszítve égni.
112. Hogy észre vön: göres vonta össze rögtön
 S mély sóhajokkal lengeté szakállát;
 Kit Catalan' barát hogy észre ott vön; —
115. Szólt: »Ez, kinek most látod kin-tusáját,
 Adá Irástudóknak a tanácsot,
 Hogy: jobb ha egy a népért kinhalált lát.'
118. Most így vergődik, meztelen haránt ott,
 Az úton — s terhét, mind ki átmegy erre,
 Rányomja, súlyát hadd érezze, látod.
121. Az ipja is szint' így van elgyötörve,
 Sőt az egész tanács is, a zsidóság
 Romlása magva, szint' ezen gödörbe'.«

felgyújtatott s kirabolt. Villani a történetirő erről nem tesz említést; de tény, hogy a két podesta gazdálkodásával az egész város s mind a két párt elégedetlen volt.

109. K e t t ő t ő k v é t k i . . . Dante a mondatot nem fejezi be, s az így félbe hagyva nem érthető. Azért nem is tudjuk: jól fordítjuk-e? Lehet úgy érteni az eredeti félmondatát, hogy Dante szálmát akarta kifejezni a két »víg barát« gyötrelme fölött; lehet úgy is, hogy megrovást akart nekik mondani. Az eredeti így szól: »I vostri mali —« teszi azt is: a ti szenvedésteK, azt is: a ti vétkeKek. Én az utóbbi föltevést fogadtam el.
115. E z . . . Kajafás, a zsidó főpap, ki az a fölött tusakodó zsidóknak; megöljék-e Jézust, azt mondá, jobb hogy egy szenvedjen halált, mint hogy az egész nép. Kétszínű tanács, a közjóllét színébe öltöztetni a gonosztságot.
121. A z i p j a. János év. XVIII. 13 szerint Annas, szintén főpap, volt a Kajafás ipa s Jézus egyik elveszítője. Az »egész tanács«: a

124. Most vettem észre Virgil bámulását,
Látván emezt itten keresztre vonva
S örök gyalázatának hordva sorsát.
127. De a baráthoz így szólott azonba':
»Kérlek ne sajnáld, tiltva hogyha nincsen,
Mondd meg, van-e kijáró erre jobbra,
130. A melyen át kijuthatnánk mi ketten
S ne kellenék a gonoszok segélyét
Igénylenünk, hogy vigyenek ki innen.«
133. Amaz viszonya: »Közelebb mint vélnéd,
Van itt a gát, mely az egész nagy körbül
Kiáll s átmetszi e gyászvölgy szegélyét;
136. Csakhogy bedült a bolt, mely rajta görbül.
De fölmehettek törmeléki partján,
Mely, nagy halomban, kivisz e gödörbül.«
139. Fejét vezérem egy kicsit lehajtván,
Vártatva szólt: »Ki ottan horgászatja
A bűnhődöket, nem igazat szólt, lám !«

synedrium, mely Jézust halálra ítélte. Az »a zsidóság romlásának a magva« — mert Jézus megöletéséért kellett a zsidóságnak szét-szóratni s évezredekben át szenvedni.

124. Virgil bámulását. Azon bámul, hogy itt látja ezeket, kik akkor, mikor (Eryktotól idézve s leküldve) először itt járt, még nem voltak itt.
140. Ki ottan horgászatja. Az egyik ördög (Rútfark, kivel Virgil először szóba állt) hazudta nekik, hogy itt még áll a híd s átmehetnek. Virgil most veszi észre a hazugságot.

142. És a barát: »Az ördög olyan fajta,
— Már Bolognába' hallám — több bűnén kül,
Hogy nagy hazug s a hazugságnak atyja.«
145. Vezérem erre indult, vártat nélkül,
Haragtól égő arccezal, nagy léptekben.
Kiléptem én is a csuklyák körébül
148. S a drága léptek nyomdokit követtem.

144. Hazugságnak atyja. Dante itt az ördög e tulajdonságát a bibliából idézi (Ján. VIII. 44.) A víg barát ezt hallhatta Bolognában, mert ott is olvasták az evangéliomot.

HUSZONEGYEDIK ÉNEK.

— A nyolczadik kör hetedik bolgiája: a latrok. Vanni Fucci. —

- Az ifju év azon szakán, hogy a nap
Fürtét a Vizöntőben ásztogatja,
S az éj maholnap fele lesz a napnak,
4. S a dér a földön váltig mutogatja
Fehér nővére képét, ámde nem
Sokáig él szeszélye rajzolatja;
7. A pór, hogy a takarmány szűkiben,
Fölkél, kinéz s köröskörül a földet
Fehérbe látván, csüggedten megyen
10. Házába vissza, panaszol, zsörtölget,
Mint éhenkórász örökös gondokban,
Majd csüggedése uj reménynek enged,

1. Az ifju év... A január közepétől február közepéig terjedő időszak költői leírása, midőn a nap a Vizöntő jegyében van s a nap-éjegyen közeledőben; a havat derek kezdik felváltani, de gyorsabban olvadoznak; a paraszt ki-kinéz, takarmánya fogyatékán levén, alig győzi várni a tavaszodást, majd egyszerre meglepi az s nyáját a zöldülő legelőre hajthatja... A kép ez utolsó része szolgál hasonlatúl a következő (16—18) sorokban rajzolt hangulat-változására a költőnek: a mint a Virgil ijedt areza először elrémítette s aztán csakhamar megvigasztalódott.

13. Látván a föld arczát megváltozottan
Pár óra alatt s botját veszi s kihajtja
A legelőre kis nyáját legottan :
16. Igy rémitett el védőm arczatja,
Hogy homlokán a felhőt megalajtam,
De szintoly gyorsan jött az ir a bajra.
19. Mert a beomlott hidhoz érve, gazdám
Mindjárt oly édesen pillanta rám
A mint először láttam a hegy alján.
22. Karját, kevés gondolkodás után
— S a romot előbb jól szemügyre véve —
Kitárva, megragadott szaporán.
25. És mint a ki fontolgat, dolgát téve,
S meglátni rajt', hogy a jövőre gondol,
Úgy, fölemelvén egyik rom fölébe
28. Engem, a másikat mutatta ott, hol
Az út visz s monda : »Ebbe csipeszkedj meg,
De megkisértsd előbb, ha megbiraod jól.«
31. Nem is való út asszonyszemélyeknek,
Mert ő, ki könnyű, s én, kit ő segít,
Alig mehettünk körül-köre fentebb.
19. A mint először... T. i. még a vadon erdőben, ama hegy
alján, hol a három fenevad jött volt elébe (I. én.)
23. S a romot... t. i. a beomlott hid törmelékét, a mint a part
rézsútos meredékén leomolva, összehalmazódott.
31. Nem is való... Omlós törmeléken, mely a rá lépő láb alatt
mindig le-legurul, nem asszonynak való út. Azért megy Virgil oly
vigyázatosan s figyelmezteti Dantét is hogy őrizzük lépjen.

34. S ha nem lett volna rövidebb emitt e
Part meredekje mint amaz, nem mondom
Hogy ő, de én le lettem voln' terítve!
37. De mert e Büntömlő, a lenti ponton,
Hol a fenékre száll, lejtősb lesz egyre,
És mindenik völgy úgy alkotva folyton,
40. Hogy mig egyik part föl-, a másik megy le:
Mig végre így fölértünk ama partra,
Honnan a végső kő volt lerepedve.
43. Tüdőmből a lég úgy ki volt apadva,
Fölérve, hogy tovább már nem mehettem,
Sőt ott lerogytam, mint egy sziklapadra.
46. »Most összeszedni magad' illik itten,
— Szólt mesterem — mert pelyhes ágyon fekve
Hirt nem szerezhetsz, lágy párnák felett nem.
49. Pedig a nélkül élve életed' le:
Oly nyom marad a földön csak utánad,
Mint füst a légbe', búborék vizekbe'.
52. Föl, talpra hát! és félre gond s bubánat!
Mert minden akadályon győz a szellem
A mely nem rabja a test ón-súlyának.

34. Rövidebb emitt. Minden következő part, az egész Büntömlő (nyolczadik kör) lejtős voltánál fogva, rövidebb (vagy kisebb emelkedésű) mint a megelőző. Lásd a Bevez. Ért. a második rajzot (262. lap).

46—51. Dante másutt, több helytt is (pl. Purg. XI. 10—12) a hirnév hiábavaló voltáról beszél; itt a hirnév s dicsőség becses voltát magasztaltatja Virgillel, mint olyasmit, a miért küzdeni kell is, méltó is.

55. Még hágnod ennél magasabbra kellend,
Még nem elég, hogy túl vagy e lépésen ;
Ha értesz : fordítsd hasznodúl intelmem'.«
58. Fölkeltem ; és magam' mutatni készen
Jobban pihentnek, mint valóba' voltam :
»Menj, én követlek, bátrau és merészen !«
61. Szólék. — Utunk a sziklatorlatokban
Szűkebb, rögzösb volt, fárasztóbb is nékem,
S meredekebb mint eddig áthatoltam.
64. Beszélgeték — leplezni gyöngeségem' —
Midön a másik sánczból egy hang hallék,
De zagyva, melyből szó nem vál, beszéd nem.
67. Mit monda : nem t'om, bár tetőjén állék
Az ivnek épen, mely ott átvezérle,
De a ki szólt, haragra gyúlnak látszék.
70. Alátekinték ; de szemem a mélyre
Fáradtan ér mig a sötéten áthat.
Azért : »Vezérem, menj át — szóltam kérve —
73. A másik partra, hadd szálljunk alábbat,
Mert itt csupán hallok, de mitsem értek,
A szemem is csak néz, de mitse láthat.«

58. Mutatni készen. Nem akarja elárulni menyire ki van fáradva ; szintúgy a következő :

64. Beszélgeték, leplezni gyöngeségem' : hegyre, társaságban mászók rendes fogása, beszélgetni, hogy leplezzék lélekzet-fogyottságukat. Dante az ily apró megfigyelésekben nagy mester.

65. A másik sánczból, a következőből, t. i. a hetedik bolgiából, hol a szent helyek alattomos tolvajai s megrablói gyötrődnek.

66—71. A mélységből zagyván, érthetetlenül jő fel a beszéd ; a sötétség is oly sűrű, hogy a magas partról, a melyen állanak, semmit sem lehet tisztán kivenni.

76. »Nem is adok más választ — monda — néked,

Mint tettelegest; az illő kérelemre

Hallgatva kell megadni csak a kérést.«

79. S menénk a hídon át, alá, a merre

A nyolczadik parttal van összefolyva.

S kinyílt előttem a tömlő egyszerre.

82. Láték kigyókat, isszonyú gomolyba',

És nemre, fajra legkülönbözőbbet,

Hogy vérem elfagy, csak reá gondolva.

85. Ne dicsekedjék Lybia se többet:

Hogy száz fajú csörgő s gyűrűs kigyókkal

És viperákkal tölt be vizet s földet;

88. Pusztája mert az összes Aethióppal

Nem oly dús undok mérges szörnyetegbe',

Sem a Vörös-tengermelléki tókkal!

91. S ez isszonyú nyüzsgő raj közepette

Lót-fut mezítelen, szörnyűködött nép,

Menhelyt se', még búbájt se' remélhetve.

77. Illő kérelemre. Illedelmes vagy tisztességes kérelemre legjobb válasz, ha mit sem felelünk szóval, hanem mindjárt tettel teljesítjük a kérést.

85. Lybia a kigyók minden fájában leggazdagabb tartomány, Aethiópiával s a Vörös tenger mellékének mocsáros részével együtt. Dante itt egy csomó kigyófaj nevet sorol elő: chelidri, jaculi, farée, cancri, amfesibena... de én fordításomat természetrajzi műszók magyar csinálmányaival nem akartam megterhelni.

93. Búbájt: az eredetiben heliotrop áll; e mérges növény nedvéből azt tartották, hogy bizonyos fűzetben láthatatlanná tesz. A sor értelme tehát: a bűnösök sem menekvést a kigyóktól rájuk váró gyötrelmek előtt, sem azt nem remélhették, hogy ha el nem bújhatnak is, valami módon láthatatlanokká tehessek magokat.

94. A kezeik kigyókkal hátra-kötvék,
Mik farkuk' és fejök' előre dugják,
Hogy ott megint csomóvá kevelyedjék.
97. S im egyre, a ki épen alattunk járt,
Ráugrék egy kigyó s ketté szelé ott
Hol a nyak épen éri feje búbját.
100. S gyorsabban még nem irtak I-t le, még O-t,
Mint ez kigyúlt, elégett, és egy hamvba
Omolva, széthullt s tett csak egy marék port.
103. S a mint fekvék a földön — kis vártatva
Szedődik a hamv össze hevenyébe',
S előbbi formáját ép' vissza kapta.
106. Így, — tartja régi bölcseink beszéde —
Hal meg a phönix s szüli újra lángja
Ha elközelget ötszázadik éve ;
109. Fűvet, magot nem vesz fel ő magába,
Élelme gyömbér s könyje a tömjénnek ;
És myrrha s nárdus a halálos ágya.

Gróf Széchenyi Könyvtár

94. A kezeik. Kigyókkal, mint kötéllel, vannak kezeik hátra kötve ; de a kigyók oly hosszúk, hogy — testök közepe szolgálván kötélül — fejöket s farkukat a gyötröttnek csipeje mellett még előre dughatják oly hosszan, hogy a fej s fark még elől is csomóba fonódik.
100. Gyorsabban... az egész nem tartott több ideig, mint a mennyi idő alatt egy betűt (i-t vagy ó-t) le lehet írni.
106. Régi bölcseink... Dante itt Ovidet érti, kinek Átváltozásában (XV. 392—400) szépen van leírva a phönix madár ön-élegetéséről s ujjászületéséről az ismeretes (s annyi költői képre anyagot szolgáltatott) monda.
110. Könyje a tömjénnek : a tömjén, tudvalegyőleg, mézgája vagy izzadmánya egy keleti növénynek.

112. S mint ki ledobban — s nem tudja mi végett ?

Ördög hatalma huzta-é a földre,

Vagy ájulás, hűdés környékezé meg ? —

115. Ocsúdva, bámészan hordozza körbe

Tekintetét, zavartan a kiállott

Nagy félelemtől s váltig elgyötörve :

118. E bűnös is most talpra ép ugy állott.

Oh mily igaz vagy, Isten nagy hatalma !

Boszúddal a bűnöst hogy' eltalálod !

121. Vezérem akkor kérdezé : ki volna ?

S viszontag az : »Toskánából zuhantam

Nem rég alá e rémletes akolba.

124. Kedvem' lelém barom-, nem ember-módban,

Mint ille öszvér-voltomhoz ; nevem

Vanni Fucci s Pistoja méltó ólam.«

127. S védömhez én : »Tartóztasd e helyen

S kérdd meg, mi bűn mely őt ide veté le ?

Holott én vérszopónak ismerem.«

126. Vanni Fucci. Jelleméről, bűnéről s az általa mondott jóslatról (143—150) lásd bővebben a Bev. Érték. 276. l. Itt csak még némely szükséges szóbeli magyarázatra kell kiterjeszkednünk. — »Pistoja méltó ólam« — mondja ; előbb már mondta magáról, hogy nem ember- hanem barom-életmódban lelte kedvét (124. s.) és magát »öszvér«-nek nevezte (125). Ez utóbbi szó magyarázatára szolgáljon, hogy a szóló, a régi magyarázók szerint Fuccio Lazzeri, pistojai nemesnek törvénytelen fia volt. Pistoját is akarja megbélyegezni Dante, méltó ólamnak nevezve azt, ily barom lakhelyeül.
129. Holott én. Dante csodálkozik, hogy Vanni Fuccit itt, a szentségrablók közt találja, holott őt vérengző vad embernek ismervén, inkább főlebb a gyilkosok között vélte volna helyén. Arról a bűnről, mely őt ide hozta, Danténak előbb (állítólag) nem volt tudomása.

130. Hallá a bűnös s színléssel sem éle,
Sőt arczczal egyenest rám fordúlván áll,
És szégyenében még szint is cseréle.
133. És szóla: »Jobban fáj, hogy itt találtál,
A melybe' látsz, e szörnyű helyzetben,
A más világból száműző halálnál!
136. Nem is tagadhatom meg kérteidet, nem.
Azért jövék ily mélyre; mert én voltam,
Ki szent edényt a templomból kiesentem,
139. Bár hamisan mást vádoltak miattam.
És örömed e látványon, ha veszt is,
Ha visszatérsz e rémes helyről majdan,
142. Szavamra nyiss fület és halld meg ezt is:
Előbb Pistója fogy ki feketékből,
De új népet s szokást lát majd Florencz is.
145. A Magra-völgyből Mars oly gözt szí még föl,
Mely sűrű vész-felhőket hordva hátán,
És bösz viharral küzdve véges-végtől,
148. Átzúduland Piceno rónaságán,
Gyorsan zilálja ott a ködöket meg,
Hogy egy fehér sem áll meg ott a lábán.
151. — Azért mondam el, hadd fájjon szivednek!»
132. Szégyenében, a fölött, hogy Dante őt itt a tolvajok közt találja; azért mondja, hogy ez jobban fáj neki, mint fájta maga a halál.
151. Azért mondam el... A káröröm mondatta vele e jóslatot, hadd fájjon Danténak, a fehérek bukásáról mondott jóslat. Erre czéloznak fentebb (140. s.) mondott, ott még alig érthető szavai: »örömed e látványon, ha veszt is« — ha az által a mit mondandó vagyok, kisebbedik is a fölötti örömed, hogy engemet, ellenségedet, itt látsz.

HUSZONÖTÖDIK ÉNEK.

— Folytatás. — Cacus. Brunelleschi Agnello ; Buoso degli Abati
Puccio Sciancato ; Cianfa Donati ; Guercio Cavalcanti. —

Beszéde végeztén mindkét ökölrel

A tolvaj ég felé fűgét dobált,

Ordítva : »Ne ! Isten, neked lököm fel !«

4. Azóta kedvelem kigyó-komát,

Mert egyikök, torkát úgy fojtogatta,

Minthogyha mondaná : szót sem tovább !

7. A más meg a két karját összefogta,

Farkát előre nyújtva s összekötve

Hogy meg sem is mozdúlhatott miatta.

2. Fűgét dobált. Fűgét hányni, mutatni (a mutató és közép
újj közé dobott hüvelykkel) a gúny, megvetés, dacz jele. E szokás
eredete, Scartazzini szerint, igen frivol s itt nem is részletezhető
fogalmakkal s képletekkel van összekötve.

5. E g y i k ö k, t. i. a két kigyó közül egyik. Dante, rendesen rész-
véttel a gyötröttek iránt, itt a kigyót (a különben utálatost) azért
kedveli meg, hogy ezzel a baromias gazzal így bánik.

7. A m á s m e g . . . A másik kigyó úgy köti meg Vanni Fuccit, mint
az előbbi énekben le van írva : testével, mint kötéllel, először
hátra köti a két karját, aztán farkát előre nyújtva, arra ott esomót
köt. Így megkötve, a bűnös nem is mozdúlhat.

10. Mért, Pistója, Pistója, nem döntöd te
Magad' hamúba, hogy tovább ne élnél,
S magod a rosszba' még ne növekedne!
13. Nem láttam e pokol minden körénél
Az Isten ellen daczoló ily lelket,
Még azt sem, a ki ott veszett Thébénél.
16. De most az elfutott s több szót nem ejtett.
S egy Centaurt láték jöni, nagy dühödten
Kiáltva: »Hol a beste, hejh, hová lett?«
19. Maremma nem hiszem, hogy oly tömegben
Táplálna kigyót, mint ennek gerinczén
Volt, föl egész az ember-képeiglen;
22. A vállain és hátul a nyak-szirtjén
Sárkány feküdt, kitárt szárnyakkal, ott a
Kit csak talált, lángot mindenre hintvén.

15. A ki ott veszett Thebénél, t. i. Capaneus, az istenkáromló, kiről a XIV. énekben volt szó.

17. Egy centaurt... Ez, mint látni fogjuk, Cacus, a görög mondabeli lator, a Vulkán fia. Virgil (Aeneis VIII. én. 205. stb.) leírja ennek esetét. A Hercules falkájából néhány szép darabot kiszakítva, elvitte s hogy nyoma veszszen, farkuknál fogva vonszolta be egy barlangba, hogy lábnyomaik azt mutassák, mintha onnan ki-, nem pedig oda be-mentek volna. Hercules azonban megtalálta a marhákat s velők a rablót is, és ezt agyon verte. — Centaurt belőle csak Dante csinált; valószínűleg félreértvén a Virgil szavát, ki Cacus semi-homonak (félemler) nevezi, Vulcan isten fia levén.

18. Hol a beste...? T. i. Vanni Fucci.

19. Maremma: a többször említett mocsáros lapály, kigyó-fészek. E tümlőben a bűnhődés kigyók által történik. Cacus, a nagy lator, tele van rá csipeszkesedett kigyókkal.

25. »Ez Cacus —« én hozzám vezérem monda —

»Ki az Aventin-hegyi bércz alatt
Gyakort' egész nagy vértócsákat onta.

28. Testvérivel nem egy uton halad,
A kéz-ügyébe jött nagy gulya-falkán
Elkövetett ravasz lopás miatt.

31. Gaztettinek mig véget vete aztán
A Herkules bunkója, százat mérve
Rá, abból ő tizet ha érezett tán.«

34. Mig így beszélt, amaz meg tova tére :
Lábunk alatt ép' három árny tűnék föl,
Kiket vezérem — s én se' vettem észre,

27. Vértócsákat, mint útonálló rabló, kinek nem egyedüli
gasztette lehetett a marhalopás, melyért meglakolt.

32. Százat mérve rá. Hercules még akkor is ütötte, mikor már
rég halva volt.

35. Három árny. Kettőt magok közül magok neveznek meg :
egyik Agnello Brunelleschi, ki a hatlábu kigyóval (kiben Cianfa
Donati rejlik) egybe olvad ; a másik Buoso Donati, a ki a kurta
kigyóval, kiben Guercio Cavalcanti rejlik, alakot cserél ; a harma-
dikát, a kin nem történik átváltozás, Dante nevezi meg az ének
végén : ez Puccio Sciancato. Mind az öten előkelő florenczi csalá-
dokból származott ifjak. A kommentár-írók szerint nem épen úton-
állók, hanem inkább zsarolók, közpénzek elcsempészői lettek volna.
Ez azonban alig állhat meg, mert akkor Dante az ötödik bolgiába
tette volna őket. Florenczben is csak úgy voltak, előkelő házakból,
rablók s tolvajok, mint Pistoijában Vanni Fucci. Nevezetes, hogy a
Donati és Brunelleschi családok a feketék-, az Abatiak és Caval-
cantiak pedig a fehérek pártjához tartoztak ; s így Dante, mint
annyiszor, itt is jelét adja, hogy egyenlő mértékkel mér mind a két
pártnak. Puccio Sciancato a Galigai-ak családjából való ; párt-
állása ismeretlen.

37. Mig ők: »Kik vagytok?» — szólva föl a mélyből,

Beszélgetésünk fonalát nem szegték

S figyelmem' elvonák minden egyébtől.

40. Nem ismerém; — de itt is úgy esett ép'

Mint máskor is szokott történni gyakrab,

Hogy magok egymást rendre megnevezték.

43. Mondván egyik most: »Cianfa hol maradhat?»

S én, hogy vezérem is figyeljen, állam-

S orromra helyezém ujjam' át magamnak.

46. S most, olvasóm, ha nem mersz hinni bátran

Annak mit elmondandok, meg se' lepne,

Mert alig hiszem én is, a ki láttam.

49. Mert a hogy őket néztem: íme szembe

Hatlábu kígyó jött, dühös haragba',

S egész' belé csipeszkedék az egybe.

52. A két közép-lábát hasára rakta,

A két karára nyomta elseit rá,

S mérges fogaival két arczát harapta.

55. A két utóval czombjait szorítá,

S farkát a lába közt keresztbe vetvén,

Hátul föl a vesék közt kunkorítá.

43. Cianfa hol maradhat? Mindjárt előjő, hat lábu kígyó képeben. Itt a bűnhődés abból áll, hogy a bűnösök majd magok vannak kígyóvá változva, majd ez alakot, mérgökkel, egy másik — ember alakú — bűnösre ruházzák át s magok azzal visszanyerik emberi alakjokat, valószínűleg hogy ismét kígyóéval cseréljék fel, hasonló módon.

44. 45. Mutató ujját, a nélkül hogy szólna, akarva figyelmeztetni Virgilt, szokott mozdulattal helyezi állán s orrán át. A kép igen szemléletes.

51. A z e g y b e, vagy is egyikbe t. i. Agnello Brunelleschibe.

55. A k é t u t ó v a l, t. i. utó-lábaival.

58. Így nem csipészkedett még soha repkény
A fába, mint ez isszonyú szörny-állat
Átfonta tagjait prédája testén.

61. És mintha olvadt viaszból volnának :
Egygyé ragadtak s színök elvegyüle,
S egyik se látszék többé önmagának.

64. Mint a papirnak, tűz előtt, a színe
Mutatkozik sárgás-barnára válva,
Fekete még nem, már fehér sem ime !

67. A más kettő csak nézte félen állva,
És — »Jaj, Agnello, mi történik veled ?
Már nem vagy egy, kettő se még !« kiálta.

70. És már a két fej azon mód' egygyé lett,
Hogy két egymásba font alakot láték
Egy arcban ott, hol ketten eltűnének.

73. Négy ágból ott két kar egyszerre válék,
S láb, czomb, has és törzs mind egygyé olvadtak,
Tagokba úgy, mint szem sosem látá még.

76. Eltűne ott mind az előbbi alkat,
Egyik se' s mindkettő a ferde képben,
A mint lassú léptekkel elhaladtak.

64. Mint a papirnak, tűz előtt... mielőtt a tűz elfogná,
ha egyik vége égvén, a tűz tovább harapózik rajta s a még nem
éő részt is a füst sárgás barnára festi, mielőtt fehérből (a milyen
volt) feketévé lenne (ha t. i. megég.) Dante korában egyébiránt a
mai (rongyból készült) papir még ismeretlen volt; ellenben a
papyrus növény-rostjait mécsbélnek használták s így a kép még
közvetlenebb.

79. Most, — mint a gyík a nyári nap hevében
Az úton átszalad, sövényt cserélve,
Hogy sebes villanásnak látszik épen —
82. Ép' ugy, a más kettőnek ellenébe'
Egy kis kigyócska im szaladva jön, jön,
Mint barna bors-szem, feketés színébe':
85. S testén egyiknek által szúrta rögtön,
Hol első tápunk' szíjjuk, ép a pontot —
Aztán előtte elterült a földön.
88. Az átdöfött bámult, de szót se' mondott,
Csak mozdulatlan ásít, mint kit itt lep
Az álom, vagy ki láz miatt borzongott.
91. Ő a kigyóra, ez reá tekintget,
Száján emez, az füstöl a sebhelyen
S találkozik a füstje mindeniknek.
94. Lucanus eztán hallgasson s ne merjen
Beszélni Nassid' és Sabell' bajáru,
Inkább, mi itt jó, arra most figyeljen.

79. Mint a gyík: szemléletes kép, az egyik sövényről az úton át a másikhoz villámgyorsan átszaladó gyikről.

86. Hol első tápunk' szíjjuk: t. i. a köldököt.

93. Találkozik a füstje. Itt az átváltozás, vagyis alakcsere, a füst hatása alatt látszik végbe menni, mely a kigyónak a szájából, a megszúrtnak pedig a köldökéből (a seb helyéből) jó ki.

95. Nassid és Sabell. Lucanus (Pharsal. IX. 763. s köv.) beszéli, hogy midőn Cato, hadával, Lybia sivatagain járt, egy kigyó egy Sabellus nevű katonát megmarván, ez hamuvá omlott össze: egy másik kigyó marásától pedig Nassidius úgy felpuffadt, hogy vaspánczéla is megrepedt. Ezek azonban, ha költői nagyítások is, nem csodás átváltozások, minők a Danténál levők.

97. Ne szóljon Cadmus- és Arethuzáról
Ovid se' — nem irigylem őt, amazt ha
Kigyóul költi, ezt pedig forrásul.
100. Mert nála két természet átváltozta
Nem oly tökélyes, hogy anyag-cserére
A két alak oly késznek mutatkozna.
103. Egymással e kettő úgy egyet érte:
A kigyófark két villa-ágra bomlott,
S a megszártnak két sarka egybeére.
106. Egyszerre a lábszárok és a czombok
Ugy egyesültek, hogy a forradásnak
Egy percz lefolytán még nyoma se volt ott.
109. A két felé hasadt fark ott a társnak
Vesztett alakját vette föl s meglágyult
A bőre, míg keménynyé vált a másnak.
112. A két kar a hónaly-üreg alá nyúlt,
Míg a kigyó két lába, most rövidke,
A mint fogyott a z, oly mértékbe tágult.
115. A két utó-láb, összepödörítve,
Lön oly tag, mit a férfi rejtve tart,
Míg amazéből két kar lön serítve.
118. Most rájok az a füst új színt fuvallt,
S egyiknek szőrrel fedve lön a bőre,
A másikról minden szőrt levakart.

97. Cadmus, Ovid (Átváltoz. IV. 563. stb.) szerint kigyóvá, —
Arethusa (V. 571.) forrássá változott. Mit tartunk a Dante
átváltozási rege-képeiről, megmondtuk a Bev. értekezésben. A
csodás átváltozás részletezését nem is szükség magyarázó jegyzet-
tekkel kísérnünk.

121. Az talpra állt, ez meg bukék előre,
Egymásra szegzve a dühös két lámpást
Mialatt arczuk alakot cseréle.
124. Az álló: vakszeméhez vonta folyvást,
S feleslegéből az elvont anyagnak
A sima arczon két fül nőtt oldalvást.
127. Abból, mi nem ment, a helyén maradtak
Feleslegéből orr támadt a képen
S az ajkak is aránylag kiduzzadtak.
130. Az meg, ki fekvék, arczát azonképen
Nyújtá előre és fülét bevonta,
Mint földi csiga szarvait a réten.
133. S a nyelv, előbb egész s beszédre szokva,
Ketté hasadt, míg amazé — villából
Egygyé ragadt, — s a füst megszűnt azonba'.
136. Most a szörnynyé vált lélek el-eblából,
S sziszegve fut a völgyen át legottan;
Míg amaz áll s köpköd utána távol.
139. Aztán ujon nyert hátat fordít ottan
S a másikhöz szól: »Hadd fusson Buoso ma,
Mint én ez úton négykézláb futottam.«
142. — Igy láttam én, e hetedik lugzóba'
E változást s átváltozást; mentségem
Az újdonság, hogy bő valék a szóba'.

135. A füst megszűnt. Mikor t. i. az átváltozás, rendre, előbb az egyes tagokon, aztán az arczon, végre az egész testalkaton, egészen végbe ment, (mesteri különösen az arcz átalakulása.)

142. E hetedik lugzóba'. Az eredetiben zavorra, Philaetes kloakának fordítja. Tulajdonkép zagyvalékot, kavics és fővenyhabarcst jelent.

145. S ámbár szemem homályos némiképen
S lelkem zavart volt, még se' szökhethének
Oly titkon el ezek, hogy egyikében
148. Puccio Sciancate-t jól ne ismerném meg,
Ki maga változástól ment maradt,
A három közt, kik legelőbb jövének ;
151. A másik az — kit Gaville sirat.

151. Kit Gaville sirat. Ez Guercio Cavalcanti, a kit Gaville helység lakói (kiket valószínűleg fosztogatásaival háborgatott), megöltek ; de kiért rokonai, a hatalmas Cavalcantiak véres bosszút állottak a szegény gavilleieken.

HUSZONHATODIK ÉNEK.

— A nyolczadik kör nyolczadik bolgiája : a gonosz tanácsadók. —

Ulysses és Diomedes. —

Örvendj, Florencz, nagyságodnak, hírednek :

Hogy szárnyad földön tengeren átreppen,

Sőt híred a pokolban is kiterjedt !

4. Mert ott találtam, latrok közepetten

Öt oly polgárod', kiken pironkodtam

S bizony te sem növekszel becsületben.

7. S ha van igazság hajnali álmokban ;

Rövid időn megérzed, mit tenéked

Prato kíván — hogy a többit ne mondjam.

1. Örvendj, Florencz. Szülő városának ez apostrofálása, mint mindjárt kitűnik, a mély hazafi-fájdalomból eredő keserű gűny. Hogy Florencz, mint általában az olasz városok ez időben, csodagyorsasággal emelkedett, gazdagságban, hatalomban, hírnévben: az tény. De Dante szerint hire ép annyira volt rossz, mint jó ; s mint florenczi, pirúlni kénytelen, hogy a pokolban is annyi florenczivel s köztök annyi előkelő honfitársával kell találkoznia, kik szülővárosát bizony nem előnyös színben mutatják be a bűnök és megtorlás e rettenetes helyén.

7. S ha van igazság. Dante, magának jós-tehetséget nem akarva tulajdonítani, egy hajnali álmára hivatkozik, melyben Flörencz bekövetkezendő balszerencsáját látta meg. Vajjon általában a bűn

10. S ha jőne most: korán nem érne téged;
 S ha jőni kell: most jöjön, azt kívánom,
 Súlyosb levén, ha majd agg-korban érend!

és elaljasodás nyomában jövő természetes romlást érti-e, vagy valamely tényleg bekövetkezett, általa már megért, de 1300-ban még csak jövődőkép fenyegető szerencsétlenségét: bajos volna eldönteni. Ha ez utóbbit tesszük föl, akkor Philaetes-szel legvalóbb-szerűnek tarthatjuk, hogy a költő, az 1300. után csaknem szünetlenül dúló pártoskodások által fölidézett veszélyek közül különösen az 1304-diki nagy tűzvészre czéloz, melybe a feketék a fehérpártiak palotáit borították; míg a vérengzés, a magában is meghasonlott fekete-párt főnemes része fejének, Donati Corsonak a megöletésével végződött.

9. *P r a t o*. A költő e név alatt az ily nevű szomszédvárost értheti valószínűleg, mert bizonyos, hogy a szomszédvárosok, mint *Pistoja* s *Prato* is, kancsal szemekkel nézték Florencz hatalma emelkedését s kárörömmel a kebelében dúló és romlására vezető viszályokat. De a Florencznek rosszat kívánó *Prato* alatt értheti *P r a t o* Miklós bibornokot is, ki Florenczet imént vetette egyházi átok alá, s hirdetett az olasz városokban keresztes-hadat ellene azért, mert a pápától békeszerzőül jöven városukba, a florencziek bezárták előtte a kapukat s őt be sem eresztették. — Florencz egyébiránt *Prato* városa felett már rég hatalmaskodott; többi közt 1292-ben is 10,000 forint sarcot vetett a kis város lakóira stb.
10. *S h a j ő n e m o s t*. Szép három sor. Az első azt mondja: ha most éri a veszedelem Florenczet, nem jó idő előtt, mert már megérdemelte a büntetést. A másik kettő: ha jőni kell, jöjön mielőbb, míg férfi vagyok s elviselhetem hazám veszedelmét, mint öregnek, nehezebb lesz elviselnem. Ime a hazafi, a ki bűnös hazája megérdemelt büntetésétől is fél s érzi mily nehéz lesz azok szerencsétlenségét eltűrnie, a kik őt oly méltatlanul bántották! — Ez legalább sokkal elfogadhatóbb, s a Dante jellemének megfelelőbb magyarázat, mint az a másik, mely szerint a költő azért kívánná Florencz romlását mielőbb, mert akkor remélhetné, hogy száműzetésének vége szakadna s ő aggkorára ismét visszatérhetne szülővárosába.

13. Megindulánk ; föl a lépcső-párkányon,
Melynek kiálló kövein jövénk le.
Megy mesterem s engem maga után von,
16. Majd a sívár, magános útra térve,
A szikla-csipkék s rések tömkelegjén,
Ugyancsak rászorúlt a láb a kézre.
19. Fájt akkor is — s emléken újra kelvén
Mit láttam, újra fáj megint szemlélnem ;
S szokottnál jobban féken tartom elmém',
22. Nehogy az igaz ösvényről letérjen,
S mit egy jó csillag, vagy még jobb, adott tán :
A jót hiába nehogy elfecsérljem.
25. Mint a paraszt, leheveredve dombján,
(Olykor, midőn a napvilág, a fénylő,
Tovább időz közöttünk, s alkonyodtán,

13. Megindulánk ; föl... Mivel előbb (a XXIV. énekben) a nyolczadik árok gátoldalán leszállottak volt a fenékre, most azon újra föl kell mászniok. Kiálló köveken, a mint lejöttek, mennek föl is, nagy bajjal, Virgil húzza maga után Dantét. A következő terzinában már fenn vannak a nyolczadik árok fölött boltozódó hidon, a hol sziklacsipkék s szűk rések közt oly nehéz az út, hogy néhol négykézláb kell mászniok.

19. Fájt akkor is: a mit itt látni fog oly fájdalmas, hogy nagy erejére esik igazán s hiven elbeszélnie.

23. Jó csillag, vagy még jobb... A jó csillag a szerencse, a még jobb: az isteni kegy, mely neki e dolgokat meglátni engedte.

25. Mint a paraszt. A következő szép természeti kép a nyárközépet festi, mezei munkáival, pihenésével, őszre hajló napjaival, legyek helyett szúnyog-rajával, érni kezdő szőlejével, fénybogaraival stb. A kép az utolsó vonásért, a fénybogarakért van itt; mint azok az árokban, úgy tünnek föl itt Dante előtt, a bolgia (a nyolczadik) mélyén a számtalan lángok, melyek mindenikében egy-egy bűnös lélek (a rossz tanács-adókéi) ég.

28. Midőn szunyog-raj már a légy helyén jó)
A mennyi fénybogárt lát lenn a völgyben,
Hol ugarolt már s érik már a szőlő :
31. Szintamnyi lángtól csillogott előttem
A nyolczadik tömlő, mint a tetőn
— Honnan fenékre látni — észrevöttem.
34. S mint az, kiért boszút sok medve vőn,
Az Illés szekerét eltűnni látta,
A lovak égbe szállva sietőn —
37. Szemmel kísérni hasztalan próbálta,
Mert mást se láta, mint csupán a lángot,
Olyat mint egy felhőske égbe szállta :
40. Ide-oda mind épen úgy szállongott
A mély torokban, rejtve mind a zsákmányt
— Mert mindenikben egy-egy bűnös volt ott. —
43. A hidon áthajolva, míg e látmányt
Nézém, lebuktam voln' bizony, ha meg nem
Taszitnak is, ha nem fogom a párkányt.
46. S vezérem, így figyelni látva engem,
Szólt: »A tüzekbe lelkek vannak zárva,
S melytől kigyúlt, abban van mindenik benn.«
49. Mondék: »Vezérem, ennek hallatára
Biztosb vagyok« ; előbb is bár sejtettem
Hogy így van, ajkam ily kérdésre tárva :

34. S mint az... Elizeus próféta, kit a gyermekek kopaszságáért csufolyán, medvék által szaggattattak szét. Elizeus tanúja volt a lángszekéren elragadt Illés égbe szállásának s alig birta őt szemével követni.

52. »Ki ott az, ama lángban, a mely legfenn
Két részre válva ég, mint az a máglya,
Öcscsével Eteokles ége melyben?»
55. — »Az az Ulysses s Diomedes lángja,
— Viszonza ő — mert őket, mint a büntett,
A büntetés is úgy együtt találja.
58. E lángban ők siratni sohse' szüntek
A ló cselét, melyért a kapu megnyílt
Nagy Róma magvának s dicső ősiünknek ;
61. Így azt a cselt is, mely miatt a lelkit
Achillesért kisírta Deidanira,
A Palladium-rablást is itt vezeklik.«

54. Öcscsével Eteokles. Eteokles és Polynikes — az egymást
harczban megölt két királyfi, Thebében, egy máglyán égette-
tett meg.

55. Ulysses s Diomedes. Homér e két hős görögöt mindig
együtt említi, ha véres vagy vakmerő tetteire indulnak ; így a Dolón
megölésére, a Palladium elrablására stb.

59. A ló cselét. A Trójába becsempészett fa-lóval elkövetett cselt,
melynél — hogy a lovat bevihessék — a trójaiak megtágitották
a város kapuját. Vajjon ezen a kapun távozott-e az égő városból
Aeneás, a rómaiak ős-apja? kérdés. De allegoriatlan áll, hogy ez a
csel nyitotta meg Trója kapuját Aeneásnak, s adott okot az ő buj-
dosására, Italiába jutására s közvetőleg Róma alapítására.

62. Deidanira. Achilles neje, a ki férjét holtig siratta, mikor őt
Ulysses a Lykomedes leányai közt fölismerte s Trója alá csalta —
hogy neje nem is látta többé viszont.

63. A palladium-rablást... Pallas álló képe, Trója véd-
istennője, melyet Odysseus és Diomedes, koldusoknak öltözve,
együtt raboltak el. — Odysseust Homer hősnek is, de csalártnak s:
cselszövőnek is festi, s azért e görög, ki Trójának legtöbb kárt oko-
zott, az Aeneást tisztelő Dante által méltán jut — mint a gonosz
tanácsok prototypje, a pokol e körébe.

34. »Ha szólniok lehet, a lánggal viva,
— Mondám — oh mester, kérlek igen szépen
S újból s ezerszer, egy se legyen hűjja,
67. Hogy ne tagadd meg itt időzni nékem,
Míg a két águ láng hozzánk közelget ;
Látod, mi vágy hajt ő hozzájok engem.«
70. Viszontag ő : »Méltánylást érdemelhet
Dieséretes kérelmed ; meg van adva,
Csak azt kötöm ki : fékezd itt a nyelved',
73. S hagyj szólni engem, minthogy óhajodba
Beláttam én, — és görögök levén ők,
Szavadra választ tán egyik sem adna.«
76. A mint a kettős láng közelge, vélők
Beszélni hogy helyén láthatta, menten
Hallám, hozzájok ily módon beszélőt :
79. »Oh ti, egy lángba egyesítve ketten,
Ha érdemeltem töletek a földön,
Sokat ha, — keveset ha érdemeltem,
82. Midőn nagy énekem' zeugtettem ott fönn :
Megálljatok ! De mondja egyitek meg,
Hol bújt el, várni, hogy halála jöjjön ?«

74. G ö r ö g ö k l e v é n. Nevezetes, hogy Dante, görögökkel sehol sem beszél, helyette mindig Virgil veszi át a szót mint tolmács. Dante nem tudott görögül; Homért is csak latin fordításban olvasta.
82. M i d ő n n a g y é n e k e m' . . . Virgil az Aeneisban is említi (és pedig együtt) Ulyssest és Diomedest, pl. a Palladium elrablásának elbeszélésében. Azért hivatkozik irántok való érdemére.
83. M o n d j a e g y i t e k m e g. T. i. Ulysses, kihez itt egyenesen fordul, mellőzve a kisebb jelentőségű Diomedest. Azért amannak jut a lángnyelv »nagyobbik ága« (85. s.)

85. S nagyobbik ága a kettős láng-nyelvnek,
 Kezdett lobogni, halkán sisteregve,
 Mint hogyha lángot szél fuvalma lenget.
88. S a mint a csúcsa erre s arra lenge,
 — Mint nyelv a mely szól — hangot ad magából
 S így mormogott: »Circétől eljöttömbe',
91. Ki már tovább egy évnél tarta távol
 Hazámtól, ott Gaétához közelben,
 (Előbb, nevét mint kapta Éneától),
94. Sem a fiú szerelme, kegyelet nem
 Az agg apához, sem a férj kötelmi
 S Penelopét fölvidító szerelmem
97. Nem győzheté le vágyam', utra kelni,
 Körül a föld egész kerek világán,
 S ember bűnét s erényét kiösmerni.
90. Circétől eljöttömbe... Dante itt Ulysses utolsó utazá-
 sát, melyben el is veszett, közvetlenül — Kirkétől eljövetele utánra
 teszi. Ez pedig egyenest ellenkezik az Odysseával, — melyet Dante
 valószínűleg nem is olvasott. Szolgál-e Dante itteni elbeszélésének
 alapul valamely monda: meg nem mondhatjuk. Az Odysseia sze-
 rint a hős természetes halállal s szárazon halt meg (legalább az
 Od. XI. 135. erre látszik mutatni); de a Dante költeménye azért
 igen szép és sok tekintetben jelentős epizod marad. Odysseus a ten-
 geri kalandok hőse a közfelfogásban is; s a Dante századában
 mikor Marco Polo a déli félgömbön hajózott, s a mikor a magnes-
 hegyről és szigetről való mondák közkeletűek voltak, mikor a déli
 sark csillagairól némi bizonytalan tudósítások kezdtek fölmerülni,
 ez a »képzelt utazás«, mint költői alkotás nagyon megállhatja helyét.
92. Gaétához. A mai Gaéta nevét Aeneas adta, kinek kedves
 dajkája Cajeta e tájon halt meg s temettetett el ünnepélyesen, úgy
 látszik Dante e tájra képzei a Circe szigetét is.
94. Sem a fiú szerelme. Ugy látszik Dante azt teszi föl, hogy
 Ulysses haza sem tért bujdosásaiból, fiához, apjához, nejéhez.

100. Magam' a nyílt tengerre elbocsátám,
Egy kis hajón, — magam, meg egynehány, kik
Urokat el többé nem is hagyák ám.

103. Bejártam mindkét partot Spániáig,
S Marokkaig; a Szárd szigetet láttam,
S a többit is, mit e tenger mos váltig.

106. Vén s lassu voltam én s megannyi társam,
Midőn elértük a keskeny szorost, hol
Jelt állított Herakles, sziklapárban:

109. Hogy menni ember ne merjen azontúl.
Jobbkézről aztán elhagyók Sevillyát,
És Ceutát meg azon mód' balogrúl.

112. 'Én társaim — mondám — ha ennyi milljárd
Veszélyen átjövéték nyúgotiglan,
Ne sajnáljátok azt a kicsi híjját

115. Erőtök-, élteteknek, hátra míg van,
Hogy meglássátok, a napot követve,
Azt a világrészt, a mely még lakatlan.

118. Gondoljatok rá: mért vagytok teremtvé;
Nem arra: hogy mint barmok éljete,
De gyarapodni erény- s ismeretbe'.

103. Mindkét partot. Egyik felől (a földközi tengeren t. i.) Szardínia, a Baleárok, Spanyolország, másfelől Afrika, Marokko.

107. A keskeny szorost, hol... A gibraltári szoros; egyfelől Gibráltár (s Sevilla) másfelől Ceuta. E két sziklát a monda szerint Herakles, a legmerészebb vállalkozó, is »non plus ultrául« állította az emberi merészségnek, melyen túl ne szabadjon menni.

112. »Én társaim.« — E kis, de erélyes bátorító beszéd, egy Kolumbushoz is méltó volna. Dante igazi jós.

121. S úgy föltüzelttem a kis sereget
Az útra, e rövidke szózat által,
Hogy visszatartanom se' lehetett.
124. Hajónk' keletnek most fordítva háttal,
És balra tartva, örült mód' röpiünk
Megannyi szárnynyá változott lapáttal.
127. Az éj szeme meglátta már körültünk
A másik sarknak minden csillagát, míg
Lent a mienk tengerbe majdnem eltűnt.
130. Ötször aludt ki, és ötször világít
A fény, a hold alsó felén, mióta
Szeldeltük a magas tenger hullámit.
133. Míg végre távol, félhomályba vonva,
Hegy tűnt elém, olyan magasnak látszó,
Mintha olyant még sohsem láttam volna.
136. Volt örömünk — s lett nem sokára jaj-szó,
Mert az új földről ránk tört zivatarba'
Nagy forgó szél jött, kis hajónkkal játszó.
139. S háromszor, tengerestől megkavarta
Hajónk' — negyedszer fölkapá hátulján
S orrát alányomá (M á s így akarta !)
142. A míg fölöttünk átesapott a hullám !«

127. A z é j s z e m e. A csillagok éjjel láthatók. A túlsó féléggömb csillagai feltüntével, a mi féléggömbünkéi tengerbe merülnek.
130. Ö t s z ö r a l u d t k i. Ötször volt holdtölte és fogyta. Az út öt hónapig tartott.
134. H e g y t ű n t e l é m. A purgatorium hegye, a Dante cosmogoniája szerint. Ide már halandónak, élő testben, nem szabad eljutni, s a ki odamerészkedik, meglakol.
141. M á s . . . az Isten, kinek nevét Ulysses a pokolban nem mondhatja ki.
-

HUSZONHETEDIK ÉNEK.

— Folytatás: a gonosz tanács-adók. Guido da Montefeltro. —

Nyugodtan áll a már, beszéde fogytán,
És egyenest a láng s tovább haladt,
Édes vezérem engedelmet adván;

4. A míg nyomába más jött az alatt,
S tekintetünk' hegyes csucsára vonta
A belőle kiömlő tompa hang.

7. Mint Phalaris ökrének első, tompa
Bögése annak jajja volt, — s be méltán! —
Ki reszelővel munkált rajt' naponta;

1. Nyugodtan áll a már. A láng, míg a benne levő lélek (Ulysses) beszélt, ingott s mozgott mint a nyelv; most hogy beszédét elvégezte, a láng nyelve megáll s mozdulatlan.
3. Engedelmet adván — hogy tovább mehessen. Virgil ez engedelmet, mint látni fogjuk, nem csak néma jellel, hanem szóval adta meg, mivel a következő lélek éppen szaváról ismer rá, hogy lombardi.
7. Phalaris, Agrigenti (Siciliában) zsarnoka, érczből üres bika- vagy ököralakot csináltatott, melybe a halálra ítélteteket volt zárandó, hogy az ércz alakot tüzzel hevítettén, abban kinosan veszszenek el. A munkát Perillos, athenei művész vállalta magára,

10. S az elgyötört, — ereje már aléltán —
 Ugy böge benn', hogy bár érezből csinálva,
 Velnéd : maga gyötrődék, kinzatek tán :
13. Így, rést, kiutat minthogy nem találá
 A tűz-elemből, elsőbb annak nyelvé
 Szólalt meg itt szerzegve és zihálva,
16. Aztán, erővel még is útát lelven
 A nyelv hegyén át, s a nyelv erejével
 Adott rezgést amazzal is közölvén,
19. Ezt hallhatók : »Hozzád emelem én fel
 Szavam', ki hallatál lombárd beszédet,
 Mondván : 'Nem bántlak, menj Isten hírével !'
22. Kérlek, habár későn érkeztem én meg,
 Ne sajnálj vélem szóba állni, ne !
 Ládd, nem sajnálom én se', bárha égek.

s mikor készen volt, a zsarnok először is őt záratta az ércz ökörbe s rajta próbálta ki a munkát. Méltán, mondja Dante: miért adta művész-tehetségét ily gyalázatos és embertelen szándék szolgálatába !

11. Úgy böge benn... A bezárt és tűzön sütött elítélt böge úgy hangzott ki az ércz-ökö üregéből, mintha ez bögne. A hasonlat találó. Itt a lelkek lángba vannak zárva s a mint szólnak, vagy jajgatnak, úgy hallatszik mintha a láng (mely pedig csak burkolatuk) maga sírna s nyöszörögne. A tűzből kihangzó, s a láng nyelvét mozgásba hozó beszéd leírása (13—18.) — mely kisebb szemléletességgel már az előbbi énekben (85—89.) is előfordult — rendkívül találó. Alább ugyanez énekben (58—60.) még egyszer előfordul a kép, mindig más árnyalattal, de egyaránt találóan.

21. »Menj isten hírével!« ezekkel a szavakkal bocsátotta el Virgil Ulyssest (V. ö. 3. sor.) Az eredetiben e szavak igazán lombardi tájszólásban vannak, mit én (Dr. Angyal példájára) legalább népiesen akartam visszaadni az általam használt szavakkal.

25. S ha tán e vak világba ide le
Ama dicső latin földről zuhantál,
Mely bűneim szülője s színhelye :
28. Romagna, szólj, ha bék' vagy harc alatt áll ?
Mert ott születtem én az Urbino s a
Tibért szülő hegyek közötti partnál.«
31. Figyelve álltam ott, elé hajolva,
Midőn vezérem oldalon bökött meg
S »Mivel latin, beszélj te vele! — szóla.
34. S én, kész levén a felelettel, többet
Se várva kezdék szólni: »Oh te sújtolt
Lélek, kit itt e láng közé rejtöttek :
37. A te Romagnád nincsen — sohasem is volt
Viszály nélkül kényurai szívében,
De nyiltan, mikor elhagyám, nem lángolt.
40. Ravenna áll ma is, mint álla régen,
A Polentáknak sassa fészkel ottan,
És szárnya Cerviát megvédi szépen.
43. A város, mely megállt nehéz napokban,
S halmot rakott leölt frank harezosokból,
Zöld karmok oltalmában ül nyugodtan.

29. Ott születtem A beszélő itt világosan jelzi Montefeltrot, születése helyeül. Ez a magas hegyvidék, a Monte Coronaro (hol a Tiber fakad) és Urbino közt, a Romagna és Toscana határán; de még a Romagná-ban, mely tehát neki hazája. A tartomány sorsára, uralkodóira s viszályaikra vonatkozó részleteket bővebben tárgyaltam az e fejezethez szóló Bevez. értekezésben, azért itt jegyzetekben ismételni felesleges volna.

46. Verucchioi agg s ifjú komondor,
Kik Montagnán oly nagy csufot tevének,
Szokás szerint még marakodnak olykor.
49. Kik Santerno s Lancone völgyin élnek,
Arszlán uralg rajtok fehér mezőben,
Ki mától holnapig pártszint cserélget.
52. Míg az, melyet a Savio öntöz bőven,
Mint hegy s a sík közt fekszik, úgy lebeg
A zsarnokság s szabadság közt középén.
55. De most, ki vagy hát, kérlek, mondd te meg,
Ne légy másoknál fukarabb irántam,
Ha akarod, hogy éljen fönn neved.«
58. Most némi szerzegés hangzott a lánghan,
A mint szokott a tűz, aztán lobogva
A csúcsa erre-arra, szóla lágyan :
61. »Ha hinném, hogy olyannak szól e hang ma,
Ki a világra visszatérhet végül :
Nyelvem bizony mozdulatlan maradna.
64. De mert tudom, hogy senki e fenékből
Nem megy ki élve, hogyha jól értettem,
Hát szólhatok szégyen félelme nélkül.

65. Nem megy ki élve. Guido nem tudja, hogy Dante élő, s tudván hogy a pokolból nincs visszatérés (az ide ítélt lelkeknek t. i.) azért mondja a mit mond. Ő tehát, ellenkezőleg a többiekkel, nem óhajtja hogy róla s tetteiről még a felvilágon beszéljenek ; sőt ha gondolná, hogy ez a kivel beszél, oda még visszamegy s hirt visz róla, egy szót sem szólna ; azért beszél bátran, mert az ellenkezőt hiszi. »Hogyha jól értettem« — t. i. a pokolkapu föliratát.

67. Én hadfi voltam ; szerzetessé lettem,
Hivén, hogy ilyen övben jól vezeklek ;
S nem is csalódtam volna meg hitemben,
70. Ha nem lett voln' a fő-pap (úgy veszszén meg !)
Ki visszacsalt előbbi rossz utamra,
Hogyan s miért — most elbeszélnem engedd.
73. Mig rajtam volt a csont- s hús-szötte forma,
Mit rám anyám adott : biz én nem éltem
S nem jártam arszlán-, nem, ha' róka módra.
76. Minden fogást, cselt, álutat setétben,
Jól ismerék s folytattam egyre jobban,
Hogy hírnevem világgá ment ki nékem.
79. De mikor oszt' azon korhoz jutottam,
A melybe' jó hogy kiki vitorláját
És köteleit tartsa már bevontan :
82. Mi addig kedvtelés volt, undorra vált.
Én szüntelen csak gyónva s vezekelve
Szegény fejemnek üdvét várhatám hát.
85. Az új farizeusok fejedelme
A Laterán körül — nem szaraczenok
Se nem zsidók ellen — hadat viselve,

67. É n h a d f i v o l t a m. A mint itt (67—111.) a maga életét, viselt dolgait s a főpappal — VIII. Bonifáccezal — való alkúját elbeszéli, mind ezt a Bev. értekezésben bőven tárgyeltam s az olvasót ismét arra utalom.

88. Mert minden ellenségi keresztyének,
S egyik se küzde Acre ostromában
Se szultán földjén árut nem vevének —
91. Nem nézte főhatalmát önmagában,
S szent rendit, a barát-övet se bennem,
Melytől, ki hordja, sorvadoz soványan,
94. De mint Constantin Sylvestert régenten
Soracteról, gyógyítani bélpoklából,
Úgy hitt magához orvosul ez engem,
97. Gyógyitnom őt a lázas nagyrovágyból;
S kéré tanácsom'; én csak néma lettem,
Mert részegség beszéde, láthatám jól,
100. Ő akkor így szólt: Ne csüggedj szivedben,
Feloldlak, csak taníts meg engemet:
Penestrinot földig le, hogy' verhetnem;

88. Mert minden ellenségi — a kik ellen VIII. Bonifác ez az új farizeus-fejedelem (85. s.) fegyverkezik, nem a szaraczénok vagy zsidók, a kik ellen egy pápának hadat viselni illenék. A szemrehányás, mondja Dr. Angyal, annál élesebb, mert Acre a keresztyének utolsó birtoka a szent földön, csak az imént esett el.

90. A szultán földjén... Az ember-kereskedés amúgy is tiltva volt az egyház által, mondja Dr. Angyal. Igaz, csak hogy nem igen tartották meg. S mint a törökök és szaraczénok a keresztyén rabokkal, úgy a keresztyének is a fogoly-törökökkel váltig kereskedtek.

94. Mint Constantin Sylvestert. Régi (s bár a történelem által azóta megczáfolt, de az egyház zsolozsmájában ma is olvasott, a Dante korában pedig még teljes hitelben álló) monda, hogy I. Sylvester pápa, Constantin császár üldözése elől a Soracte hegyére vonúlt, és a bélpoklosságba esett császár által (a ki csodátevő gyógyításai hírét hallotta) hivatott vissza.

103. Én zárom és nyitom a menny-eget,
A mint tudod, azért e két kulcs s zára,
Miket elődöm nem becsüle meg.
106. Hajoltam a nyomós okok szavára;
— S mert a ki hallgat az semmit se' végez, —
Szólék: 'Átyám, mivelhogy így tisztára
109. Mosol a büntől, melybe esni késztesz:
'Ígérj sokat de válts be keveset,
S a győzelem szentszékedben tiéd lesz'.
112. És szent Ferencz, holtom mihelyt esett,
Érttem jöve. De egy fekete angyal
Igy szólt: 'Ne bánts, enyém ő. Mit lesed?
115. Rabjaim közé viszem le őt magammal,
Mivel csalárd tanácsot ada — folyvást
Hajánál fogva tartám, a míg meghal.
118. A meg nem bánó nem nyerhet feloldást.
Akarni s bánni nem lehet egyszerre,
Oly ellentét ez, mely kizárja egymást'.
121. Oh jaj nekem hogy' megrezzentem erre!
Hogy megfogott s szólt: 'Nem hitted te tán,
Hogy az ördög a logikát ismerje?'
124. Minoszho' vitt; ez durva derekán
Nyolcz-sorosan farkát körül csavarta,
S azt nagy dühébe marva, azután

105. Miket elődöm t. i. V. Coelestin pápa; fentebb volt róla szó.

112. Szent Ferencz (Assisi), kinek szerzetébe lépett volt, eljött, lelkét mennybe vinni; de későn, mert az ördög már lefoglalta. Az ördög oly alaposan s erkölcsösen beszél (115—120.) hogy egy angyaltól is elég volna; azért jól illik hozzá a logikára való humoros hivatkozás (122—123. s.)

127 Így szóla: „Érdemes láng-burkolatra!”
Azért vagyok, hol látsz, e helyre vetve
S ily láng-ruhába’ járok szívszakadva.«

130. Mikor beszédét így ez elvégzette,
Jajgatva húzódott tovább a láng,
Hegyes szarvát ingatva s billegetve.

133. Én és vezérem tova ballagánk
A szirtes úton, a hid-boltozatnak,
Az árok fölött, hol bün-zsold gyanánt:

136. — A kik szelet vetettek, vést aratnak! —

136. Ez már a következő árokra szól, a hol a vizsályt szítók, s konkolyt hintők bünhődnek. Az eredeti csak annyit mond: »kik vizsályszerzés által büntetést vonnak magokra.« A szél-vetés és vihar-aratás bibliai kép.

HUSZONNYOLCZADIK ÉNEK.

— A nyolczadik kör kilenczedik bolgiája: a polgári vagy vallási szakadást és viszályt szerzők. — Mahomet és Ali. — Fra Dolcino.

Pier da Medicina. Curio. Mosca. Bertran de Born.

Ki volna képes, bár folyó beszédben,

S meg' újra kezdve, elbeszélni méltón

A vért s sebet mind, miket itt szemléltem?

4. Bizonynal erre minden nyelv szegény voln',

Mivel beszédünk s elménk ennyi mindent

Magába venni szűk, hol annyi szétvon.

7. Ha összegyűlne mind a nép, mely itt fent

Apúlia sors-sújtott földén siratta

Vérét, melyet majd Trója népe hintett

3. A vért s sebet mind. A viszályszerzők büntetése, hogy magok itt megcsonkítva s fölmetélve járnak; azért nincs annyi vér és seb sehol, mint itt. S annyi felé van a figyelem osztva (6. s.) hogy alig győzi látni s elbeszélni.

7. Ha összegyűlné. Apulia, mely Olaszország valamennyi vidéke közt legtöbb harczot, viszályt, vérontást és sebet látott, jól van választva képül a gondolat kifejezésére, mely a hosszú és sokfelé tagolt mondatban (7—21.) ide megy ki: ha a mennyi vért és sebet Apúlia századok óta látott, mind összegyűlne: sem közeli né meg azt a mi itt látható.

9. Trója népe, értsd a római népet, mely (Aeneás után) trójai

DANTE ALIGHIERI: ISTENI SZINJÁTÉKA.

10. Földére, majd a hosszú harc, patakba,
 A melyben halmaz gyűrű volt a zsákmány,
 — Mint Livius, hibátlan, írva hagyta —
13. Azzal, mely egyre még fájlalja hátán,
 Hogy összetűzni mert Guiscard Roberttel,
 S azzal, melynek csontját Ceperannál tán
16. Most is szedik még, hol mind hazug ember
 Lön az apúlji, s Tagliacozzonál, hol
 A vén Alardo győze, nem a fegyver, —

származásu. Dante itt első sorban arra a csatára gondol, melyet Publ. Decius Mus római consul vivott (445-ben p. urb. c.) Apulia népe ellen, mikor 2000 elesett harczos borítá a csatatért.

10. A hosszú harc: a második pún háború s jelesen a cannaei nagy vereség, a hol Hannibal, Livius szerint, 50.000 elesett római újjáról szedette le az arany gyűrűket. Ki azonban maga is sokallja e gyűrűk mennyiségét, melyek szerinte negyedfél mérőnyire mentek, s hozzá teszi, hogy: »mások szerint, a mi valószínűbb, nem volt több egy mérőnél.« Dante itt a nagyobb mennyiségről adott tudósítást vallja igaznak.

14. Guiscard Robert, a harczos normann fejedelem, ki véres csaták egész sorával nyerte el végre Apulia uralmát, mely végre is megbánhatta, hogy — úgy is sikeretlenül — ellenszegült a hódítónak.

15. Ceperannál. Ceperano-nál tulajdonkép nem volt csata; hanem a ceperanoi szorosban követte el a Casertai gróf az árulást Manfred ellen, kit az apuliaiak (azon ürügy alatt, hogy saját váraikat kell védeniök) mind cserben hagytak — s ennyiben lettek mind hazugokká — mire Manfred, a beneventi csatában (1266. febr. 26.) Anjoui Károly által teljesen megveretett, maga is elesett, serge szétszóratott. Itt — s nem Ceperannál — szedegették hát, még a Dante idejében is, az elesettek csontjait.

17. Tagliacozzónál. Ez is az Anjoui Károly győzelme, a szerencsétlen Konradin (az utolsó Hohenstauffen) ellen, ki a csatát előbb, úgy látszott, megnyerte, de egy a szent földről épen akkor

19. S testét mutatná, csonkán, vagy láncsától
 Átfúrva — mindez messzi volna még e
 Kilenczedik büntömlő nyomorától!
22. Dongába' sérült hordó, vagy fenékbe',
 Se válik úgy szét, mint itt láttam egyet,
 Álltól az álfelig ketté repítve.
25. A lába közt lóg béle, a leleggyent
 Zsigerrel, az undok zacskó kitetszék
 Mely sárrá változtatj' a megevettet.
28. S hogy elképpedve rá szemet mereszték,
 Rám néze ő is, és mellét kinyitva,
 Így szóla hozzám: »Nézd, hogy' repedek szét!
31. Nézz Mahometre, hogy el van csufítva!
 Elöttem Ali, vöm, jajgatva jár,
 Álltól hajáig arcza fölhasítva.

érkezett francia lovag (Vallery Alardo) tanácsára derék hadát — tartalék gyanánt — egy hegy mögé rejtván, az anjoui a csatatéren maradt kisebb részt szétszórta s a napot megnyerte. Ezért tulajdonítja Dante a győzelmet Alardonak, nem a fegyvernek. A csata egyébiránt Alba mellett történt s csak Dante nevezte azt Tagliacozzo (egy közel fekvő kastély) mellettinek; de a név elfogadtatott s azóta a csatát (mely 1268. augst. 23-kán történt) így nevezik.

22. Dongába' sérült; új, találó kép. A bűnösök itt úgy szét-hasadnak, mint a sérült hordó.

24. Álltól az .. Nem szép kifejezés; de híven kellett adni ezt is.

26. Az undok zacskó: a gyomor, vagy a vastag-bél előrésze, az úgynevezett vak-bél.

31. Nézz Mahometre... Maga nevezi meg magát. Dante méltán teszi a szakadárok közt elsőnek a profétát, ki a világtörténelemben a legnagyobb hitviszály s szakadás előidézője volt. Veje Ali, érdeméhez képest, kisebb sebet hord. (Érdekes, hogy az iszlámi

34. S a többi mind, kit itt látsz, szakadár
S vizály szitója volt, mig földön éle,
Azért van így kettéhasítva már.
37. Egy ördög az bennünk, ketté metélve
Kegyetlenül, a mint testünkbe-metszdel;
S aztán egyenként hány megint kardélre,
40. Ha megkerültük gyász-utunkat egyszer,
Mert a seb addig béheged s bezárul,
Mig újra eliben kerül az ember.
43. De te ki vagy, ki ott a szirt-párkányról
Báméskodol, a büntetéstől félve,
Mit rád kiszabtak fönn, bünödnek árul?»
46. »Halált se kóstolt ez, bűn sem löké le
Bünhödni őt« — szólt mesterem viszontag —
»Csak e rém-helyet megláttatni véle,
49. Kell őt nekem vezetni, már halottnak,
Egymás után e pokoli körökben.
S ez oly igaz, mint látsz, mit ajkim mondtak.«
52. S megálltak, ezt ott hallva, száznál többen
Az árok mélyén, a valóm feletti
Nagy bámulásban, kínjokat feledten.

hitmondában is említették egy álom, Halimának, Mahomed dajkájának az álma, melyben Mahomednek, még kis korában, gyomra felhasított volt. V. ö. Hatala: Mohammed élete és tana.)

37. Egy ördög az... Mahomed itt, sok másnál világosabban megmagyarázza a maga s társai bünhödése módját.
52. S megálltak ott... A lelkek bámulva hallják, hogy Dante, köztök járva, még élő testben van.

55. »Fra-Dolcinónak mondd meg s ne feledd, ki
 Meglátod a napot tán nem sokára,
 Ha nem kíván engem hamar követni,
58. Jól lássa el magát, nehogy Novára
 Könnyen legyőzze hó- és éh-inséggel,
 Mi máskülömben nehézséggel járna. «
61. Lábát a mint lépésre emelé fel,
 Így szóla bozzám Mahomet, s e szókra
 — A földre téve ismét — tova lépdel.
64. Egy más, kinek fölmetszve volt a torka,
 S az orr, szemöldökig, többől kimetszve,
 Azonkívül egyik fülére csonka,
67. A többivel reám szemet meresztve
 Megállt, s kitátva száját vélök szemben,
 (A mely kívül-belől véresnek tetsze),

55. Fra-Dolcinónak . . . Fra Dolcino (magát nevezte fraternek, holott nem volt szerzetes) chiliasta rajongó volt, ki a keresztyén világ megújhdását és az erény visszatérését várta és hirdette. Rajongókból s csöcselékből oly nagy hadat gyűjtött maga körül, hogy 1304-ben nyílt harczot mert üzeni a pápának, kit Antikrisztusnak nevezett. V. Kelemen e miatt keresztes háborút hirdetett ellene s őt a piemonti Novarában körülzárolta. Kemény tél, nagy hó, éhínség győzték le végre, a mi »különbén — Dante szerint — nem lett volna oly könnyű.« — Miért érdeklődik Mohamed Dolcino iránt s izen neki jó tanácsot (hogy jól lássa el magát, ha nem akar hamar idejutni) onnan fejthető meg, mert a Fra-Dolcino hittételei közt, állítólag, a nők közössége s a sok-nejűség is szerepelt, a miért őt Mohamed szellem-rokonnak tarthatta.

64. Egy más. Ez, mint a 74. sorból kitünik, a hol ez a szörnyen elcsúfított alak megnevezi magát, Petrus de Medicina, a romagnai Cattani családból származott, a Bologna melletti Medicina városkából. A Phaedrus macskája szerepét játszotta a hatalmas Polen-ták és Malatesták közt. Dante személyesen ismerhette.

70. És így szólott: »Te kit ide büntett nem
Hozott s a kit ismerlek otthonomból,
Ha igen nagy hasonlat nem csal engem,
73. A medicinai Péterre gondolj,
A szép lapályt ha újra vizontlátod,
Vercelli-ig mely terjed Marcabótól.
76. Ints meg Fanoban két nemes barátot,
Guido urat és Angiolettot szinte,
Ha itt a jóslat nem mutat csak álmot:
79. Hajójukról hogy zsákokban vetik le
Tengerbe őket, Cattolica mellett,
Szolgáinak ha egy gaz zsarnok inte.
82. Cyprus s Majorca közt ily rút üzemet
Nem láta Neptún görögtől se még,
Se vad kalóztól a sík tengernek!
85. E gaz, ki elvesztette félszemét,
S a föld ura — mit, sorsom egyik társa,
Ne látott voln' od'adná mindenét —

75. Verceli és Marcabo: amaz a Po völgyének (az adriai tenger felé lejtő lombardi síkságnak) északi, emez déli végpontja.
76. Fano, város az adriai tenger partján. A félszemű gaz zsarnok Malatestino, kiről azt állítják, hogy két derék fanoi nemest, Guido del Casserot és Angioletto da Cagnanot, tanácskozás ürügye alatt Cattolica nevű erősített kastélyába magához csalta, s mikor a tengeren mentek — előre felbérlet matrózai által — zsákokba dugva, a tengerbe dobatta. A két nemesnek szóló intést Dante valószínűleg azért adja a medicinai Péter szájába, mert az, egész életében, ily cselszövésekkel, hirhordásokkal s árulásokkal foglalkozott.
82. Cyprus s Majorca közt: azaz: az egész Földközi tengeren.
86. Sorsom egyik társa. Ez, a ki szintén a viszályszerzésért szenved itt, Curio, a római néptribún, — a kinek oka van kívánni, bár soha e tájon ne járt volna! Miért? megmondja a 97. vers. Mert ő adta Julius Caesarnak (Lucan. Pharsal I. 281. v.) azt a

38. Meghívja őket majd tanácskozásra,
S a focarai vészes bércz-torokban
Nincs több szükségök ima- s fogadásra!«
91. »Mondd meg s mutasd meg — ekkor újra mondtam —
Ha akarod hirt adnom rólad még fenn,
Melyik az a ki bánta, hogy járt ottan?«
94. S egy társa áll-kapcsát ott hevenyében
Megfogva, és fölnyitva szája rését,
Kiálta: »Ez, ki nem szól, ez az épen!
97. Ez, számkivetve, Caesar kétkedését
Eloszlatá, állítva és unszolva:
'Ki kész, megbánja minden késkedését!«
100. Oh, mily ijedtnek látszék Curio ma,
Torkában összemarczangolt nyelvével
Mely egykor oly készen s merészen szóla!
103. S egy másik ott ijesztőn emelé fel
A szürke légbe mindkét karja csontját,
Hogy tőlök undok lőn az arcza vérrel,
106. Kiáltva: »Ne feledd említeni Moseát,
Ki azt mondá, hajh: tett mindent kimentend;
S e szó, Toscana, mennyi vészt hozott rád!«
109. Hozzá tevém én: »S pusztulást nemednek!
S ő erre, jajt halmozva jajra, halkan,
Mint búskomor, vagy örvöngő, úgy elment.

tanácsot — s épen itt, Rimini mellett, a hol Malatestino a két fanóit tengerbe dobatta — hogy ne habozzon és ne késsék átlépni a Rubicont. Ezért van itt a nyelve kivágva s nem szólhat maga.

106. M o s c a. A Lambertiek közül való, ki azzal a szavával »Capo ha cosa fatto« — a Florenczet dúló százados viszály előidézője volt. Lásd a bevez. értek.

112. Én a csoportot nézni ott maradtam —
S oly dolgot láttam ott, a mit rettegmem
Kén' elbeszélni is, bizonyítatlan':
115. Ha öntudat meg nem nyugtatna engem,
Ez a hű társ, mely ember mellén s hátán
Erős vért, tiszta lelkiösmeretben.
118. Láttam valóba', most is mintha látnám,
Törzset, fejetlen', mint a többit itt e
Gyászos seregben, járni maga lábán.
121. Leszelt fejét hajánál fogva vitte
Kezébe', mint lámpáson csüggve rajta,
S »Oh jaj!« nyögé a fej, hogy ránk tekinté.
124. Lámpást magának ez magából tarta,
S kettőben egy volt és kettő az egyben.
Az tudja hogy' lehet, ki így akarta!
127. A mint a híd lábával volt egyenben,
Karját fejével együtt fölemelte,
Hogy szavait hallhassuk közelebben.
130. S így szólt: »Ki jársz holtak közt, még lehelve,
Láss engem itt s tudj szánakozni rajtam;
Mert van-e, szólj, ki ily szörnyen vezekle?
113. S oly dolgot láttam. E kétes értelmű sorok tárgyalását
lásd a bev. értekezésben.
134. Bertran de Born, a vad, harczkodvelő s gonosz lelkű
troubadourról is lásd a bev. értek.

133. S hogy rólam ott fönn hirt tudj adni majdan :

Tudd meg, hogy én Bertran de Born vagyok

Ki egy királyfit rosszra bűjtogattam,

136. Hogy fia apja ellen támadott.

Absolon s Dávid közt Achitofelnek,

A gaz tanácsnak, bűne nem nagyobb.

139. Így tépve általam szét apa, gyermek :

Eltépve kell agyamat hordanom hát

A gyökerétől, mely a törzsbe' rejtett.

142. Így telt be rajtam, nyomorún, a forbát!«

135. Ki egy királyfit. Az eredetiben : Re Giovanni, re giovane (János király — ifju király) helyett. E tévedésről is lásd a bev. értéket. Egyébiránt, ha a Dante tévedését a fordításban is meg akarjuk tartani, a sort így olvashatjuk :

János királyt ki rosszra bűjtogattam.

136. Achitofel, Dávid királytól elpártolt s Absolont apja ellen ingerelte.

141. A gyökerétől: az agy gyökere a gerincz-agy, mely a törzsben rejlik. E physiologiai tételt, ötszáz évvel Dante után Gall fejtette ki tudományosan. De Dante a költő sejtelmével, épen úgy mint Shakspeare s más nagy költők is, sokat tud, a mit a tudomány csak századok múlva hozott világosságra, vagy bizonyított be tétélesen.

142. Forbát: régi szó, megtorlást (talio-büntetést) jelent.

HUSZONKILENCZEDIK ÉNEK.

— Folytatás. Geri del Bello. — A nyoleczadik kör tizedik bolgiája: hamisítók. Griffolino d'Arezzo. Capocchio. —

Ez annyi féle népet és kint látva,

Szemem' oly ittasság éré utol:

Hogy csak pihenni és csak sírni vágya.

4. De Virgil így szólt: Mit báméskodol?

Szemed' a népre mit tartod függesztve,

Mely ott lenn megcsonkítva bujdokol?

7. A többi tömlőnél nem tetted ezt te;

Tudd meg — ha megszámlálni szándokodban —

Hogy huszonkét mérföldre nyúl ki messze

10. E völgy; s a hold már a lábunk alatt van,

Kevés idő van a nekünk kimértbül,

S annál, mit itt látál, még több van ottan.«

13. »Tudnád okát csak — késedelem nélkül

Mondám — miért és hogy mit nézegettem:

Tovább is hagynál nézni még egy végbül«

3. Hogy csak pihenni. Később (19. s.) közelebbi okát is adja Dante, mért tud oly nehezen válni el e kilenczedik bolgiától.

9. Hogy huszonkét... A hely térméretének ezen — s az időnek a következő (10.) sorban adott meghatározásáról lásd a bevez. értek.

16. S míg ő elindult, én pedig követtem,
Tovább beszéltem, és hozzá tevém még:
»E' mély öbölbe', melybe oly meredten
19. Nézett szemem, vérrokon árnyra vélék
Ismerni én, ki itt alant oly drágán
Fizeti bűnös földi szenvedélyét.«
22. Vezérem erre: »Hogy nyomoruságán
Tovább ne aggj, szünj őt szemmel kísérni!
Másokra nézz s hagyd őt magára, jártán.
25. Mert láttam őt, hol a hid lába éri
A földet, rád mutatni fenyegetve,
S hallám nevét is hogy del Bello Geri.
28. De úgy reá szegzed figyelmedet te
Amarra, kit fönt Altafort szolgálá,
Hogy távozása nem is tünt szemedbe.«
31. »Oh mesterem, erőszakos halála,
A mely miatt — mondám — ki szégyenében
Oszályos, senki még bosszút nem álla,

19. V é r r o k o n á r n y r a. E vérrokon, kire itt Dante ráismer, Del Bello Geri: a költő nagyatyjának, Cione degli Alighieri-nek unoka-öccse. Nyugtalan s zilált erkölcsű ember, az Ottimo commento szerint hamis pénzverő, a mellett veszekedő természetű, a miért egy Sacchetti által meggyilkoltatott. Halálát harminczévvvel utóbb bosszúlta meg egy rokona. Ezért mondja Dante (1300-ban) hogy halála még nincs megbosszúlva; s ez még fokozza részvétét iránta, ki különben is vérrokona (36. s.)

24. M á s o k r a n é z z. Virgil igyekszik Dante figyelmét elvonni rokonáról.

29. K i t f ö n t A l t a f o r t s z o l g á l a. T. i. Bertran de Born, a ki Altaforte várának (Gascogneban) ura volt, s ki — az előbbi énekben annyira lebilencselte volt Dante figyelmét.

34. Az ingerelte föl s nem szólva nékem
 Ugy ment el ő, úgy vélem, — és iránta
 Részvétemet fokozta még ez épen.«
37. Ekép beszélgeténk, míg eljutánk a
 Pontig, a honnan kissé több világgal
 Fenékgig láttunk voln' a völgy torkába.
40. A Vésztömlőkben a vég-klastrom által-
 Utján valánk s lenn a sötétes zugba'
 Nem-pap lakóit láttuk, csapatával.
43. Különböző jajok, fülembé zúgva,
 Részvét-nyilakkal keblem' úgy átszegzék,
 Két fülemet hogy két kezem bedugta.
46. Mint volna az, ha nyári hő melegség
 Táján, Maremma és Valdichiana,
 S a szárd kórháziból minden betegség

40. A vég-klastrom által-utján. Dante a vésztömlőket (e nyolczadik kör egyes alköreit) klastromokhoz hasonlítja, s a ben-
 nök bünhődőket e klastromok nem-pap (laikus, világi) lakóihoz.
 Alig lehet e hasonlítással czélja a klastromokat, erkölcsi tekintet-
 ben, pokol-tornácoknak bélyegezni, mert a Purg. (XXVI. 128.)
 egy helyén a mennyei paradicsomot hasonlítja klastromhoz. Ő
 ezzel csak physikai hasonlatosságot jelez; a pokol-körök szűk s
 párhuzamosan futó menetei valóban hasonlitanak a zárdai torná-
 czokhoz, s a bünhődők szomorú, hallgatag járása a klastromokban
 lépdelő lakókéhoz.

47. Maremma, mint már többször említve volt, egészségtelen
 kigőzölgésű, nyáron ragályokat terjesztő mocsár-vidék; ilyen a
 római-, ilyen a Pisa és Siena közti maremma. Valdichiana,
 hasonló egészségtelen, lázterjesztő, mirigyes völgy Arezzo mellett,
 hol, a költő idejében, nagy köz-kórház is volt. A szárd sziget (48.

49. Mind egy gödörbe fölhalmozva állna:
 Itt oly nyomor volt s oly büz is terjenge,
 Mint rothadó tagokból hogyha szállna.
52. A hosszú bérczen a végső rejtekbe
 Szállánk le már, csak balra tartva ottan,
 S fenékre már tisztább pillantást vetve,
55. Hol a Legfőbb szolgálja, csallhatatlan
 Igazság székel, s büntet valamennyi
 Hamisítót, kit itt tart számolatban.
58. Én nem hiszem, hogy Éginában ennyi
 Nyomor lett volna, mikor az egész nép
 A bűzhödt légtől kezdte betegedni,

s.), alacsony fekvésénél fogva szint olyan. Mind e vidékek a betegségek hagyományos fészkei; valódi kórházak s a költő azt akarja mondani, hogy bennök együtt véve sincs annyi betegség és kóryananyag felhalmozva, mint itt ez utolsó (tizedik) bolgiában, melyhez most jutottak; s a hol (az 55—57. sorok szerint) a csallhatatlan igazság, a Legfőbb lény e szolgálja, valamennyi (mindennemű) hamisítót számon tart és büntet.

58. Éginában. A költő még fokozza a járványos kórokról vett képet. Égina kis sziget Athéne közelében. Juno, bosszúból, oly dögvészt bocsátott e kis szigetre, hogy először az állatok, aztán az emberek is mind kivesztek. Ovid (Metam. VII. 518. s. köv.) leírja e nagy dögvészt (de a férgek pusztulását nem említi.) A szigetét egészen néptelenül látó király, Aeakus, egy dodonai tölgy alatt könyörgött Zeűsnek, hogy népesítse be újra kis országát, annyi néppel a mennyi hangya nyűzsög lábainál. A következő éjjel a király azt álmodta, hogy a tölgy körül minden hangya emberré változott — s másnap reggel városát és szigetét benépesedve találta. Meg levén győződve, hogy álma valósult, népét a hangyákról (myrmex) myrmidonoknak nevezte. (A myrmidonok voltak az Achilles hadi népe Trójánál.) A költő e sorokban (58—66.) azt mondja: Éginában sem volt olyan dögvész és pusztulás, mint a minő itt látszott.

61. S a legparányibb féregig le, vesztét
Találta minden állat; ős lakókat
— A mint a költők bizton följegyezték —

64. Embernyi nagyra nőtt hangyák pótolta:
Mint a minő volt itt e bús üregbe',
Hol seregesleg kinlódtak a holtak.

67. Ez a hasán, amaz a hátán fekve
A másikának, míg emez négykézláb
Egy helyről a más helyre henteregve . . .

70. Lépést menénk; szánk hallgat, szemünk néz, lát,
Oly beteg népet, a mely bár akarta,
Felállni sem bír lábain, oly véznák.

73. Itt láttam egy párt, ülve, háttal tartva
Egymást, bűgréknél tűzhelyen, szorosbban;
S tetőtől talpig undok kosz takarta.

76. S lovászt se láttam még, lovat oly gyorsan
Vakarni, mikor ura sürgeti,
Vagy fönmaradni únva már s álmosan,

79. Mint ezek estek körmükkel neki
Magoknak, viszketeg-dühtől gyötörve,
A melynek aztán nincs enyhületi.

75. Undok kosz. Hogy a hamisítók, jelesen a hamispénzverők s aranycsinálók büntetése mért a kosz: talán az magyarázza meg (azonkívül hogy nagyon piszkos mesterség), hogy már Aristoteles »koszos aranyrak« nevezte az ólmot, pedig a hamisítók ily selejtes érzeböl csinálnak aranyat. A koszosok vakaródzása a következőkben igen élénken s szemléletesen (persze a finnyásabb izlésnek nem igen kívánatosan) van leírva.

82. S a koszt magáról úgy vakarta körme
Mint szokta pontyról a szakács a pikkelyt,
Vagy széles pénzü más halról, előre.
85. »Ki tenmagad' marcanglod körmeiddel,
— Vezérem egyhez szóla — s úgy téssz olykor,
Mint ki fogóval valamit feszít fel,
88. Szólj, van-e itt vagy egy latin, azokból
Kik ott lenn vannak, végzeted ha már az,
Hogy el ne kopják körmöd e dologtól?»
91. »Mi ketten is — volt a siralmas válasz —
Kik itt jajongunk, latinok vagyunk mi;
De te ki vagy, ki kérdve ránk kiáltasz?»
94. S vezérem így szólt: »Én e föld alatti
Körökbe jöttem, ez előtt vezetve,
Kinek a poklot czélom megmutatni.«
97. Megszüntek egymást támogatni egybe'
S reszkette néztek rám — s még egynehányjok
Ki mellesleg beszédünk' észrevette.
100. Jó mesterem: »Szólj, mit akarsz hozzájuk?»
Mondá, egészen közelembe lépve.
S kíváratára szólni készen állok:

83. Pontyról. Az eredetiben scárdova (másképp scardone) Cyprinus
latus, vagy C. blama, pontynemű, édes vízi, nagy pikkelyű hal. Dr.
Angyal spár-nak fordítja; de a spár (legalább Ballagi szerint) ten-
geri hal. A kép világosabb, a közönségesen ismert ponty név meg-
tartásával.

97. Megszüntek egymást támogatni. A 73. s. szerint
háttal egymásnak dölve kettenként támogatták egymást, gyöngé-
ség miatt nem tudván állni lábukon.

103. »Hogy embereknél odafönn emlékébe
Maradjatok még, s hirben éljeteK,
Nevetek sok napfordulót megérve :
106. Mondjátok, kik s mi fajból légyetek ?
Nyiltan beszélni vélem, az okon mert
Ily undok s csúf baj ért, ne féljeteK.«
109. »Hazám Arezzo, s Sienai Albert
— Felelt az egyik — máglyára ítélé.
De a mért haltam : ide még sem az vert.
112. Mondám ugyan neki, tréfálva véle,
Hogy én röpülni is tudnék a légben,
S ő kurta észszel s balga vágytul égve
115. Parancsolá : mutassam meg ; s csak épen
Mert Dedalus nem voltam, mostoha
Apjával tűz-máglyát rakata nékem.

109. H a z á m A r e z z o. Magát nem nevezi meg ; de a régi kommentárok megegyezése szerint Griffolino a neve. Az Ottimo és Dante Péter szerint úgy volt a dolog, a mint a bűnös maga itt előadja, hogy ő csak odavetőleg mondta Sienai Albertnek, hogy repülni is tudna ; s ez bosszantván hiúságát, hogy őt a kalandor így felültette, ezt bosszúból bevádolta az egyházi törvényszéknél, hogy patarenius (akkoriban elterjedt szekta, melyet ördög-idézéssel vádoltak) s e miatt megégettetett, holott ebben ártatlan volt és csak alchymiát űzött. Az imolai Benvenuto szerint Griffolino, azzal az ígérettel hogy megtanítja repülni, sok pénzt kicsalt Alberttől.
116. M o s t o h a . . . A magyarázók szerint Albert a sienai püspöknek mostoha, vagy örökbe fogadott, vagy természetes fia, vagy közeli rokona volt ; és Griffolinot a püspök a fia panasza következtében vettette máglyára.

118. S az odafönn üzött alchymia
 Miatt dobott — tiz közt e vég-tömlőbe —
 Mínosz, kit senki meg nem csal soha.«

121. Költőmhöz én: »Van-e a földnek népe
 Olyan hiú, mint a szienai,
 Bizony, a franczia se vág elébe!«

124. A másik belpoklos, így szólani
 Hallván, viszonzá rá: »Kivéve Striccát,
 Ki oly kecsesel tudott pazarlani;

127. S Miklóst, a szekfü termelése titkát
 Ki fölfedé s pompával üzte, kerte
 Mutatja, hol dús s új hajtást mindig lát.

122. Olyan hiú. Dante nem igen kedvezőleg jellemzi az olasz nép egyes törzseit. Itt a siénaiakat mondja oly hiúknak, hogy még a francziák sem hiúbbak. Ezért meg a francziák neheztelnék (pl. Artaud de Montor, a különben jeles Dante fordító s magyarázó). Boccaccio egy véleményen van Dantéval, a francziák »közönségesen ismert s világszerte híres hiúsága és léhasága« felől.

124. Stricca. Mit sem tudnak róla a magyarázók. Talán az alább (130. s.) említett mulató kör tagja volt.

127. Miklós. A régi magyarázók szerint Niccolo Bonsignori. A róla szóló három sor nehezen érthető s a magyarázók sem tudják mit csináljanak a »szekfüvel« s a »kerttel, melyben az könnyen fogamzik.« Beszélük, hogy e pazarló ingyencz fűszer-szekfü illatával vétette magát körül ebéd alatt; hogy arany-forintosokat öntetett le valami drága mártással, azt lenyalta rólok s az aranyokat — mint a csontot — eldobta. Mind ez nem magyarázza a szöveget, mely — szórul-szóra fordítva — így szól: »Miklós, ki a szekfü költséges szokását (használatát) először honosította meg (találta föl) abban a kertben, melyben az ilyes mag megfogamzik.« S most e kert alatt, magyarázók és fordítók, Sienát akarják érteni, a hol

130. Vedd még a kört ki, a holott elverte
 Asciano Caccia szőlejét s erdőit,
 S hol Abbagliato élezit szórta szerte.

133. De hogy segélyedül tudhasd ki jó itt
 Siena ellen: nézz csak jól meg engem,
 Talán eszedbe képem felütődik.

oly bolondságok, minőket Bonsignori Miklós üzött, könnyen meghonosúlnak s divatba jönnek. Scartazzini e szót »nell' orto« nem »kertben«-nek, hanem úgy érti »keleten, — mert o r t o nem csak kertet, hanem napkeletet, ortus solis, is jelent — hol a szekfű ott-honos.« Szerinte tehát a vers értelme: hogy a szekfűt Miklós fedezte fel keleten, hol annak hazája van s nagy költséggel hozta és honosította meg Italiában.

130. Ved d még a kört ki. Ez eszeveszett pazarló s könnyelmű fiatal emberekből álló körről az Imolai azt írja, hogy tizenketten álltak össze, fényes palotát építettek közösen s ott dorbézoltak havonként kétszer, míg rövid időn minden vagyonukat elverték s végre közkórházba kerültek. Közülök Dante kettőt nevez meg a következő két sorban.

131. Caccia d'Asciano a Scialenghi családból.

132. Abbagliato, a Folcacchieri családból, melyben e kereszt-név igen szokott volt; némely újabb magyarázók az abbagliato szót (kis kezdő betűvel írva) nem veszik külön névnek, hanem melléknév értelemmel (elvakult, megtévedt), mint a sorban előforduló s e n n o (ész, elme) jelzőjét s akkor a két sor jelentése ez volna: A hol Asciano Caccia, fekvő birtokát és megtévedt elméjét is elpazarolta. A szórend azonban ez erőltetett magyarázatot nyelvtanilag is ellenzi.

133. Segélyedül kijő Siena ellen. Dante előbb kifakadt a Siena hiú népe ellen. Egy árny közbe szólt s tóditotta még a Dante kedvezőtlen ítéletét. Most azt mondja, ha tudni kívánod ki vagyok én, a ki neked segitettem Sienát gyalázni, nézz rám, talán emlékszel arcomra s rám ismersz. Később (136.) megnevezi magát; úgy látszik Dante nem ismert rá.

136. Imerj Capocchio árnyára bennem :

Alchymián ki érez-csináló voltam,

S eszedbe jut, ha benned nem tévedtem,

139. Hogy a természetet mi jól majmoltam.«

136. Capocchio; florenczi ifju s Danténak fiatalkorában tanuló-társa volt. Nagyon ügyes rajzoló s mimelő volt, — erről dicsekszik a 139. sorban; de ugy is lehet érteni, hogy mint alchymista az aranyat tudta jól utánozni.

138. Ha benned nem tévedtem; ha csakugyan Dante vagy, a kinek gondollak.

HARMINCZADIK ÉNEK.

— Folytatás. — Mirra. Gianni Schicchi. Ádám mester. A trójai
Sinon. —

Akkorba', hogy Juno dühös haragba'
Volt Thébe magva ellen, Semeléért,
Mint nekik azt több izbe megmutatta,

4. Ott Athamas ugy elveszté elméjét,
Hogy látva nőjét két kis gyermekével
A két karán, így orditott segélyért:

1. A k k o r b a. A költő (mint a 25. sorban rájut) két veszett-dühös árnyat lát, marakodva szaladni. Mihez hasonlitsa őket? két, óriási bánatában esztét veszített s megtébolyult alakhoz az ókorból. E két alak leírása következik itt (4—12 és 13—21).
2. S e m e l é é r t. Semele, Cadmus thébei király leánya, kibe Jupiter beleszeretett. Juno ezért Thebe egész népe ellen dühös volt s bosszuját »több izben« éreztette azzal. Először Semelét beszélte rá, hízalgú szavakkal: kérje Jupitert, hogy egész mennydörgető hatalma fényében jelenjék meg neki is mint Junónak, s kívánságát megadva: Semele összeégett. Azután Juno Tisiphonét Inohoz, a Semele nővéréhez s ennek férjéhez Athamashoz küldte, kik a rémalak láttára megőrültek. Az Athamas örvjögését Dante a következő (4—12) sorokban beszéli el. Végre Cadmust is, nejével együtt addig gyötörte Juno, mig őket Jupiter, kértökre, kigyókká változtatta. Így veszett el, Juno haragja miatt, Thébe egész királyi háza.

7. „Ide a hálót, hadd foghassam én el
A nő-oroszlánt és kölykét a réven !“
S aztán kinyújtott ádáz tiz körmével
10. Az egyik gyermeket (Learcho néven)
Megfogta s egy sziklához paskolá, a
Mást s nőjét vízbe fojtá bösz dühében.
13. Mikor a sors-keréknek már alája
Került a mit se félő Trója dőlyfe,
És elveszett az ország és királya :
16. Hekuba, fogva, nyomorún, megtörve,
Mikor Polyxenáját halva látta,
És Polydort tengerparton, megölve
19. Lelvén szegény, örvöngve úgy kiálta,
Hogy mint kutyának ugatása hallék,
Eszét a fájdalom úgy megzilálta.
22. De fúria Thebében s Trójában rég
Olyan kegyetlen módon még se dúlt-fúlt,
S állatra és emberre nem rohant még :
25. Mint két mezetlen sápadt árnyat, rútul
Szaladva, marakodni láttam itt én,
Mint kant, ha szabadúl az ól-odúbul.
28. Egyik magát Capocchiora vetvén,
Nyakcsigoláját oly dühhel harapta,
S hasát a földön meghurczolta sebtén.

14. Mit se félő (mindent merő) Trója. A költő itt leginkább Héléna elrablására czéloz.

16. Hekuba, Priamus szerencsétlen nője, ki gyermekei elvesztése fölött megőrült.

28. Capocchio: lásd az előbbi énekekben.

31. S az arezzoi, képedten maradva,
Igy szóla: »Schicchi Jankó e veszett rém,
Ki mindenkit harapdál, bős haragba'.«
34. — »Ne hogy a másik neked vágja — kezdém —
Fogát nyakadba: ne legyen terhedre,
Mondd meg ki az, míg innen tova nem mén.«
37. S ő erre szólt: »Ez a vérbűn-keverte
Rút Mirra régi lelke, ki saját
Apját a kellőnél jobban szerette;
40. S úgy érte bűnös cseljét, hogy magát
Meghamisítá, idegen alakba;
Mint amaz is, ki ott illan tovább,
43. Csakhogy a ménes asszonyát megkapja,
Buoso Donatit halálos ágyán
Játszá, hamis végrendeletet íratva.«

31. Az arezzói: Griffolino, lásd az előbbi énekben.

32. Schicchi Jankó, ez, s társa, Mirra — már a hamisítók másik fajához tartoznak, azokhoz kik saját személyöket hamisították meg, vagy is álalakban másnak adták ki magokat mint a kik valóban. Ezek büntetése a dühös, harapó veszettség. E Schicchi, a ki ügyesen tudta utánozni mások alakját, Donati Simon által felbérelve s annak érdekében, azt a csalást követte el, hogy annak nagybátyja, a haldokló Donati Buoso (kit a tolvajok közt láttunk a XXV. énekben) alakját ölté föl s ennek nevében hamis végrendeletet mondott tollba. Ezért jutalmul magának egy 1000 forint értékű kanczát kötött ki (s azt is a végrendeletbe tette) a Buoso méneséből; »la donna della torma« — a ménes hölgye — volt a kancza neve (43 s.).

38. Mirra, a cyprusi király Cinyras leánya, ki saját apja iránt vétkes szerelemre gyúlva, hogy buja vágyát kielégitse, idegen nőnek tettette magát. E bűnös éj gyümölcse: Adonis. Történetét Alfieri tragédiában dolgozta fel s az Ristorinak egyik legmegragadóbb alkotására nyitott tért.

46. A két dühöngőt most eltűnni látván,
A kikre szemem eddig tapadt,
Megfordulék, a többit látni vágyván.
49. S láték egyet, mint egy lant olyat, ott'
— Ha elképzelnék lágyékátol, ott hol
Az ember teste ketté hasadt —
52. Rosszúl emésztett nedvek ált', vízkórtol
Igy torzul el az ember minden tagja,
Hogy nem arányos már az arcz s a potroh.
55. Száját lihegve töle nyitva tartja,
Mikép aszkóros a nagy szomjuságtól,
Felvonva egyik — állán másik ajka.
58. »Oh ti, kik itten mentve minden vádtól,
— Bár nem tudom hogy' — e gyászthonba' jártok :
— Igy szóla hozzám — »nézzétek meg ám jól,
61. Hogy Ádám mestert mint fogá s mily átok !
Mig éltem, volt mindenből elegendem,
S egy esőp vizért most szomjasan kiáltok.

49. Mint egy lant. A vízkóros puffadt hasa (lábait alúl elképzelve) hozzá arányban nem álló nyakával s fejével — némi képzelődés járulván hozzá — lant formát ad. Igy a hamis pénzverők bűnhődnek.

56. Mikép aszkóros. A vízkórosokat is, mint az aszkórosokat, égető belső szomj gyötri.

61. Ádám mester, így nevezi magát, különben Bresciai Ádám, ki a Roménai Guidi grófok szolgálatában, ezek számára hamis pénzt vert; de üzelve kitudódván a Florencz és Romena közti úton máglyán égettetett meg. Azért panaszoja (76. 77.) hogy őt Guido és Sándor grófok s fivérek (kit nem nevez meg) vitték e bűnbe, melyért itt kell lakolnia. Szomjában epedve sovárogo vissza a romenai, patakoktól öntözött zöld rétekre,

64. A sok patak, mely a zöld réteken
Casentinból fut Arno folyamába,
Jó lágyan tartva medrét s hidegen,
67. Elöttem áll szünetlen — s nem hiába!
Mert képök jobban sorvaszt, mint bajom,
Melytől van arczom ily soványra válva.
70. A zord igazság, mely sujtol nagyon,
A tájt idézi föl, hol bünt követtem,
Hogy gyorsabban kergesse sóhajom'.
73. Ott van Roména, hol hamis veretben
Nyomám a Szent János képét a pénzre,
Miért az úton tűzhalált szenvedtem.
76. De csak vehetném Guidót itt észre,
Vagy Sándor és fivérök gyászos lelkét:
A Branda kútját beh odadnám érte!
79. Már lenn van egy, ha igazán hírlélték
A bős árnyak, mik itt kerengve nyögnek;
Mit ér nekem, ha tagjaim lekötvék!
82. Volnék csak én egy amnyival ha könnyebb,
Száz év alatt mehetnék egy hüvelyt:
Már rég az utat lesném: merre jönnek?

65. Casentino, az Arno eredetének környéke, hol e folyó hegyi patakokból gyűl össze. Roména is ott közel fekszik.

74. Szent János, mint Florencz védszentje (a keresztelő) képét verték a florenczi pénzekre.

78. A Branda (vagy Blanda) kútja: ékes faragványu s jó vizü kút Sienában.

79. Már lenn van egy. A három Guidi gróf közül Guido es Sándor 1300-ban már nem éltek, legalább ez idő után nem fordulnak elő. Ellenben a harmadik (Aghinolfo) 1340. felé halt meg

85. E ronda nép közt bejárnám e helyt,
Bár tizenegy mérföldre nyúl garatja,
S keresztbe is majd fél mérföldre lejt.

88. Csak általok juték én az e fajta
Népség közé, hamis pénzt ők verettek
Velem, melynek salak három karatja.«

91. S én kérdezém: »Ki e gyász pár mögötted,
Úgy gözölögve mint vizes kéz télen,
Jobbod felől kik kínban henteregnek?«

94. »Itt leltem őket, fekvé az útfélen,
— Felelt — midőn lebuktam én ez aljba;
S örökre meg se' mocczannak, azt vélem.

97. Egyik, ki Józsefet vádlá, a csalfa;
A más a gaz görög Sinon, Trójából;
Ily gözt belőlük forró lázuk hajtja.«

100. És egyikök, talán csak bosszuságból,
Hogy öt amaz ily megvetőn nevezte,
Kemény hasára ökle oda vág jól,

86. Bár tizenegy... A méretekről lásd a Bev. Érték.

90. Salak három karatja. Ez még nem is sok. A karat a súly $\frac{1}{24}$. része levén, ha csak 3 karat a selejtes ércz és 21 karat a tiszta arany: a hamisítás nem éppen nagy.

92. Úgy gözölögve. Kórtani tapasztalat, — melyet a mindent a valóságban megfigyelő Dante kórházakban tehetett — hogy az aszkóros és vízkóros betegek, fektőkben folytonosan izzadva, rettentően gözölögnek, s ágyukból mozdítva, vagy csak fölemelve is, egész fekhelyökből göz — izzadságuk lecsapódása — verődik fel.

97. Egyik — a csalfa: (la falsa; rim és jelentés megengedte volna az erősebb szót: a szajha, használnom) Putifárné (kit a keleti költők Zuleikának neveznek, s szebb színben tüntetnek föl mint a bibliai hagyomány).

98. Sinon, a gaz görög: a trójai ló cselének mestere.

103. Hogy mint feszes dob olyat szólva rezge.
 Ádám mester se volt rest, arczul csapja
 Kezével úgy, hogy ő is megérezte;
106. S mondá: »Ha bár testemnek többi tagja
 Nehézkes is, hogy mozdulatra nem kél:
 Ily sorra meg van még kezem szabadja.«
109. Amaz viszont: »Mikor máglyára mentél,
 Te sem valál ám ilyen gyors, de bezzeg
 Gyorsabb mikor hamis pénzt készítettél.«
112. S a viz-kóros: »E' már igaz, megveszszek!
 De ily igaz tanú lám te se voltál
 Mikor Trójánál igazat kérdeztek.«
115. »Én szót csupán, te pénzt hamisítottál
 — Mondá Sinon — s itt egy bünért vagyok csak
 Többért te bármelyik ördög-fióknál!«
118. »Gondolj a lóra, hitszegő! — viszontag
 A puffadt hasu szóla — mert viselned
 A büntetést kell, hogy újjal mutatnak.«
121. »Tíéd a szomj, mely megrepeszti nyelved' —
 Szólt a görög — s a mely hasad' dagasztja
 Szemed előtt: a gennyedő viz benned.«
124. A pénzverő rá: »Mindig csak mihaszna
 Beszédre tátott szád csak rossz uton hajt.
 Ha szomjazom: hát vizem is van hozza;
106. S m o n d á. Az itt következő veszekedés, melyben a két bünös,
 Sinon és Ádám mester, szórul szóra mind többre megy, a maga ne-
 mében ép oly mestermű, mint az ördögök csete-patéja (a XXII.
 énekben), vagy mint a Shakspere veszekedései. Dante kedvteléssel
 mulat e jeleneten, bár végül magát és kedvtelését megrója érette.
117. T ö b b é r t t e. . . Minden egyes hamis pénzt egy bűnnek véve.
 Hasonló számításra láttunk már példát a simoniacusokat feddő be-
 szédben is (XIX. 114).

127. Te pedig égsz, hogy fejed szétesik majd!
Nem is soká kén' ám biztatni téged
Hogy Narciszusnak tiszta tükrét megnyald.«

130. Egész valóm a hallgatásba mélyedt,
Hogy közbe szóla mesterem: »No lám!
Kevés hja, hogy pörbe szálljak véled.«

133. Midőn, hogy haraggal szól, gondolám:
Megfordulék, oly szégyennel pedig,
Mely emléken is rosszul hat ma rám.

136. És mint az, a ki rosszat álmodik,
S álmába', bár álmodnék, azt ohajtja,
S valón, mint nem valón reménykedik:

139. Ugy voltam ép', egy szót sem is szólhatva,
Magam kimentni vágyva — s mentegtettem
Valóban is, de kételkedtem rajta.

142. »Nagyobb bűn is, ennél kisebb szégyenben,
Mint a tiéd — így szólt — mentségre lel;
Légy hát azért szomorkodástól menten!

145. Gondold, hogy én mindig hozzád közel
Vagyok, ha olyan helyre jutsz, hol szóval
Egymással így az alj-nép felesel.

148. Ilyent hallgatni vágyni: aljas óhaj!«

129. Narciss tükre: a forrásviz.

138. Valón, mint nem valón reménykedik: reméli hogy
nem való (csak álom), a mi pedig még is való.

148. Aljas óhaj. Virgil, a finom s kényes érzékű, ily részletet bizonyosan nem vett volna fel költeményébe. Dante ezt érzi s azért rovatja meg magát miatta Virgillel. Mi azonban halásak vagyunk érette. Virgil s Dante: két egészen különböző költői természet; mindenkinek a magáét! —

HATODIK FEJEZET.

A p o k o l f e n e k e .

(XXXI—XXXIV. ének).

A szűk kör, melyet a nyolczadik körnek (a csalókénak) legbelső (tizedik) bolgiája zár magába, s mely meredek falakkal, mint egy kút megy a mélységbe: a pokol utolsó, kilenczedik, köre — s ennek a kútnak a feneké: a pokol feneké. Önként értetik, hogy e kút falai is, meredékek bár, nem függőlegesek, hanem a pokol-tölcsér alsó s legszűkebb részét alkotják s a pokol tulajdonképeni feneké egy csúcs-pont, a föld középpontja. E szűk szorulat, melyben a pokolfolyó negyedik s utolsó megjelenése: a jéggé fagyott Cocytus szolgál a legrettenetesebb bűnhódések közegéül: a csalás legundokabb nemének, a bizók megcsalásának, az árulásnak, a büntető helye; s látni fogjuk, hogy a költő négyféle csalást különböztet meg, nem a bűn neve — hanem annak tárgyai szerint, a kiken t. i. elkövettetik, vagyis a viszony szerint, melyben a csaló a megcsalttal, az áruló az elárulttal áll.

Mielőtt azonban alvilági vándoraink e legalsó helyre, a pokol fenekére érkeznének, e rémodú sajátlagos őreivel kell találkozniok s tőlök átbocsáttatásukat kérniök. E be-

menet teszi a most következő (XXXI.) ének tartalmát, melynek színhelye még nem a pokol feneke, hanem annak a széle, vagy kerülete.

Setét van. S a mint a költők az előbbi kör utolsó bolgiájából kiléptek, Dante a pokol-éji homályban határozatlan körvonalú magas és testes alakokat vél észrevenni, melyek tömbjét vagy csoportját együttvéve valamely városnak képzei. A Dis városának a bástyái juthattak eszébe; »sok magas torony« (molte alti torre) tűnt a ködben szemébe. Virgil azonban csakhamar felvilágosítja, hogy nem tornyok azok, hanem óriások, kik köldökig a kútban (a kilenczedik pokol-körben) állanak s fél testökkel kiérnek annak széle fölé. S közelebb érve, Dante is meggyőződik, hogy úgy van; sőt egyiknek, másiknak arczát is kiveheti már.

Az óriások testének Dante által adott mérvek és arányok meghatározzák egyszersmind a hely mérveit s arányait is. Egyiknek arczát akkorának látja, mint az az óriás fenyőtoboz, mely még Dante korában a római Szent Péter temploma előtt volt látható, ma azonban — dr. Angyal tanubizonysága szerint — a Vatikán Belvedere részében, a Giardino della Pignában, két bronz-páva közé van elhelyezve. Philaletes szerint e fenyőtoboz eredetileg a Hadrian mauzóleumát, mások szerint a Pantheont díszítette. A Szt. Péter temploma elébe Symmachus pápa állíttatta. E fenyőtoboz magassága valamivel több hat párisi lábnaál, tehát a legnagyobb ember-magasságnál s mivel az arcz az emberi testnek átlag kilenczedrésze, az óriások kilencz vagy tíz ember-magasságúaknak vehetők fel. Dante azonban nem csak ez egy méretet adja a maga óriásairól, hanem azonkívül még más kettőt, — de mind a három ugyanegy eredményre vezet. A második meghatározás szerint ugyanis, az óriás-

nak a kútból kilátszó, köldök fölötti része, tehát az egész test fele-hossza akkora volt, hogy azt fölélni »három friz is hiában ágaskodnék«. A frizek (a kik t. i. közülök katonáknak beváltak) szokottnál magasabb, hetedfél lábnyi, emberek voltak; három friz tehát egymás tetejére állítva s mind ágaskodva, 20—21 láb; s ha még a legfelső, harmadfél lábnyi karját is kinyújtja s még sem éri el az óriás haját, — akkor ennek m. e. 25 lábnyira kell a kút szélétől, mely Dante szerint kötényül szolgált a derekán, fölélnie. A harmadik adat, hogy ugyancsak a köldöktől a köpeny-kötésig vagyis a nyak alsó részeig, szemmértékre 30 arasz volt a hossza. — Sajátságos, hogy a Dante adatai az óriások méreteiről, mennyire összevágunk a Homéréivel, a ki — a Danténál szintén megnevezett Ephialtesről — azt mondja az Odysszejában (XI. 311), hogy magassága kilencz orgüja; s mivel egy orgüja hat láb, vagy egy ember-magasság, az ő óriása is kilencz ember-magasságnyi.

Lucifernek, a ki a pokol legfenekén, a föld középpontján, mint nyilvessző van átszegezve s beszorulva, arányai ez óriások mértékéhez vannak viszonyítva. Neki, a XXXIV. ének 30. 31. sorai szerint, fél karja ugy viszonylik az óriásokhoz, mint közönséges emberhez az óriás. Vagyis, fél karja kilencz akkora mint egy óriás. Az óriás kilencz öl; tehát a Lucifer félkarja $9 \times 9 = 81$ öl; mivel pedig a test háromszor oly hosszú, mint a kar, a Lucifer teste $3 \times 81 = 243$ öl s ennek fele van a földközépponton innen, fele túl. A miből az is következik, hogy mivel Luciferből $121\frac{1}{2}$ ölnyi magasság nyúlik be a pokolürbe s ő még sem látszik ki a kútból, vagyis az az utolsó kört alkotó tölcser-csúcsból, ez sokkal mélyebb, mintsem az óriások ennek a fenekén állhatnának. Ugy képzelem inkább, hogy mint várvédők, valamely

belső párkányon állnak lábbal s alattok kezdődik tulajdonképp a legalsó kör — mint büntető hely — ürege.

Még a pokol-fenek kútjának a kerületét kell meghatározunk. Fentebb már láttuk, hogy a nyolczadik pokolkör legbelső bolgiájának a kerülete $5\frac{1}{2}$ olasz mérföld, (miglia) — ez egyszersmind a kilenczedik kör külső kerülete is. A honnan azt is megtudjuk, hogy az ennek szélén köröskörül őrt álló óriások száma mekkora lehet. A XXXI. ének 83. sora szerint ugyanis egyik óriás »egy nyillövésnyire« (vagy is 400 breccia) áll egymástól, a 16,000 breccia (ennyi az $5\frac{1}{2}$ mf.) kerület összesen negyven óriásnak ad helyet.

Dante ez óriások közül csak hárommal találkozik: Nimróddal, Ephialtessel és Antaeussal; amaz az ó-testamentomból, a két utóbbi a görög mythologiából ismeretes (még három mást, szintén a görög mythologiából: Briaraeust, Tiphót és Titíust, csak említi).

Nimród a Genézis szerint Babylon királya, egy általános elfogadott régi hagyomány szerint a Bábel tornyának építője, ez által a bábeli nyelvzavar oka s így az emberi nyelv sokféleségének első szerzője, a mit neki Dante, középkori — inkább vallásos mint bölcsész — felfogással bűnül tulajdonít. A különböző nyelvek eredete egyike azon örök feladatoknak, melyek egy gondolkodó szellemet sem hagyhatnak érintetlen. Dante sem maradhatott e kérdés iránt közönyös s ő azzal nem csak nagy költeményében, hanem már előbbi művében a köznyelvről (de vulgari eloquio) is foglalkozott. Ebben azon nézetnek hódolt, mely akkoriban a legáltalánosabban elfogadott volt s melyet a Beauvais-i Vincze (Vincentii Bellovacensis: Speculum Histor. II. 62) után Dante is magáévá tett s mely szerint Isten az embert nem csak beszélő tehetséggel, hanem kész nyelvvvel is terem-

tette. Ez ősnyelv természetesen a héber volt, melyet az özönvizig s az után a Noé maradékaiban elszaporodva az emberiség egész a Babel tornya építéseig beszélt. E torony építésében a Sem maradékai (a zsidók) nem vettek részt s azért az ő nyelvök meg is maradt; a többiek (a chamiták és jafetiták) nyelve azonban Bábelnél összezavarodott s ez a különböző nyelvek eredete, mely miatt az emberiség különböző népei azóta nem értik meg egymást. A Pokol e kezünk alatti XXXI. énekében Dante, úgy látszik, még e nézetnek hódol; mert a Nimród beszédét, Virgil azt mondja róla, »senki sem érti meg, valamint ő sem a másokét« — de a Paradicsomban már más nézetet vall a költő, azt mondván (Par. XXVI. 124—6.) Ádám, hogy az »ő nyelve (melyen ő eredetileg beszélt) rég elveszett, mielőtt még Nimród által a többi nyelvek összezavarodtak volna.« E szerint az embernek meg van a beszédtehetsége, de a nyelvet — e tehetőség erejével — maga alkotja magának s az ősnyelv nem maradt fenn.

Maradjunk azonban a Nimród beszédénél. Ez óriás oly szavakkal üdvözli a pokol vándorait, mondván:

»Rafel, mai amech zabi almi«, melyekről Virgil (aki »mindent tud!«) maga bevallja, hogy nem érti, sem ő, sem senki. S valóban, a Dante-magyarázók majd ötszáz évig megnyugodtak abban, hogy e szavak érthetetlenek s nem is törték magokat azok megfejtésével; midőn egyszerre abbate Venturi (1811. a Giornale Veronese-ben) azzal áll elő, hogy e szavak a héber nyelv, syr-chald dialektusából megfejthetők, s ő azokat meg is fejtette, következőkép: »Istenre és e kútban létemre mondom, fordulj vissza s bújj el!« Más magyarázók, kedvet kapván Venturi kísérletéből, arab nyelvből igyekeztek megfejteni a csodálatos szavakat — s következ-

tek (mint láttuk a VII. ének első sorával, a Pape Satan-nal is) kalandosnál kalandosabb magyarázatok. Philaletes kérésére dr. Ammon, a híres keleti nyelvtudós, az arab népnyelvből elemezve az egyes szavakat, ily eredményre jutott: R a f e l, büszke, negédes lépdelés, a hosszú uszályu ruha hetyke fölemelésével; m a i: a Styx vize, melyre az istenek is esküsznek; a m e k: mélység, örvény; Z a b i a l m i: föld törpe fiai (a milyeneknek Nimród Virgilt és Dantet nézi); s ezekből a vers értelme ez volna:

»Minő kevélyen lépdel, oh Styx örvényei, a föld törpe fia!«

No, ez már csak erőltetett magyarázat! De Philaletes legalább nyelvtanilag helyesnek — s az ének többi szövegével összeegyeztethetőnek (azzal ellentétben nem állónak) találja. Legyen neki kedve szerint. Ugyan ő egy másik orientálista, Flügel magyarázatát is idézi, a ki a sort kissé másképp így olvassa:

Rafe l'mái amée izábi almi,

s így fordítja:

»A mélység elvette fényemet — inhol világom!«

Közel így Schier:

»A mélységbe esett egész világi dicsőségem!«

Legújabbán végre (1865. a Gazetta di Venezia-ban) egy meg nem nevezett tudós, az érthetetlen sor szótagjaiból visszafelé, jobbról balra olvasva s némi önkénnyel keverve anagrammot csinál, mely így szólna: »Mali ciba, che ami malfare« (rossz ételt nyelsz, a ki rosszat szeretsz cselekedni) — a mi, valljuk meg, mind a többi hozzávetést felülmulja — sületlenségben.

Elég ezekből. Részemről megnyugszom a Virgil ítéletén, hogy a Nimród szavát sem ő sem senki más nem érti,

valamint Nimród sem, a mit mások beszélnek — a mi épen találó kifejezése a bábeli nyelvzavarnak s az emberiségre oly átkos (?) következményeinek.

Hogy Nimródot Dante a görög mythologia »égostromló gygásai« közé sorozza, azon nem ütődhetünk meg. Már Szent Ágoston (de Civitate Dei XVI. 4.) úgy beszél róla: »gygantem illum Nemrod fuisse illius (a Bábel-torony) conditorem« — mint óriásról, a ki annyiban hasonló is a görög hitrege óriásaihoz, hogy ő is Isten ellen lázadt s égis éró tornyot akart építeni, melylyel emberek az istenséggel daczolhassanak. Láttuk elégszer, hogy Dante a középkor világnézetének s az akkor közkeletű felfogásoknak hódolt, mikor az ó-testamentomi és a klasszikai mondákat vegyesen használta erkölcsi-allegorikai czéljaira. S ezzel bizonyára inkább beérhetjük, mintsem az ugynevezett »történelmi politikai« magyarázatot fogadjuk el (melyről már a két első ének allegorikai alkalmával is szóltunk), mely szerint itt Nimród óriás alatt Guido della Torre, a VII. Henrik császár s benne az egyetemes császárság ellen leginkább izgató guelf főúr értetnék, csak azért, mert Dante messziről »sok tornyot« (molte torre) vél látni az óriásokban! Ilyen hozzávetésekkel rontják a levegőt némely ugynevezett magyarázók!

A másik két óriás, a kikkel Dante még találkozik (mert további hármát csak említ): Ephialtes és Antaeus. Amaz, mert Jupiterrel szembe mert szállani egykor, meg van lánczolva s nem mozdulhat. Virgil azért nem veheti hasznát, mert czélja: magát s Dantét az óriások egyike által szállíttatni a mély kút fenékre. E végből Antaeushoz vezeti a költőt, mivel az »nincs megkötözve« mint a többiek. A föld fia (Neptuntól), ki Lybiában oroszlánhússal élt s a

földön (anyja keblén) aludt, ettől nyerte erejét; ő nem vett részt a gygások támadásában Zeüsz ellen; azért nincs megkötözve mint Ephialtes; nem is oly zavart-nyelvű, mint Nimród s így mindenkép alkalmas a Virgil céljára: hogy meg is értse kívánságukat s teljesíthesse is, ha akarja. Hizelgéssel kerüli meg Virgil az óriást s ráveszi, hogy a fenékre tegye le mindkettőjüket.

E legalsó kör, a pokol feneke, a hova vándoraink most lépnek, keményre fagyott jéggel van fődve, melyben a tóba gyült Cocytus fagyott meg. A hely ridegsége túlmegegy minden leírás zordonságán. A pokolban eddig, a már a közép-korban is elfogadott természet-nézet szerint (mely e részben az evangeliom allegoriáiból indúlt ki) a föld-belsői tűz volt a büntetés legfőbb eszköze. Dante, ezzel ellentétben, a tűz helyett a fagyot alkalmazza e legrémletesb helyen. A vezeklők itt a jég közé vannak fagyva; egyes tagjaik és testrészeik le is fagyvák; arczuk hidegtől eltorzítva, könnyeik szempilláikra jegednek stb. A helynek még a pokol többi részeihez képest is borzalmas voltát, s nem csak testi, hanem lelki gyötrelmek tekintetében is, két feltűnő különbség által jelzi a költő, melyek a pokol feneke kizárólagos sajáttságainak látszanak.

Egyik az itt levő lelkek magatartására vonatkozik, másik a költőére, irányukban.

Mig a felsőbb körökben bűnhödők ismételve arra kérték a köztök átmenő s a földre visszatérendő Danté-t, hogy emlékezzék jól rólok, élő embertársaik előtt s igyekezzék jó hirnevöket visszaállítani: az utolsó körben a lelkek fásultak a földi hirnév iránt, nem kívánnak emlegettetni többé s csak elfeledtetést kérnek.

S maga Dante, ki előbb annyi szenvedő s nyomorult bűnös lélek iránt szálnalmat, részvétet, jóindulatot tanúsított, kinek szive annyiokon megesett: itt, ez elvetemedettekkel szemben érzéketlenné lesz; nem átalija egyiket megrúgni és hogy neve megvallására kényszerítse, hajába akadni; a másikat kétértelmű ígérettel birni szólásra, aztán neki tett ígéretét megszegni, — s ily gonosz bűnös irányában e csalást még erőnynek tartja!

Mindez művészi kiszámítás kétségkívül. Dante a művészi hatás egyik legnagyobb titkát, a fokozás mesterségét, kitűnően érti. Itt a pokolban a borzalmak, majd a paradicsomban a fényhatások fokozása, majdnem a végtelenig: tanuskodik erről.

A fokozás szükségét — de az előzmények után már annak nehéz, majdnem lehetetlen voltát is — Dante maga is érzi. Maga sem hiszi, hogy verse elég zord, elég durva lehetne, kellőleg festeni, a mi most előtte van. De mi volna lehetetlen neki!

A pokol e legalsó köre, mint már említettük, négy alkörre van osztva, az árulás neme — vagy jobban mondva tárgya szerint. Az első alkör, melynek neve *K a i n a*, — így nevezve a testvérgyilkos Kainról, — a saját véreik elárulói, — a második az *A n t e n o r a*, a palladiumot Trója templomából a görögök kezére játszó Antenorról, a haza-árulók — a harmadik a *T o l o m é a*, a Pompejust eláruló Ptolomeusról, a barátaik elárulói, — s végre a negyedik, a pokol igazi feneke, a *J u d e c c a*, az isten-embert eladó Judásról, a jóltevőik árulóinak rettenetes büntető helye.

Mikép vezeti be Dante a pokol fenekén vezeklők nevezeteshjeit, vagyis azokat, kik figyelmét magokra vonják, a kiket megszólít vagy a kik őt megszólítják, vagy a kiknek

egyike a másikról nyilatkozik: látni fogjuk a szövegből; Dante, — mint már előbb is számtalanszor láttuk — itt is rendesen egy-két sort szentel egyik-másik személyének; s a kikkel hosszabban mulat is, a szó rendes értelmében nem igen mondja el történetöket. Azt tudottnak teszi föl mindeniknél s mindenki előtt; csak mintegy jelszóul mond valami jellemzőt rólok, vagy mutat rá történetökre, mondat velök valami arra vonatkozót, de mindig annak lényegét feltárót vagy legalább megérintőt. Rendesen egy vonással festi az egész képet, egy szóval világosítja meg a hozzá fűződő egész történetet. De mily mesteri az az egy vonás! mily hatalmas, mily fényárasztó az az egy szó! Fölrázza egész valónkat, fölébreszti képzelődésünket s megüti szívünkben azt a húrt, melynek rezgése összeköt bennünket a költő tárgyával, személyeivel. Egy-két sorban, sokszor egy-két szóban, egy jelzőben, még gyakrabban egy igében, egész történet, egész kép, egész élet! — ki nem emlékszik már előbbről ama végetlenül bájos s végetlenül szomorú képre, a riminii Francescára s szerelmi történetére? az sincs elbeszélve, csak jelezve mintegy; de lehet-e néhány sorba a bűnös szerelem egész tragédiáját befoglalni jobban — mint Dante azt 22 sorban tette? Hasonló erejű, de már nem bájos, hanem zord elbeszéléssel találkozunk az Antenora és Toloméa határán vezeklő Ugolino borzalmas történetében, ki nagybátyját elárulván s szülővárosát az ellenségnek föladván, a hazaárulók s a barátai árulói köreinek a határán bűnhődik; de földi büntetése iszonyubb volt vétkénél, s ezzel itt, ez undok bűnök rémhelyén is meg tudja nyerni részvétünket, vagy legalább szánalmunkat. Őt a pizaiak — s a mi több: ártatlan fiai- és unokáival — egy toronyba zárták s mindnyájokat éhséggel vesztették el s neki, a legerősbnek,

végig kellett néznie azok kinlódását s rettenetes halálát. E borzalmas tragédiából semmit sem mond el Dante az elbeszélők széles, körülményes modorában. A szerencsétlen Ugolino szájába adja a panaszt; bűnét ő nem mondja el, csak sejteti; de a tény: hogy itt van, eléggé tudatja velünk, hogy áruló volt. S még is, ki ne feledné el bűnét — siralmával szemben? Mikor észreveszi, hogy a toronyba zárva hagyták, hol éhen kell elvesznie, mint igyekszik eltitkolni fiaitól a rémes valót! ezek mily gyöngéden viszont tőle a jelentkező éhség kínait! mint ajánlják neki táplálékul saját testöket, mikor kínjában őt saját öklét harapdálni látják; elalélásuk rendre, egymásután, haláluk ötöd-hatod nap — megannyi szívfacsaró kép! — S mily mesterileg készíti elő a költő a hangulatot az elbeszélésre, az Ugolino álmában, melyben magát ellenségeitől — mint vadász-kutyáktól — hajszolva látja . . . Ez az egész epizod nem foglal többet magában hatvan sornál. S Dante a kevés téren annyira felkorbácsolja képzeletünket, érzelmeinket, indulatunkat, hogy átkát, melyet végül a kegyetlen Pizára sújt, úgy érezzük, mintha egészen szívünkéből venné. *)

A pokol fenekén gyötrődő többi lelkek még sokkal rövidebben vannak bevezetve. A költő, bár máshol sem pazar, itt valóban fukarkodik a szóval. Elég egy-két sor neki,

*) Mint Krisztus az evangéliumban, Dante sem kiméli átkait azon városoktól s népeiktől, melyek hozzá s a fejérek pártjához ellenségesek voltak. Láttuk, Florenczet magát is, mikép átkozta meg. Itt Pizát; s kevéssel alább Genuát is, ez erélyes három sorral:

Oh Genuának laza, állhatatlan
 Erkölcsű népe, rosszba' telhetetlen,
 Mért rég be nem nyelt mind, e szörnyű katlan!

hogy az Arthur király árulóját, a gonosz Modredet — kit a bosszuló Arthur lándzsája úgy átszegett, hogy egyszerre ütötte át testét és árnyékát — vagyis sebe nyílásán átsütött a napsugár és átszegezte árnyékát; vagy a Nagy Károly hőseit s Rolandot eláruló czudar Ganelont megbélyegezze. Ezek történetei legalább mindenki előtt ismeretesek, mint a breton és frank hősmonda s a *Chansons des Gestes* tárgyai. De a kevesebb ismeretesekkel is hasonlókép bánnik a költő s szövege azért minden sornál követeli a tartalmi jegyzetet.

Feltűnő, de könnyen magyarázható, hogy Dante az árulókat, egy-kettő kivételével, a legközelebbiről, hazája és kora történetéből veszi, mintha a világ történelme nem adna elég példát. De neki hazafias, sőt szorosan pártczéljai is voltak költeményével; az olaszok gonoszait megbélyegezni: sokkal inkább szívében feküdt, mint bármi egyéb.

Példái mindenikéhez, a történelmin kívül, erkölcsi magyarázat is csatlakozik. Egy-egy sora sokszor egész értekezésre nyújthatna anyagot. Különösen érdekes a többi közt ama tétel, melyet a Toloméában szenvedő Alberigo dei Manfrédi szájába ad s mely szerint az árulók lelkei gyakran (de ez csak a Toloméa kiváltsága vagyis a barátaikat elárulókat éri) az elkövetett árulás után azonnal, míg még testök él s a földön jár, — ide vettetnek a bűnhődés helyére s testökbe addig egy ördög száll, míg földi életök rendelt ideje le nem telik. Például rá is mutat Oria Brankára, kit Dante a földön még élő testben ismer,

»Hisz eszik, iszik, alszik, öltözik még« —

ki ipát (a nyolczadik kör ötödik bolgiájában, a hivatalokkal kufárkodók közt kínlódó) Zanche Mihályt ebédnél, áruló módon megölte — hogy hivatalát birhassa — s lelke, a vég-

rehajtott gaztett után mindjárt ide, a pokol fenekére szállt s még előbb ideért, mint áldozatának lelke a fővő szurokba.

Hogy a legundokabb bűnnek, a Judásénak, a legalsóbbik alkörben, a pokol fenekének mintegy a fenekén, méltó büntetést szabhasson: a Cocytus jege s a fagy kínos viszonyai nem elegendők már a költőnek. A pokol fejedelmét, a fősatánt, Lucifert használja fel az iszony fokozására. A legszebb, legfényesebb angyal, pártot ütvén Isten ellen, levettetett az égből. A föld, nekünk tulsó, tengerrel borított oldalán zuhant le, s mint a nyíl, furódott be a földbe, annak középpontjáig, melyet átszegze még, derékig — s oda beszorulva maradt. Teste felső része a föld középpontján innen — lábai, derekán alul, a tulsó félen állanak. Lucifer, az egykor fényes angyal, három arczu szörnyeteg alakját ölté föl; három arcza: a fehér, a sárga, a fekete bőrű emberiséget jelképezi színeivel. Három viszonyú szájában egy-egy bűnöst marczangol fogaival s hosszú hegyes karmaival. Ne csodáljuk: hogy ki e három fő-bűnös! Hogy Judásnak, az Ur Krisztus elárulójának, itt a pokol legmélyebb fenekén kell lennie: önként értetik; de itt vannak vele Brutus és Cassius is — s ez már magyarázatot kíván, — a kiket mi nem tartunk Judással egy rangban álló bűnösöknek, sőt a szabadság tiszteletre méltó hőseinek, de a kiket Dante, a világcsászárság prófétája, mint a Caesar árulóit, Judással együtt akar megbélyegezni.

Lucifernek hat óriási, csupasz, bőr-egérszerű szárnya van, melyekkel hideg szelet hajt s melyekről őt Dante messziről óriási szélmalomnak gondolta. Teste arányainak roppant voltáról — összehasonlítva a kör szélén álló óriásokkal — már szólottunk. De azért a Dante Luciferjének nagyszerűsége messze marad a Milton Sátánjának megdöb-

bentő szertelensége mögött. Különös — de be kell vallanunk — hogy a Dante Poklának a leggyöngébb oldala: e Lucifer. Megdöbbenés helyett majdnem szánalmat költ bennünk. A nagyszerűség hiányzik rajta — s inkább a komikum hatását teszi. Testét szőr fedi. Alakja emberhez képest, óriási levén, tagjain, bozontos szőrébe kapaszkodva, mint létrán kúsznak le költőink — derekáig, s onnan föl lábáig, — mert már a föld középpontján túl vannak, a föl és le fogalmai e ponton kicserélődtek, a föld középpontjától ismét föl-felé vezet az út a tulsó fölvilágra.

Bámulatos, mily helyes és tiszta fogalmai vannak Danté-nak, a XIV. század első negyedében, tehát századokkal Galilei, Kopernikus, Newton előtt, századokkal előbb mint a földet körülhajózták volna, a föld gömbalakjáról, középponti vonzásáról, a súly és nehézkedés törvényéről, az éj és nap váltakozásáról a két félgömbön, a föl- és le-ről! Mint mindenben, ebben is kora legelőrehaladottabb szellemeivel állt egyenlő vonalon, sokban megelőzve azokat; őt, mindenben, egyikök sem.

Itt, a föld középpontjában, a hol az idő egyszerre 12 órával szökik előre s estéről hajnalra válik:

»Ott este van, mikor itt a nap támad« —

ismerjük meg a Dante kozmogóniájának ama sarkpontját, mikép képzei ő a két félgömb száraz- és tenger-viszonyainak mai alakulását. Szerinte a száraz eredetileg egyenlően volt megosztva a két félgömbön s csak a Lucifer bukása változtatta meg a helyzetet. Ő épen a Jeruzsálemnek ellenlábas pontjára a földnek bukott le az égből, s az ott körülfekvő száraz, ijedtében és borzalmában elfutott előle s az innenső félgömbre tolult. A hol a földbe furódott,

a föld tömege is szaladva tőle, üreget hagyott maga után, — mely a pokol tölcseré — s mely az engesztelés hegyében (Jeruzsálem, a Golgota) csúcsosodott ki, míg viszont a tulsó félgömbön a száraz ama kevés része, mely előle már el nem szaladhatott, éppen azon a ponton a hol lebukott, fölcsapódott utána, mint a víz a beledobott kő után — s azon a helyen egy magas hegycsúcsot alkotott, mely toronyként áll ki a környező tengerből. Ez a kúp — éppen átellenese Jeruzsálemnek, — a purgatorium hegye.

Szellemes gondolat minden bizonynyal, hogy a tisztulás hegye ellenlábasa az engesztelés (megváltás, Jézus halála) hegyének, hogy mindkettőt a Sátán bukása idézte elő, mely ekkép — bizonyos tekintetben — saját gyógyszerét hozta magával.

De kísérjük ki Dantét a poklból, a melynek fenekére jutott már.

A föld középpontján, a pokoltengely irányában beszorulva levő Lucifer talpáig kúszván föl Virgil segélyével Dante, ott éppen a Judeccának megfelelő barlangszerű üreget találnak, melyben megpihennek kissé, mielőtt a föld tulsó oldalára fölmászni kezdenének. Azon az üregen kell a csillagos felvilághoz kijutniok, a melyet az égből alábukott Lucifer vájt itt magának, estében. De az természetesen függélyes meredek levén, azon nem mehetnének föl. Ám a föld tulsó oldaláról egy patak szivárg ez üregbe, s azt körülcsavarogva, — hogy esése enyhébb legyen — úgy vájt menedékes utat magának; ezen mehetnek föl a vándorok — mind a mellett is fárasztó meredeken, nagy nehézséggel...

Mennyi időbe telt az egész pokoli út — s a kijutás a tulsó oldalra, a költeményben elszórt idő-meghatározásokból

tisztába hozható. S nekünk e részben csak össze kell szednünk, előbb már megvitatott adatainkat.

Az ápril 5. és 6. közötti éjjelre téve a sötét erdőben való eltévedését Danténak, a párduczczal való találkozáskor (I. én 38. v.) jött fel a nap, tehát ápril 6-án reggeli 6 óra. — Ugyanaz nap épen naplementkor, esti 6 óra, szálltak a pokolba le. S a negyedik pokolkörben jártak, mikor, a VII. ének 98. verse szerint

» — minden csillag hanyatlik, mely kele
Hogy indulánk «

éjfél elmúlt már, mert az esti hatkor kelő csillagok, éjfélben érik el a zenitet s kezdenek hanyatlani.

A hatodik körből a hetedikbe levezető meredeken Virgil azzal siettetí Danté-t, hogy

Már a halak a látkörön remegnek,
Az ég szekere a Taurus hosszában,
S még hosszú út visz lefelé a hegynek ;

pedig kiszámítható, hogy 1300 ápril 7-kén a nevezett csillagok reggeli 5 és 6 óra közt állottak a megjelölt helyzetben. Ugyanaznap déli 10 órakor a nyolczadik kör ötödik bolgiájában vannak. S esti 6 órakor érkeznek a föld közép-pontjába.

E szerint maga, a pokol útja, leszállóban, épen egy napot, huszonnégy órát, vett igénybe.

És ugyanennyit a kijutás a föld tulsó oldalára ; mert mint említettük már, a föld emez oldalán esti hat óra, a tulsó oldalra reggeli hatot jelentvén, a költők reggeli 6 órakor indulnak a szoros úton fölfelé ; s mivel a Purgatorium első énekéből kitűnik, hogy szintén nap feljöttekor érkeztek

oda, világos, hogy a fölfelé út is épen egy napba telt. Ez úton nem töltötték az időt szemlélődéssel, nem kelle megállapodniok; de viszont a meredek fölfelé nehezebben levén megmászható, kelle ugyanannyi időt eltölteniök; jelképezve mintegy az erkölcsi gondolatot, — a Virgilét — hogy »facilis descensus Averni« — a pokolba leszállni széles és kényelmes az út — de mily szűk, meredek és nehéz — föl, vissza az életre!

HARMINCZEGYEDIK ÉNEK.

— Az óriások kútja. Nimród; Efiates, Antéus. Leszállás a pokol fenekére. —

Ugyanazon nyelv mart előbb meg engem,
Hogy mind a két arczom pirúlt bele,
S nyújtá megint a gyógyszerert is bevennem.

4. Hallám, hogy az Achilles gerelye
S apjáé szint' ilyen volt, hogy előbb
Rosz, aztán jó ajándék járt vele.

7. Már elhagyók e gyász s nyomor helyét,
S körös-körül levén a szikla-fal még,
Áthágva rajta, szó nélkül menénk.

10. Nem volt se' nap sem éj itt, csak hajnallék,
Hogy nem lehetne látni, csak közelbe ;
De egy hatalmas hangu kürtöt hallék,

1. U g y a n a z o n n y e l v. T. i. a Virgilé, ki az imént feddette meg
s mindjárt arra megvigasztalta. Némelyek megütköznek azon, hogy
a nyelv n e m m a r. Hát a költőnek már ennyi szabadsága sincs :
átvitt értelemben használni a szavakat ?

4. H a l l á m : — régi monda szerint (melyet Ovid említ, Tristium-ában
s Rem. Amoris-ában), Telephust, Herakles fiát s Mysia királyát, az
Achilles dárdája, melyet apjától Peleustól örökölt, megsebezvén : a
seb ugyanazon dárda rozsdájával volt csak gyógyítható. Ehez

13. Hogy mennydörgés is rekedt voln' mellette,
 És véle mindjárt szembe nézнем unszolt,
 Mindkét szemem' egyetlen pontra szegve.
16. Még mikor ama gyászos végű harez volt,
 Hol a Nagy Károly szent hada veszett el:
 Ily rettentőn a Róland kürtje sem szólt.
19. S alig fordúltam arra tekintettel,
 Ugy tetsze: mintha sok nagy tornyot látnék
 S kérdém: »Mi város az, szólj, drága mester?«
22. S ő szólt: »Mivel hogy a homályon át még
 Távol kalandozsz: mit elődbe tüntet
 A képzelet, káprázat, csalfa játék.
25. Meglátd, ha útunk odavisz bennünket,
 Hogy mint csalódik messziről az érzék.
 Azért magad' gyorsabb menésre sűrgesd!«
28. Majd gyöngé érintést kezétül érzék
 S így szóla: »Mielőtt előbbre jutnánk,
 Nehogy szemeid majd elképedve nézzék:
31. Nem tornyok ám ha' óriások, tudd hát,
 S a part alatt a mély gödörben állnak
 Köldökjükön alúlig így bedugvák.«

hasonlitja Dante a Virgil nyelvének először megsebző, aztán gyógyító erejét.

15. Mindkét szemem... Az eredetiben: egész (vagy minden) szemeimmel.
18. A Róland kürtje: a roncevali ütközetben, hol Roland, a Nagy Károly alvezére, a visszavonuló sereg hátvédeül maradt s törbe csalva, hatalmas kürtjével adott jelt, de későn, mert minden vitézével odaveszett (a Chansons de Gestes legnevezetesebbike: a Roland-ének szerint). A hatalmas hangú kürt (14. s.) melyet Dante messziről hall s melyet a Rolandéhoz hasonlít, mint látni fogjuk, az óriás Nimród bőgése.

34. Mint mikor a köd oszlik és a tárgyak
 — Alakjokat lassan-lassan felöltvék —
 A léget sűrítő gőzből kiválnak:

37. Úgy, a mint a homályos és tömött lég
 Rétegin át a gáthoz közeledtem:
 Oszlék a tévely s félelmem növekvék.

40. Mert mint a kör-formájú kerületben
 Torn yok diszítik Montere ggionét:
 Ugy a gödörből, parttól környezetten,

43. Féltessel ott kitornyosultak olykép
 A rémes óriások, kiket égből
 Most is, ha dörg, Jupiter ostromol még.

46. S egyiknek arcza, válla — már tűnék fol,
 Látám a mellét; sőt hasa nagy részit,
 S két karja hogy lefüg gve két felé dől.

49. Biz' a természet ily vadak nemzésit
 Hogy abba hagyta, s Mársnak is, jól tette
 Hogy ilyen végrehajtókat se készít.

39. Oszlék a tévely, t. i. hogy az árokból féltessel kilátszó
 óriásokat torn yoknak vélte; de minél világosabban lát, annál
 jobban növekszik félelme.

41. Montere ggionét. Erőd Siena közelében, köröskörül véve
 torn yokkal, melyeknek romjai ma is láthatók még.

45. Most is, ha dörg... Az eredetiben: Jupiter fenyeget még;
 az »ostromol« szót a rim jobb volta kedvéért választottam. A gy-
 gások az eget ostromolván, Jupiter villámaival verte vissza az
 ostromot és sújtotta az óriásokat. Így s ma is, ha az ég dörög, azt
 képzelhetjük, hogy Jupiter »az égdörgető« fenyegeti a gygásokat,
 hogy az eget újra ostromolni ne merjék.

46. S e g y i k n e k: ez Nímród, melyet legelőször találnak útjukban.

50. S Mársnak is. A természet, mondja Dante, jól tette, hogy ily
 szörnyeket, mint a mesebeli óriások, nem szül többé s nem teremt oly
 végrehajtókat Mársnak, vagy is, hogy a mai katonák nem oly óriások.

52. S ha czetet, elefántot hogy teremte,
Nem bánja is, de ebbe több igazság
És bölcseség látszik, jól latra vetve.
55. Mert a hol értelemmel durva gazság
S erő is párosul : hiába gátak,
Nincs hatalom rá, hogy azt megingassák.
58. Olyan volt arcza, hossza széle átlag,
Mint Szent Péternél a fenyő-toboz,
És csontjai is ahoz arányban álltak ;
61. Ugy hogy a part, mely vékonya csontihoz
Kötényül álla, annyit láttatott még
Az üstökig, felérni hogy ahoz
64. Három fríz is hiában ágaskodnék ;
S szemem harmincz araszt tudott számlálni,
Köpeny kötéstől egyenest ha vonnék . . .
67. »Rafel mai amech izábi álmi !«
Vad szája, melyhez lágy zsoltári hangok
Nem illenek, így kezde kiabálni.

54. Jól latra vetve. Ha jól meggondoljuk, ebben (hogy t. i. óriások már nem teremnek) több bölcsesség van, mint abban, ha czetek, elefántok — szintén óriás, de oktalan állatok — nem volnának. Mert ezekben csak erő van, de nincs ész és rossz akarat ; pedig az erő kétszeresen veszélyes volna, észszel s gonoszszággal párosulva.

59. Szent Péternél. T. i. Szent Péter temploma előtt Rómában. Lásd bővebben e fenyő-tobozról a Bevez. Értek.

61—66. Az óriás nagyságairól s arányairól lásd a Bevez. Értekezést.

67. Rafel mai. Lásd a Bevez. Értek. Némely olvasás szerint a szövegben zábi áll. Én az izábi olvasást fogadtam el, mert csak így van ki a sor (tizenegy szótag) mértéke. Megjegyzendő, hogy az arab s általában a keleti nyelvekben nincs elisio (a magánhangzón végződő s kezdődő szavak találkozásánál egyik hangzó elnyelése) ; így a mai amech, és az izábi álmi nem adnak hangzó-összevonást, a tizenegy szótag kijő.

70. Hozzá vezérem : »Ostoba vakandok,
Maradj a kürtnél s magad' abba fújd ki,
Ha el harag tán vagy más indulat fog.
73. Keresd nyakadnál s leld meg szíjad', itt ni,
A melyre kötve lóg, te bamba lélek,
S nagy melledet, nézd, abroncsként köríti !«
76. Aztán nekem : »Magát ismerteté meg,
Mert Nimród ő — és csak az ő gazsága :
Hogy emberek nem egy nyelven beszélnek.
79. De hagyjuk őt, ne is szóljunk hiába,
Mert néki bármi nyelv oly érthetetlen,
Mint azt nem érti senki, mit darála !«
82. Tovább haladtunk, megfordúlva menten,
Balkéz felé — s egy nyillövésre onnan
Másik, nagyobb s vadabb órjásra leltem.

71. Maradj a kürtnél. Beszéded úgy sem érthető, csak a kürtöt fújd. Ostoba vakandoknak nevezi (az eredetiben »bamba teremtés«) mert vak dühében a nyakán lógó kürtöt sem találja meg.
76. Magát ismerteté meg. Az az: ezzel árulta el magát (hogy t. i. érthetetlenül szól), hogy Nimród ő, kinek bűne az emberi nyelvek zagyvasága. Lásd a Bev. Értek.
83. Balkéz felé. A csalók körében mindig jobbra mentek (a maga helyén okát adtuk: miért), most újra balra járnak, mint a pokol felsőbb köreiben tettek volt.
84. Másik: ez, mint látni fogjuk: Ephialtesz, Poseidon és Iphimedeia (Aloios neje) gyermekök, Otos-szal együtt. Ez óriás gyermekek már kilencz éves korukban kilencz ölesek voltak. Még sühede-
rek voltak, mikor a Zeüsz ellen fellázadt óriások harczába keveredtek s őket az isten villámaival lesujtotta (Homér, Odysseájában beszéli el történetüket, XI. 305—320. v.).

85. Ki kötheté meg, nem tudom ; azonban
 Látám, hogy egyik (bal) karát a mellén,
 A jobb karát meg hátához csatoltan
88. Tartá erős láncz, mely, körülölelvén,
 Nyakáról úgy függött le, hogy födetlen
 Részén a testnek öt soron körül mén.
91. »Ez a kevély, a nagy Jupiter ellen
 Próbálta egykor erejét« — vezérem
 Igy szóla — »most itt bünhödik, leverten.
94. Efialtesz ő: föllázadt vakmerően,
 — Hogy orjásoktól istenek is félték —
 Erős keze lekötve most merően.«
97. Én szóltam ekkor : »Ha lehetne, kérlek,
 A szertelen Briäreust szeretném
 Meglátni, hadd győzzön meg önszemlélet.«
100. Ő így felelt : »Meglátod útunk mentén
 Anteuszt rögtön ; ő szól s lánczolatlan,
 S velünk a minden rossz szerzőjeig mén.
103. A kit te látni vágysz, még távolabb van,
 Megkötve s olyan máskülönben mint ez,
 Csak hogy vadabb még ennél arczatban.«

85. Ki kötheté meg : Dante el sem képzelheti, ki lehetett oly erős, hogy ily óriást úgy megkötözzön, mint itt le van írva.
98. Briaraeust. Dante Virgelnél olvasott e száz kezű szörnyeteg óriásról. Azért szeretné látni, hogy saját szemével győződjék meg igaz-e mit e csodáról olvasott. Virgil könnyedén siklik el a kérdés fölött, mert azt mondja Briaraeusról (104. s.) hogy »más különben csak olyan mint ez, a kit itt látsz« száz kezű voltáról nem tesz említést.

106. Irtóztatóbb földrengés tán sosem lesz
 S hatalmasabb tornyot se ráza még, nem,
 Mint most, rázkódni kezdvén Efiálsesz.
109. Haláltól így, mint most, még sohse féltem
 S a félelem maga megtette volna,
 Ha meg nem látom lánczait ismétlen.
112. Tovább menénk előbbre még azonba'
 S elértük Anteust, ki a talajból
 Öt singre ért ki — a fejét levonva. —
115. »Oh te, ki ama boldog völgyben (ahhol
 Örök hirt szerze Scipio, nevének,
 Nagy Hannibál hogy megfutott hadastól)
118. Már száz oroszánt prédaként nyerél meg,
 S ki ott ha lettél volna, hol fivérid
 A nagy csatát harczták, hihetőleg
121. A föld szülötti győzelmök' megérik :
 Kérlek, ne sajnálj oda tenni inset
 Hol a Cocyt' befagyva áll fenékig.

110. A félelem maga megtette volna, t. i. hogy megöljön, a mitől félt; szerencsére meglátta, hogy meg van lánczolva s így nem árthat.

113. Antaeust: lásd a Bev. Értek.

115. A ma boldog völgyben: Záma mellett, a Bagrades völgye, hol Scipio legyőzte Hannibált s ez egész seregével megfutott a római hős elől.

119. Ki ha ott lettél volna... Virgil hizeleg az óriásnak, hogy rábirja őt arra, hogy kettejüket a fenékre tegye le. Mint láthatjuk: czélt is ér. Antaeus (mint a Bevez. Értékezésben említettük) nem vett részt az óriások Zeüsz elleni támadásában, azért nincs megkötözve, sem az értelmes beszédétől megfosztva.

124. Ne küldj Tiföüsz-, Titiuszho' minket,
Mert ez megadhatj' a mit itt kívánnak.
Ne fintorogj hát, hajolj egy kicsit meg.
127. Nevedre ott fönn új fény tőle támad,
Mert él s remél még hosszú életet,
Ha égi kegy nem hívja el korábbat.«
130. Így szólt a mester. Az is sietett,
Kezét kinyújtva, Virgilt megragadta,
Melytől Herakles egykor reszketett.
133. S Virgil, kezét magán érezve, monda :
»Jer ide csak, karommal átölellek.«
S összefogóztunk ketten egy csomagba.
136. Mint hajlat alatt állva a milyennek
A Carisenda látszik, mikor épen
Ellenkező irányba mén a felleg :
124. Tifoeusz, Titius, amazt Jupiter, ezt Apolló sujtotta le.
Lucanus (Pharsal. IV. 595 s köv.) együtt említi a kettőt. Virgil ezeket is Antaeus iránti kedvkeresésből említi, mert az van írva rólok, hogy Antaeus sokkal hatalmasabb volt nálók.
125. Mert ez . . . t. i. Dante, megteheti a mit itt (az Alvilágban levők) kívánnak, hogy t. i. hirt vigyen felőlők odafel.
127. Nevedre ott fönn . . . Virgil a földi jó hírnévvel, annak visszaállítása ígéretével, mint kecsegtető eszközzel, utoljára él itt. Ezentúl ez eszköz nem hat a pokolfenek lakóira, kik annyira elfásultak, hogy a földiek jó véleményével már nem törődnek. Lásd a Bev. Ért.
132. Herakles reszketett. Herakles birokra ment Antaeusszal; legyőzte ugyan (Phars. IV. 617 1 köv.), de ez nem zárja ki, hogy Herakles is megérezhette az óriás keze súlyát.
137. A Carisenda. Bolognában két függő (hajlott) torony áll egymás mellett: a Torre degli Asinelli és a Carisenda, A szövegben rajzolt helyzetben, a hajlott torony alatt állónak úgy tetszhetik, mintha a felhő állana helytt, s a torony dülne rá.

139. Olyannak látszék, rávigyázva, nékem
A hajló Anteusz — s egy perczenetbe'
Más úton inkább lett voln' mehetnékem.
142. De könnyedén im a fenékre tett le,
Mely zárva tartja Luczifert s Judást még,
És meghajoltan mitse' késlekedve
145. Mint árbocz a hajóban — fölmagaslék.

141. Más úton: akárhol inkább szerettem volna lenni, mint itt.
142. A fenékre: a pokol fenekére, a hol Lucifer s Judás vannak bezárva.
144. Mit se késlekedve. Antaeus csak letette őket s azonnal ismét fölegyenesedett.

HARMINCZKETTEDIK ÉNEK.

— A pokol kilenczedik köre: az árulók. Első alkör: a Kaina. A mangonai grófok. Camicion de' Pazzi. — Második alkör: Az Antenor. Bocca degli Abbati. Buoso da Duera. — Ugolino. —

Ha volna versem oly zord, durva, mint a
Minő e rém-odúhoz illenék,
Min bolt gyanánt függ valamennyi szikla:

4. Bővebben préselném elmém levét
Gondolatimból; de nem birva evvel:
Csak félve kezdek új énekbe még.
7. Mert játszva nem lehet, ha festened kell
A mindenség alatti feneket, sem
»Papát-mamát« gyógyögni képes nyelvvel.
10. De vajh' a nők fognák segíteni versem'
Kik Amphiont, Thebét fölépíthetni:
Hogy szám a zord valóhoz mért lehessen!

1. Ha volna versem... Dante, a legédesebb versek költője, a legzordonabbakra is képes. De tárgyához, itt, maga sem hiszi nyelvét elég erélyesnek.

10. Vajha a nők: e nők a múzsák, kik Amphionnak a dal oly hatalmát adták, hogy a köveket önként mozdítsa Thébe épülésére.

13. Oh nép, teremtvé minden más feletti
Nyomorra — s oly helytt, melyről szólni is kín :
Mért kecske, birka mért nem lettetek ti !

16. S hogy lent valánk, az óriásnak sarkin
Alúl, de sokkal, a setét odorban,
S a magas falra bámulék, egy hang im'

19. Így szóla hozzám : »Lépj vigyázva ottan,
Ne hágj a két szegény testvér fejére,
Kik ott aléltnan fekszenek nyomorban !«

22. S hogy fordulék : tót láttam, odaérve,
A fagy miatt egészen jéggé válván,
Mely nem mint víz, de mint üveg fehérle.

25. Oly vastag kéreggel Dunán sem áll tán
A jég, Ausztriában, tél-középen,
A fagyos ég alatt sem, a Don hátán,

16. A z óriásnak sarkin alul. Antaeusnak t. i. a ki őket le-
tette a gödör fenekére ; úgy hajolt meg, hogy sokkal mélyebbre he-
lyezte őket, mint maga állott. Ő tehát nem a fenéken állott, hanem
valami párkányon, a kút-oldalban.

20. A két szegény testvér. Az eredetiben nem két testvér, csak
átalában »testvérek« vannak említve ; azért némely magyarázó va-
lamennyi e helytt gyötrődőkre érti. A többség azonban az alább
(55 s köv.) említett két vérszerinti testvérré, az Albertiekre vonat-
koztatja. A hang (nem mondatik kié) csak Danténak szól, vagy mert
csak ő levén testben, okozhatott rájuk-lépésével fájdalmat ; vagy
mert fölfelé elbámészkodott s nem nézett a lába alá.

27. A Don hátán. A Don inkább déli folyó. Itt eredetének köze-
lében, folyása északibb része értetik, bár az sincs a tulajdonképeni
»fagyos ég« alatt.

28. Mint itt ; s ha a Tabernik, avvagy épen
 A Pietrapán nagy bércze rászakadna,
 Se' hangzanék egy »krikk« a sima jégen.
31. S mint béka, száját a brekeke-hangba'
 Kitartj' a vizből, mikor a paraszt-lány
 Kalász-szedésről álmodik, nyaranta :
34. Kékültlen a szégyenpir helytt az orcán
 A jégbe-fagyva ültek gyászos árnyak,
 Fogaik gólya-kelepként vaczogván.
37. Szeme lesütve volt mindannyiának ;
 A fagyrul : ajkuk, szívökben mi sajgott :
 Hirt affelől csak szemeik adának.
40. S a mint körültekinték : láb alatt ott
 Egy párt láték, ugy egymáshoz szorúltan,
 Hogy leomló hajfürtjök egybe-csapzott.

28. A Tabernik. E hegy-név alatt valószínűleg a slavoniai Tovarniko vidékén emelkedő Fruska-gorát kell érteni.
29. Pietrapán : némelyek szerint a luccai területen levő Garfagnanabércz elrontott olvasása ; mások szerint (valóbbbszinűen), Pietr' Apuana olvasandó, mely név alatt a Pizából látható márványhegység értetik. (Ez a három sor : 26. 28. 30. arról nevezetes, hogy tudtomra az egész Isteni színjátékban Dante csak ezekben ad ötös és nem hatodfeles jambust, a véglábon szándékosan erős spondaeussal, hangtorlattal nehezítve a hangutánzás kedvéért).
33. Kalászszedésről álmodik, a parasztlány, nyaranta. Tehát a kép ez : a mint a békák nyáron a vizből kidugott szájjal brekekeznek, úgy ezeknek is csak szájok látszott ki a jégből, melybe különben bele fagyva voltak. A fagytól arcaikon a szégyenpirt kékültség váltá föl.
38. A fagyrul ajkuk. Ajkaik fogvaczogással, szemeik (a bennők dúló kinről) könyeikkel.
41. Egy párt láték. Kik voltak : a következő vezeklő (Camician dei Pazzi) beszéli el (55—58) ; t. i. az Alberti fivérek (Boccaccio

43. »Mondjátok el, — hozzájok így fordultam —
Mellt mellre nyomva, kik vagytok?« — S emelnék
Már nyakokat, s rám néztek, oly kín-dúltan,
46. S szemeik, előbb csak belül nedvesek még,
Most permetezni kezdtek, míg a jéggé
Fagyott könyük megint bereteszelték.
49. S fát fába vas képes nem szoríta még bé
Ilyen keményen ; s úgy bökéek mindketten,
Mint két bak egymást, szivök oly düh tölté.
52. S ott egy, ki mind a két fülét fagyvetten
Veszté el, folyvást szemlesütve még, szólt
Hozzám : »Miért nézsz minket ily meredten ?
55. Ha tudni vágyol, ki s mi itt e két folt :
A völgy, a honnan a Bisenzio árad,
Egykor Alberto apjoké s övék volt.

szerint épen ikrek) a mangonai gróf Albertó fiai. A családban a testvéri viszály hagyományos volt s azért is kerültek ide a Kainába, a testvérgyilkosok büntető helyére.

48. Megint bereteszelték. Dantét meglátva sirni kezdenek ;
de könyüik jéggé fagyva mindjárt, szemeik pilláit újra bereteszelik.
51. Mint két bak. Egymásra most is oly dühösek.
57. Egykor Alberto. Ez Albertónak apja Sándor volt s ennek bátyja Napoleon. Ez utóbbi, az idősb testvér, ghibellin-párti volt s erőszakkal elfoglalta kiskoru öccse birtokát ; ennek (Albertónak) ügyét a florenczi guelfek fogták föl s ő emberkorra jutván, hálából Florencz iránt és bosszúból bátyja ellen, oly végrendeletet tett, hogy ha fiai — Alberto és Nero — örökös nélkül halnának el, birtoka ne az oldalági rokonokra (a Napoleone utódaira) hanem Florencz városára szálljon. Ennek az Albertónak a fiai, kik itt vezekelnek s dulakodnak. Életükben egymás ellen s a vidék ellen kegyetlenül, rabló és zsarnok módra, dühöngtek s egyszer összecsapván, egymást megölték.

58. Egy méh szülé ; s egész Kainát bejárhatd :
 Mely jégbe fagyni méltóbb volna e' két
 Gyilkos testvérnél, nem találsz oly árnyat.
61. Sem az, kinek árnyát egyszerre s keblét
 Arthurnak egy csapása verte át ;
 Focaccia sem, sem ez, ki im úgy elféd
64. Fejével, hogy szemem rajt' túl se lát,
 S kit Mascheroni Sassolnak neveztek,
 Toskán ha vagy, tudod ki volt tehát.
67. De hogy végezzem és több szót se veszszek,
 Tudd meg: dei Pazzi Camicion valék ;
 Carlinra várok — majd ő védelmez meg !»

61. Árnyát egyszerre s keblét: úgy értendő, hogy Arthur király átvérven gonosz unokaöccse (mások szerint mostoha, vagy épen természetes fia) Mordrec — vagy Modred — keblét láncsával, testén oly seb tátongott, hogy azon a napsugár átsüthetett s így árnyékán is hézag vagy fénypont támadt. Ez a Mordrec — mint Arthur ellen áruló — is érdemes a Kainára.
63. Focaccia dei Cancellieri: a pistojai fehérpárt kezdeményezője, elvetemedett, kegyetlen s gyáva ember; rokonának Dettonak orgyilkosa. Dante részrehajlatlanságának új példája, hogy e gázt — bár fehérpárti — megbélyegzi.
65. Mascheroni Sassol: a Toschiak családjából. Testvér-bátyja egyetlen fiát megölte, hogy örökséghez juthasson. Esete, — mert egy hordóba beszögezve hordozták körül Florencz utczáin s aztán fejét vették — oly fölünést okozott, hogy toskánai embernek lehetetlen volt nem tudni felőle.
68. Dei Pazzi Camicion, ki unokaöccsét Ubertinót orvúl gyilkolta le.
9. Carlin. Carlinó dei Pazzi, fehérpárti, a rábizott Piano di Fravigno erődöt az ellenpárt kezére játszotta; majd ismét a fehéreknek adta el. Saját rokonai is ellenség kezére jutván, megölettek az

70. S ezer viessorgó arcot látva még
Fagyott ebekként — úgy elszörnyükdtem,
Hogy ma is borzaszt a távon a jég.
73. Most a központ felé haladtunk sebtén,
Hová minden súly fut, hogy egyesülne,
Mig én didergék az örök hidegben.
76. Szándékosan, vagy csak véletlenül-e,
Nem t'om, de a mint ott jártam poroszkán,
A fők közt egy lábam elé kerüle.
79. S hogy megrugám, felförmedt: »Miért tiporsz rám ?
Tán Montapertiért, kegyetlenebben,
Két bosszút állni jössz ? Azért tapodsz tán ?«
82. S én: »Mesterem csak itt most várj meg engem,
Egy kételyemre tán lelek megoldást ;
Aztán parancsolj bármikép sietnem.«
85. Megállt vezérem. S én ahoz, ki folyvást
Még durva szóval szitkot átkot szórt rám :
»Ki vagy te, a ki így szidalmazol más ?«

ő árulása miatt. Azért mondja Camicione, hogy ezt a gazt várja, kinek rútabb bűnei mellett az övéi mintegy mentséget találnak. — Carlino 1302-ben halván meg, amaz (1300-ban) még várta őt.

73. K ö z p o n t f e l é. T. i. a föld középpontja felé, mely egyszer-
mind a négy alkörnek is közös középpontja. Átlépnek, a központ
felé közelítve, a második alkörbe.
78. A f ö k k ö z t e g y: Mint alább (106 v.) kiderül, Bocca degli
Abati; guelf, de titkos egyetértésben a ghibellinekkal, a monta-
perti-i csatában a zászlótartó kezét levágta, hogy a zászlót elejtse,
mire a hadsorok megzavarodtak s a csata elveszett. Ezért, mint
hazaáruló, már a második alkörben az Antenorában, bűnhődik.
81. K é t b o s s z ú t á l l n i. Egyik, hogy itt bűnhődöm, hazaárulá-
somért; másik: hogy még meg is rugdálnak. Mintha mondaná:
lát nem elég a mit szenvednem kell, te még növeled büntetésemet ?

88. »De te ki vagy? — szólta ő — az Antenórán,
Ki itt, mi előttől is sok lehetne,
Ily rugdalózva jársz a mások orrán?«

91. »Élő vagyok — viszonzám — és kedvedbe
Járhatni módom van, ha hirt sovárgasz :
Mások közé jegyezzem a neved' be.«

94. »Ellenkezőre vágyom — volt a válasz —
Hordd el magad' s ne bosszants már, ha mondtam,
Hizelegni ily odúban — rosszul áll az !«

97. Hajánál fogva én tarkón ragadtam,
S mondván : »Neved' majd megmondod te mindjárt ;
Vagy egy hajszálad sem marad legottan !«

100. És ő viszont : »Csak rajta ! Tépd ki mind hát ;
Most úgy se mondom s csak azért se', mert nem !
Bár tánczodat a fejem tetején járd.«

103. És már haját kezem körül tekertem,
Nem egy erős tines maradt is markomban,
S ő szemlesütve vonított, leverten ;

94. Ellenkezőre vágyom. A fölebbi körökben a lelkek — mint több ízben láttuk, mindig arra kérték Dantét, ha visszatér a földre, beszéljen rólok jót s állítsa vissza hirnevöket. Ily szolgálót ajánl Dante Boccának is. De itt, e legalsó körben, a lelkek már a földi jó hirnév utáni vágyat is elvesztették s ellenkezően azt kívánják, hogy ott fönn ne is említettessenek. Azért vonakodik nevét is megmondani.

97. Tarkón ragadtam. Dante, ki eddig részvételt volt a szenvedő bűnösök iránt, most kegyetlen hozzájuk. Lásd a Bev. Értek.

105. Vonított : a 71. sorban fagyott ebekhez hasonlította Dante a lelkeket.

106. A mint egy más szolt: »Bocca mi bajod van?
Hát álkapczáddal nem elég: vaczognod,
Ugatnod is kell? Ördög bánt e jobban?»
109. »Most már — szólék — mindegy ha meg se' monddod,
Gaz áruló te, igaz hirt viendek
Tetőled így is, szégyenedre, undok!»
112. »Lódulj, felelt — s beszélj mint tartja kedved!
De el ne hallgasd, ha kijutsz meginten,
Ki volt e csacska nyelvű — jól jegyezd meg:
115. A francziák pénzét silyli ez itten.
Elmondhatod: látám Duéra lelkét,
Hol bünösök didergenek mezitlen.
118. S ha kérdezed: szemed itt kikre lel még,
Melletted ép' Becchériát találod,
Kinek Florencz torkát metszette nem rég.
121. Továbbat Soldanier János áll ott,
S gaz Ganelón s Tribaldello, ki éjjel
Faenzában kaput nyitott, az álnok!»

106. A mint egy más: ez, mint a 116. sorból kitünik, Buoso la Duera, cremonai ghibellin, kit azzal biztak meg, hogy Montforti Guidót és seregét, Manfréd ellen menőben, egy szorosban tartóztassa föl; de ő magát francia pénzzel meg hagyta vesztegetni, s elárulta a cremonaiakat. Ezek egész családját kiirtották.

109. Mindegy, ha meg se mondd. Mert a másik már úgy is elárulta. Mindjárt visszaadja a kölcsönt, ő is megnevezi Duérát.

119. Becchériát. Tesaora Beccheria, vallombrosai apát, IV. Sándor pápa követe; szülővárosát Florenczet árulással akarta a ghibellinek kezére játszani. Ezért őt a florencziek lefejezték.

121. Továbbat: Soldanieri János, ghibellin, elárulta párthiveit, 1266-ban átsapott a guelfekhez. Dante túlszigorú, mikor e pártváltoztatást hazaárulásnak bélyegzi.

122. Ganelón: a Róland elárulója Nagy Károly spanyolországi

124. Így ez; s alig távoztunk tőle még el,
Két árnyat láték egy gödörbe fagyva,
Kalapként földve egy a mást fejével.
127. És mintha éhes fog kenyéért harapna :
Fogát az ebbe ott vágá be épen
Hol nyakesigoly fogózik ép' az agyba.
130. Így rágta Tydeus, nem is másképen,
A gyülölt Menalippus vakszemét,
Mint ez a főt s a többit vak dühében.
133. »Ki ily barom mód' adod im jelét,
Mint gyülölköd kit megmartál, — úgy mondtam —
Im esküszöm : csak add okát elébb,
136. Ha panaszkodni rá méltó okod van.
S neved' megértem s mi-voltát bűnének :
Igazságot szerzek neked fenn ottan,
139. Ha el nem szárad ez, melylyel beszélek !«

hadjáratában. — Tribaldello : Faenzából való, a Zambrani-családból. Városát IV. Márton pápa alatt Appiani János ostromolván, a kapukat éjjel, franczia pénzért, felnyitotta s aztán Faenzából megszökve Bolognába menekült.

125. Két árnyat láték, egyik Ugolino, a másik Ruggieri érsek. Itt kezdődik az Ugolino világhírű epizódja, mely a következő ének nagyobb részét foglalja el. — A költők itt már az Antenora és a Toloméa határán vannak. Az Ugolino bűne szint' annyira levén haza-, mint barát- és szövetségés árulás, a két alkör határán van helye.
130. Tydeus : a Thébét ostromló hét király egyike. Megölvén Menalippot, a thébei hőst, halálos sebet kapva maga is, haldokolva, ellensége fejét kérte s marta dühében. Így marta Ugolino is a Ruggieri érsek fejét, a Dante látomásában.
139. Ha el nem szárad ez : t. i. nyelvem, hogy beszélni tudjak.

HARMINCZHARMADIK ÉNEK.

— Második alkör (folytatás): Ugolino és Ruggieri érsek. — Harmadik alkör, a Toloméa: Aberigo barát. Branca d' Oria. —

Elemelé a szörnyű lakomátul

Száját a bűnös s fürtihez törülte

A fejnek, melyet összerága hátul.

4. S így kezdte: »Kétségbejítő kín, miről te

Beszélni késztesz, mely szívet sajtol, csak

Gondolva is rá, nemhogy szókba öntve.

7. De szóm ha mag lesz, hogy ez árulónak,

Kit itt marok, gyalázat kél ki abból:

Szemem s ajkim egyszerre sirnak s szólnak.

10. Én nem tudom ki vagy, s honnan barangol

A lábad itt lenn, ám ajkid beszédén

Florenzinek gondollak én a hangból.

1. Elemelé. Ugolino, Dante által megszólítva, abba hagyja vezeklő társa (Ruggieri érsek) fejének dühös mardosását.

4. S így kezdte: épen mint Aeneas Virgilnél (az Aen. II. éneke elején): »Infandum — jubes renovare dolorem«.

9. Szemem s ajkim. Az eredetiben csak így van: »egyszerre látsz beszélni és sirni.«

12. Florenzinek gondollak. Kiejtéséről gondolja, mert az olasz városok mindenikének, így Florenznek is, különböző beszédmódja volt (s van részben még ma is).

13. Tudd meg tehát : gróf Ugolin valék én,
 S ez Ruggieri érsek. Elmesélem :
 Mért gyötröm őt így, sohse hagyva békén.
16. Gonosz ármánya hogy mint lőn veszélyem,
 És benne bizva foglyúl hogy' vetettek
 S aztán halálra : azt minek beszéljem ?
19. De a mi még ujság lehet fülednek,
 Halld : rám mi rémes halál neme vára ;
 S vétett-e nekem : abból ítélhetd meg.
22. A szűk lyukon, kis rács-kalitba zárva,
 Mit éh-halál tornyának nevezének
 Rólam, s mely többeket vár még halálra,

13. Gróf Ugolin. Részletesb történeti vázlat helyett, a minőt itt a magyarázók (Philaletes, Scartazzini stb.) rendesen adnak, elég legyen a szöveg megértésére ennyi : Ugolino della Gherardesca gróf, pisai főnemes, guelf párti, Ruggieri (Rogér) érsek által elámitva, hogy ő legyen első a városban, kiüzte uralkodó társát, a Visconti Nino-t, ki egyszersmind vérszerinti unokaöccse is volt, s elfoglalta helyét. Ekkor az érsek, saját párthívei — a Gualandiak, Lanfranchiak és Sismondiak — segélyével üldözőbe vette Ugolínót, kiszorította őt a városból, s két fiával : Gaddóval és Uguccióval, és két unokájával : Ugolinóval s Anselmuccióval foglyúl ejtven : a Gualandiak egy őrtornyába záratta, a hol mind az öten éhséggel vesztek el. — Ugolino saját vére és hazája (Pisa) elleni árulását, másik árulás (a Ruggieri érseké) által ily kegyetlenül bűnhődte meg.
18. A z t m i n e k b e s z é l j e m : azt úgy is tudod. De a költő finomsága, hogy részvétet akarván ébresztteni Ugolino iránt, ki bűnéért éhhalálával már a földön megbűnhődött, elhallgattatja vele árulását.
22. R á c s - k a l i t b a. Az eredetiben itt használt szó : m ű d a nagyobb madárkalitkát jelent ; minőben különösen a vadász-solymokat együtt tartják. Azt mondják, a pizaiak ép e tornyot használták solymaiknak, vedlés idején, bezárására ; éhhalál-tornyának csak az Ugolino esete után nevezték, de aztán többször is használták hasonló embertelen ítélet végrehajtására.

25. Látám — a holdak hogy' jöttek s tűnének . . .
 Akkor lőn egyszer ama rémes álmam,
 Mely gyászjövendőm fátylát lebbenté meg :
28. E z t ú r s vezér gyanánt közelegni láttam,
 Hogy farkast s kölykit együtt verjenek fel,
 A Lucca s Pisa közti nagy hegyhátban ;
31. Sovány, gyors lábu, kitanúlt ebekkel,
 Lanfranchi, meg Sismondi, meg Gualandi,
 Ott vezetéek a gyors hajtást le meg fel.
34. S lihegve már alig birtak szaladni
 Vén ordas s kölykei — s a kutyák kikezdek
 Lágyékukat, éhes foggal szaggatni.
37. Hajnal-hasadttal, a mint ébredoznék,
 Álmukba' sirni hallám gyermekim',
 Kik velem voltak, s kérni »kenyerecskét.«
40. Kegyetlen vagy, ha meg nem ráz e kin.
 Gondolva : mit érzett az apa lelke !
 S ha még ezen se jajgatsz — úgy-e min ?

25. L á t á m : a h o l d a k . . . Fogságuk, éhen kivégeztetésök elhatározása előtt már hónapokig tartott.

28. E z t : t. i. Ruggieri érseket. Mondják, hogy az érsek, azon egyházi parancsot: »papnak vért ontani nem szabad« — szó szerint értelmezvén, adta ki éhhalálra az ítéletet. — Az itt (28—36 v.) leírt álomban Ugolino magát látja farkasnak, fiait s unokáit farkas-kölykeknek, kiket — a megnevezett ellenségek — kutyákkal hajszoznak. Az ebek általi marczangoltatás: az éhhalál kinjainak jelképezése.

38. Á l m u k b a ' s i r n i . . . Ugy látszik a fiak is olyasmit álmodtak, a mi az éhségre emlékeztetett, vagy annak előérzetét költötte fel bennök.

43. Ébren valánk már ; az idő közelge :
A melyben ételünk' hozák naponként,
S való-e álmunk ? kérdők kételegve.
46. Most, — mintha alsó ajtaja záródnék
A rémtoronynak — fiaimra ottan
Kémlelve néztem, de egy szót se mondek.
49. Nem sirtam én — bár szint' jéggé fagyottan . . .
De sirtak ők — s Anselmuccióm, a lelkem,
»Mit nézel úgy, apánk ? — szólt — mi bajod van ?«
52. Nem könnyezék én és mitsem feleltem,
Egész azonnap és a ránk jött éjjel.
Mig a nap ismét újult fénybe' kelt fenn.
55. S a mint egy kis sugárka ömle széjjel
Siralmas börtönünkben — s négy kis arcban
A magamét ijedten ismerém fel :
58. Két öklöm' akkor én kinomba' martam,
S ők, azt híven, hogy tán csak enni vágyva
Cselekszem ezt, mind felugortak gyorsan.
61. S mondák : »Apánk, sokkal kevésbbé fájna,
Hidd, ha belőlünk ennél ! Te öltötted
E nyomorú húst ránk, vedd vissza márma !«

46. Mintha alsó ajtaja záródnék. A felső ajtó természetesen azelőtt is rájuk volt zárva, s az ör, ha pl. ételt vitt, kinyitotta, s újra rájuk csukta. Most az alsó ajtót is bezárták, hogy hozzájuk többé senki se mehessen s ételt se vihessenek.

56. Négy kis arcban. Mintha mind kis gyermek (s mind az ő fiai) lennének, mindenütt úgy beszél rólok. A kép így mindenestre hatásosabb, bár történetileg nem való. Két fia s két unokája volt vele (lásd a 13. sorhoz való jegyzetet) — és már az unokák is felnőtt ifjak voltak.

64. Hallgattam — csakhogy ne busítsam többet.
Az nap s a más nap is mind néma ajkunk —
Mért nem nyíltál alattunk, durva föld, meg!
67. S hogy a negyedik napra fölviradtunk:
Lábam elé terült Gaddóm esennen,
Mondván: »Apánk! még sem segítsz-e rajtunk?«
70. Ő meghala. S a mint hogy itt látsz engem,
Elesni láttam rendre mind a hármat,
Ötöd- s hatod-nap' . . . Én, szemfényveszetten
73. Tapogattam zsákmányit a halálnak.
Még két nap aztán siratám jajongva —
Mig eh tévé meg, mit nem birt a bánat.«
76. S vérben forgó szemekkel, ennyit mondvá,
Kapá megint a nyomorult fejét meg,
Belé harapva, mint kutyák a csontba.
79. Oh Piza! szégyen-foltja mind a népnek,
Mely e szép földet lakja, hol s z i járja:
Ha szomszédid késnek büntetni téged —
68. G a d d o a fiúk s nem az unokák egyike, tehát mindenesetre felnőtt férfi; itt még is mint a leggyöngébb van feltüntetve, ki legelőször (már negyednapra) áldozatul esik az éhségnek.
72. S z e m f é n y v e s z e t t e n . Physiologiai ténynek mondják, hogy az éhség által előidézett ideggyöngülés vakságot okoz. A haldoklónál általában az érzékek közt először a látás tompul el.
75. M i t n e m b i r t a b á n a t : t. i. hogy megöljön.
77. A n y o m o r u l t f e j é t . T. i. a Ruggieri érsekét, ki ellen, felköltött emlékei után kétszeres dühvel fordul.
79. O h P i z a . . . E feddőbeszédet s végén az átkot, a költő maga mondja Pizára, a kegyetlenségért, melyet Ugolinón s ártatlan gyermekein elkövetett, szerinte Piza ezért az egész Olaszországnak szégyenfoltja. Mert Itália értendő a szép föld alatt, hol s z i járja.

82. Mozdúljon hát a Gorgona s Kaprája,
 Az Arno torkolatját elrekesztve,
 S minden lakódat megfulasztja árja!
85. Ha Ugolinról járt is hire, messze,
 Hogy elárult, várad' föladvá, téged:
 Nem ok, hogy gyermekit feszítsd keresztre!
88. Koruk könyörre nem indita-é meg,
 Új Thébe te, Uguccion s Brigátán,
 S a kettőn kit fönn említett az ének! . . .
91. Tovább menénk — s a jégbe fagyva látám,
 Mikép kinlódik új nép, nem hajolva
 Előre már, de visszafekve, hátán.
94. Itt a sirást ép a sirás gátolja,
 S a fájdalom, hogy gátra lél a szembe':
 A gyötrelmet fokozza, visszatolva.

A si-nyelv (*langue d'oc*, *langue d'oui*, *langue de si* — az igen szó különböző kifejezéséhez képest a nyelv-család három ágában), annyi mint olasz nyelv.

82. Gorgona s Kaprája. Két sziget az Arno torkolatánál, melyet ha elzárnának: Pisa mindenestül vízbe fúlalna.
89. Uj Thébe te. . . Thébének Kadmus ellen elkövetett kegyetlenségével hasonlítja össze a Pizáét Ugolino ellen. Más magyarázat szerint, de mely előttem sekélyesebbnek látszik, mert Pisa alapítása Pelops thébei királynak tulajdonittatik.
90. S a kettőn, kit fönn. . . Anselmuccio, az egyik unoka s Gaddo, az egyik fiú, voltak nevezve fölnebb. Brigáta tulajdonkép (történelmileg) nem volt a négy közt; e név (Ugolino egyik fiáé) a hasonnevű unoka (Ugolino) helyett van nevezve, kinek Brigáta apja volt. (V. ö. a 13. sorhoz tett jegyzetet).
91. T o v á b b m e n é n k : a jégbe fagyottak más helyzetben (hátkon) fekvése jelzi, hogy a költők itt a következő alkörbe a Toloméába jutottak, hol a meghitt barátaik ellen árulók bűnhődnek.

97. Az első könnyek itt egy jég-tömegbe
Torlódnak, úgy töltik kristály-üvegkint
A két szemöld alatti gödröket be.
100. S ámbátor arczom' a szörnyű hideg, mint
A kéreg-bőrt olyanná tette végre
S az érzékenység abból elveszett, szint',
103. Ugy tetsze mégis, mintha szellet érne,
S kérdém: »De mester, szellőt itt mi támaszt?
Jutott-e gőz ez alvilág helyére?»
106. A mire ő: »Mindjárt ott léssz, a választ
Hol erre épen tenszemed adandja;
Honnan ered a szél: meglátod ám azt.«
109. S a nyomorultak közt egy ott, befagyva,
Reánk kiálta: »Oh kegyetlen árnyak,
Kik a véghelyre vagytok kárhozvatva,
112. Vegyétek arczomról l' e durva fátylat,
Hadd enyhüljön kissé szívem keserve,
Csak addig bár, míg könnyem újra rá fagy!»
115. »Ha vágyol — szóltam én — segítségemre,
Mondd meg, ki vagy? — s ha bajod' nem segítném:
Szálljak fenékre én is itt egyszerre!»
103. Mintha szellet érne. E szelet, mint látni fogjuk, a Lucifer szárnyai hajtják.
112. E durva fátylat. A szemeire ráfagyott s azokat elhomályosító könnyeket nevezi durva fátyolnak.
117. Szálljak fenékre. Alább látandjuk, hogy az ön-átok kétértelmű volt s nem jóhiszemű. Dante nem teljesítette ígéretét, — s le is szállt a fenékre, de nem bűnhődésképp, hanem jó szántából, mint a pokol útasa.

118. »Albrik barát vagyok — felelt az szintén —
Ki a gyümölcsöt rossz kertből szedtettem,
S itt datolyát kapok fügém helyett én.«
121. »Hogyan? — mondtam — Hát halva vagy te itten?«
És ő megint: »Testem mi sorsba' van ma
A felvilágon: tudva nincs előttem.
124. Mert ez a Toloméa szabadalma:
Hogy gyakran hűll a lélek ide élve,
Mielőtt Atropos leküldi halva,
127. S hogy annál szivesebben törlenéd le
Arczomról ezt a ráfagyott üveg könyt:
Tudd meg, mihelyt az árulás megtéve,
130. Mint én tevém, a testet arra rögtön
Egy démon elfoglalja s tartja fogva,
A míg csak napja le nem jár a földön;
133. Ő meg lehull egy ily fagyos vaczokba
Igy látszik itt ez árnyak teste is,
Ki itt diderg mögöttem fogvaczogva.

118. Albrik barát. Ez Alberigo, a föntebb (XXIII. 103.) is említett vig barátok egyike a faenzai Manfredi családból származott. A család feje: Manfredi, kivel folytonos viszályban élt, Alberigót egyszer pofon ütötte. Ez elfojtotta bosszuját, míg az eset feledésbe kezdett menni. Akkor Manfredit, Alberigo nevű kis fiával, lakomára hitta magához. Lakoma végén a kiadott jelszóra: »jőjön a gyümölcs!« bérgyilkosok rohantak elő s Manfredit és kis fiát leölték. — Erre, s e miatt hasonlóval való pokoli bűnhődésére, czéloznak az alább Alberigo szájába adott szavak: hogy itt datolyát kap fügéje helyett. »Hasonlóért hasonlóval — vagy még rosszabbal fizetnek.«

124. A Toloméa szabadalma. Lásd a Beye. Értekezést.

136. Ha most jövéél csak, tudhatod te is,
 Hogy Branca D' Oria ő ; s hogy ide tették
 Jégzár alá, van már több éve is.«
139. »Csak rá akarsz engem te szedni — mondék —
 Mert Branca D' Oria úr még meg se halt ám,
 Hisz eszik, iszik, alszik, öltözik még.«
142. »Ott fenn a Böszkarmú odvába', szolgám,
 Hol ragacsos szurok fő és pöfékel,
 Zanche Mihály jóformán ott se volt tán,
145. Egy ördögöt küldött hip-hop-hirével,
 Saját testébe, rokonába mást,
 Kivel a gaz csinyt együtt követé el.
148. De nyújtsd kezéd' felém ki már — no lásd,
 Nyisd föl szemem'...« Biz én föl nem nyitottam,
 Erénynek véelve itten a csalást.

137. Branca d'Oria: a genuai Zanche Mihály (lásd XXII. 88) veje. Ebéd fölött megölte ipát, hogy a logodóri helytartóságot (Sardiniában) megnyerhesse utána.

142. A Böszkarmú odvába... A csalók (nyolczadik kör) ötödik alkörében, a hol Zanchet, mint hivatallal üzérkedőt, az égő szurokban találtuk.

146. Ördögöt küldött... Scartazzini azt hiszi, hogy Dante e szellemes leleményének eszméjét a János evangéliumából (XIII. 27) vette, hol Judásról mondatik: »És a falat után belé mene a sátán.«

150. Erénynek véelve. Dante, ki a pokol felsőbb köreiben annyi részvétet tanusított a gyötrődők iránt, itt e legalsóban fásult, kegyetlen, sőt álnok lesz irántok. Ezzel is ki akarja fejezni a legmélyebbre süllyedt vétkesek nagy elvetemültségét, mely már semmi tekintetet sem szánnalmat nem érdemel.

151. Oh Genuának laza, állhatatlan
Erkölcse népe, rosszba' telhetetlen,
Mért rég be nem nyelt mind e szörnyű katlan!
154. Romagna leggonosz bikával leltem
Együtt egyiktek', kinek — büneiért — már
A Cocytusban fürdik rég a lelke,
157. Mig fenn a földön élő teste még jár!

151. Oh Genuának... Mint előbb Pizát, úgy feddi itt Genuát.

154. Romagna leggonosz bikával: a főntebb említett
Alberigóval.

155. Egyiktek': t. i. Branca d'Oriát.

HARMINCZNEGYEDIK ÉNEK.

— Folytatás: Negyedik alkör: Judecca. — Lucifer. — Judás, Brutus, Cassius. — A föld s mindenség központja. Ujra kijutás a felvilágra.

»Vexilla regis prodeunt inferni
Adversum nos; tekints előre hát,
— Szólt mesterem — ha rá birsz-é ismerni?»

4. S miként gomolygó, sűrű ködön át,
Vagy éj terülve már e féltekén,
Szemünk egy távol szélalmot ha lát:

7. Ép oly alkotmányt látni véltem én,
És mesterem mögé huzódva álltam
A szél elől — más enyh-hely nem levén.

1. Vexilla regis prodeunt inferni (a pokol-király zászlói közelitnek): egy nagypénteki ének első sora. Az utolsó szavak (a második sorban): adversum nos... Danténál olaszúl vannak; az átmenet a latinról olaszra nem oly nehéz, mint volna a magyarra; azért ezeket is (Philaletes példáját követve) magyarul adtam.
6. Szélalmot... Az előbbi ének 103. sorában Dante által érzett (s öt ez alvilági helyen meglepő) szél — itt a távolról szélmalomnak látszó alkotmány — mint mindjárt látandjuk: Lucifer maga és szárnyai működése.

10. S már ott valék (hogy' irjam versbe bátran?)
Hol minden árny egészen földve látszik,
Áttetszve mint szilánkok a kristályban.
13. Az egyik fekvé, mereven a másik,
Ez fejjel, az talpával égre; némely
Ivvé hajolva, arcza lábujjáig.
16. S a mint elég előre érkezém el,
Hogy azt mutatni mesterem akarta,
Ki egykor oly szép volt, oly telve fényvel:
19. Előmbé állt — és engem is föltarta,
Mondván: »Ehol Disz! bátorságot ölts fel,
Mert itt a hely, hol szükséged lesz arra!«
22. Mint dermedék meg, hangom mint veszett el,
Azt, olvasó, ne kérdd! nem irom én le,
Mert úgyse bírnám szóval, lélekzettel.
25. Meg nem halék, nem is maradtam élve,
S képzeld magad, — belátásod halogy van —
Mikép valék mindkettejébe' félbe.

10. S már ott valék. A negyedik al-körben, a Judeccában vannak már. Itt a bünösök egészen a jégbe vannak fagyva — és pedig különböző helyzetekben — mely úgy veszi őket körül, mint kristály-üveg az olvadt állapotában beleszorúlt szálkát vagy szilánkot.
18. Ki egykor oly szép volt: t. i. Lucifer, az egykor (lázádása előtt) legszebb, legfényesebb angyal. Mint az alvilág fejedelme Disz nevet visel (a görög mythológiából kölcsönözve).
27. Mindkettéjébe, t. i. az életnek és a halálnak. Se holt, se eleven, vagy félig holt, félig eleven. Az eredetiben: »megfosztva mindkettőtől«.

28. A kin-ország császára állt úgy ottan,
A jég közül hogy félmellig kilátszék.
S én óriásra hasonlítok jobban
31. Mint fél karjára óriás formádnék.
Számítsd ki bár, hogy az egésznek, ilyen
Taghoz, milyennek kelle lenni hát még!
34. S ha olyan szép volt, mint most rút a millyen,
És mégis alkotója ellen lázadt:
Méltó, hogy minden rossz belőle keljen!
37. De oh, előttem mily csodás káprázat:
A mint az egy fön három arcot láttam!
Elöl az egyik, vérvörös ábrázat,
40. S a más kettőből, mik két váll-irántan
Csatlódtak ahhoz, össze ép ott érve
Egymással, hol a fej tarkója, hátban:

28. A kin-ország császára, Dante, ki a császárságot tartja az egyetemes uralom illetékes czimének, így nevezi Lucifert.
32. Számítsd ki hát. Főntebb, a XXXI. énekben az óriások arányai mintegy kilencz ölre jöttek ki, tehát kilenczszer nagyobbba mint egy magas ember termete. Így hát a sátán egyik karja $9 \times 9 = 81$ öl; s ha a kar hossza harmadrésze az egész test hosszának, Lucifer teste $3 \times 81 = 243$ ölre teendő.
36. Méltó hogy... Hálátlansága annál nagyobb, minél többel tartozott teremtményének; s a legnagyobb büntetés, melyre magát méltóvá is tette: hogy minden rossznak a földön s minden bűnhődésnek a pokolban ő az okozója, forrása.
38. Három arcot... Az első arc (a vér- vagy test-szin) az európai, a sárgás az ázsiai, a fekete az afrikai emberiséget jelenti; mutatva, hogy Lucifer este mindeniket (az egész emberiséget) megrottotta.

43. A jobb felőli sárgásan fehérle,
A bal pedig olyan volt, mint kik onnét
Eredtek, hol a Nil a völgybe tér le.
46. S mindnyáj' alól két-két szárny nőtt, azonkép
A milyen illet ilyen nagy madárra ;
Nagyobb vitorla tengeren se' volt még.
49. Nem tollasak ; de bőregérnek szárnya
Szerint alkotva voltak ; s nem pihenve
Külön-külön szélt hajta mind a hárma.
52. Tőlük fagyott az egész Cocyt egybe.
S mit hat szemből sírt : három állon úgy folyt,
Csorgott alá könyűi véres genyje.
55. S mindegyik szája egy-egy bűnöst ronesolt
Fogával, mint kender-tilóba' látám,
Egyszerre hármat így kinezva vonczolt.
58. Elöl ki volt : nem a marása fájt ám
De karmolása, annak ; nyúzva bőre
Mindegyre, hogy mit sem hagyott a hátán.

46. Két-két szárny. Mindegyik fej alatt egy-egy szárnypár.
Igy érthető az általok hajtott nagy szél s a szélmalomhoz való hasonlat.

52. Tőlük, azaz hideg szelet hajtó mozgásuktól, a három pár szárnynak t. i.

55. Egy-egy bűnöst. A jóltevőik árulói közül, kik különben egészen a jégbe fagyvák, három — mint a világ legnagyobb bűnösei — van arra a külön vezeklésre kárhoztatva, hogy a Lucifer fogai közt marczangoltassék ; köztük is a legfőbb, Judás, e mellett még arra is, hogy Lucifer neki a háta bőrét minden perczen lenyúzza, a mi még fájdalmasabb a foggal marczangoltatásnál (58—60).

61. »Az fönn, ki legjobban van elgyötörve,
— Mondá a mester — Judás Iskarióta,
A feje benn van, lába lóg előre.
64. A más kettőből, kiknek feje lóg, a
Néger pofából függő: Brutus ottan,
Nézd mint vonaglik, egy jaj-szót se' szólva.
67. A másik Cassius, tagba-szakadottan.
— De éj borúl im; s int az óra már, a
Menésre, úgy is mindent megmutattam.«
70. Mint akará, kapaszkodám nyakára,
És ő, időt helyet szemügyre véve,
Mikor a szörnynek ép szétnyílt a szárnya,
73. Csipeszkedék bordái szőr-mezébe,
S bocsátkozék, azt tincsről-tincsre fogva
A durva szőrök s jégkéreg közé be.
76. S hogy ott valánk ép, hol a czomb forogna
A csipők vastagában, ott megállott
Vezérem, és fáradsággal, szorongva,

63. A feje benn van, t. i. a Lucifer szájában s torkában.
64. Kiknek feje lóg, t. i. kifelé, ezeknek a lábuk van benn.
65. Brutus- és Cassiussal elég kurtán végez. Miért rendelte őket ide, érintve volt a Bev. Értekezésben.
67. Tagba-szakadottan. Tagba-szakadt = izmos jól megtermett. Cassiust a történelem véznának festi. Talán itt Dante a Caesar gyilkosát C a j u s Cassiust összetéveszti a Cicero harmadik Catilinariájában említett s kövérnek jelzett L u c i u s Cassiussal.
68. Éj borulim. Este lett; épen 24 óra, mióta a pokol-útra indultak.
73. Szőrmezébe. A Lucifer teste szőrrel van borítva.

79. Fordúlt fejével, hol előbb a láb volt,
S kapaszkodék a szörbe, mint ki fel-kúsz,
Hogy azt hívém: megint pokolra szállok.
82. »Fogózz' meg jól; ily lépcső kell, min eljutsz
— Szólt mesterem, fáradtan és lihegve —
Hogy ennyi kin helyéről végre búcsuzz'!«
85. S előnyomúlva egy szük bérez-üregbe,
Annak szélére ültetett le engem,
S vigyázva ő is mellém lépett egybe'.
88. S hogy föltekinték, úgy tűnt föl szememben
Luczifer — a mikép elhagytam ép' —
Csakhogy feje alúl — s a lába fennen.
91. Hogy megdöbbentem erre: hülye nép
Gondolja most, bár észszel föl se érje:
Miféle pont volt az, min átmenék!
94. »Föl, talpra most!« szólt lépteim vezére —
»Hosszú s nehéz út áll előttünk, a nap
Már harmadfél órája visszatére.«

79. Fordúlt fejével: bukfenczet vetett, feje oda fordúlt, hol előbb a lába volt.
81. Hogy azt hívém. A föld középpontját a Luczifer teste közepébe képzelve, ott a le és föl fogalmai egyszerre kicserélődnek. Luczifer derekáig le-, lábszárain sarkáig föl-felé kell kúszniok. Hogy ezt megtehessék, azért fordul meg Virgil, s fáradtságosan, lihegve kapaszkodik fölfelé; Dante egy perczig azt hiszi: ismét visszatérnek a pokol utján.
93. Miféle pont: A föld középpontja, melyről — kivált akkori-ban — nem sok embernek lehetett világos fogalma.
96. Harmadfél órája... Harmadfél órával napfölkelte után (nap-éj-egyenlőség idején) fél kilenczre van reggel. Ha a föld középpontján túl vagyis már a másik félgömbön ennyit jelez Virgil:

97. Nem csarnok volt, mint palotákba' vannak,
A hol valánk, — természetrakta börtön,
Világítatlan s földje zordon annak.
100. »Jó mesterem, — szólék, fölállva rögtön —
Mielőtt kijutnék e mély örvényből,
Szólj, oszlasd kételyem', melyben vergődöm.
103. A jég hová lett? S hogy fordult e lény föl?
S ily kis időn a nap mikép tehetette
E fordulót, reggelre — esti fényből?»
106. Ő meg viszonzza: »Még azt képzeled te,
Hogy túl vagy a középén, hol a féreg
Szörét fogám, ki földünk' átszegzette?
109. Túl is valál, le-kúszva mig vivélek,
De megfordulv': a ponton túl jutottál,
A mely felé minden súlyt húz a mérleg;
112. S most lábad már a m a félgömb alatt áll,
Mely ellentéte a száraz-fedette
Másiknak, min a legmagasbik pontnál
115. Vértett el Az, ki bűn nélkül születve
Bűn nélkül élt. S a kis körön van lábad
Mely ép a Judeccának ellentettje.

akkor az innenső félgömbön ugyanennyi óra van este. Dante csodálkozik, hogy estéből ily hamar reggel lett s a nap oly gyorsan hogy tehetette meg azt az utat.

103. A jég hová lett. A Cocytus jege csak a földközéppontig ér, a meddig a pokol-tölcsér maga is.
107. A féreg, mint fentebb is: e Lény (103) — Lucziferre szól.
114. A legmagasbik pontnál: a pokoltengely felső (földszini) végpontjánál, hol a Dante kozmogoniája szerint Jeruzsálem fekszik, a Megváltó házájának helye.
117. A Judeccának ellentettje. A Judecca, mint a pokol kilenczedik körének legbelső s legalsó alköre, közel a föld közép-

118. Ott este van, mikor itt a nap támad.
 S a melynek szőre lépcsőnk volt: akép ül
 A jégben, mint hagyók, az undok állat.
121. E z oldalon bukott le ő az égből;
 S a föld, mely itten tornyosúlt korábban,
 A tenger alá rejtezett e rémtől,
124. És féltekénkre menekült; futtában
 Ugy hagyta itt ez üreget magától,
 S tulnan magasra tódult föl nyomában.«
127. Üreg nyúlik fel innen, szintoly távol
 Belzebúbtól, mint sirüregje is mén;
 Nem látni ezt — csak hallani, zajából

pontjához, már csak igen kis kört alkot. Az a köröcske, melyen most a földközéppontjától túlvan, a két költő áll: a Judeccának épen megfelelő. Méltán idézhetjük itt Cantu Caesar ítéletét Dante tudományáról: »Dante egész kora ismeretösszegével birt, s sok későbbi fölfedezést előre sejtett. Világosan kimutatta az ellenlábasok létezését s a föld központi vonzó-erejét; éles észrevételeket tett a madarak röpte, a szivárvány, az égésből képződő kigőzölgések s számos más természeti jelenség és tünemény fölött. Newton előtt állítá a holdat a dagály és apály okának; Galiléi előtt a gyümölcs érését a fény hatásának, mely benne az élenyt kifejti; Linné előtt osztályozá a növényeket nemző szerveik szerint stb. ismerte a Déli keresztcsillagzat helyzetét, fogalma volt a föld gömb-voltáról s tulsó félgömbjéről stb.« Az újabb korban a költői szellem ily divinatiojára példa: Goethe, kinek a velencei temetőben talált koponyáról az os maxillaris létele — mint önkénytelen sejtelen villant eszébe.

128. Mint sir-üregje. Belzebúb sir-üregje alatt a pokol-üreget érti. S mivel a föld középpontjától a fölület minden pontja egyenlő távol van (vagyis a földsugár mindenütt egyenlő): természetes, hogy az a szük üreg, melyen a patak (csavarosan, köröskörül járva, csekély eséssel s nem zuhatag módjára) ide becsorog, ép oly hosszú mint a pokol-tengely.

130. Egy kis pataknak, mely szűk szikla-mesgyén
(A mit estébe' vajt) elé-elétünt,
S körül-kerülgeté, csekélyet esvén.

133. Vezérem s én e rejtett útra léptünk,
Hogy visszajussunk a fénylő világba;
Legkisebb gondunk volt pihenni nekünk.

136. Hágtunk . . . Elöl ő, én nyomába hágva;
S a sok szépségből, mit az égbolt hordoz,
Láték egynémit, egy kis karikába' —

139. Miglen kiértünk ujr' a csillagokhoz.

135. Legkisebb gondunk. Huszonnégy óra alatt ennyi bor-
zalmat látva, alig várja Dante, hogy ismét napvilágra jusson.

137. S a sok szépségből: nap, hold, csillagok, az ég kékje. . .

138. Egy kis karikába: az üreg, melyen felhatolnak, felső
nyílásán egy kis karika, kerete az ég azon darabjának, mely a
mélységből látható.

139. A csillagokhoz. E szóval végzem én is a Pokol-t; az
eredetiben mind a három rész a stelle szóval végződik. — A
följutás a földközépről a tulsó felvilágra (a Purgatorium első
énekéből következtethetőleg) egy teljes napot vett igénybe; ugyan
annyit mint a leszállás a pokol fenekére.

TARTALOM.

Előszó	Lap 1
Bevezetés az Isteni színjátékba	17

A POKOL.

ELSŐ FEJEZET:

A költemény nyitánya	53
I. Ének	68
II. Ének	76

MÁSODIK FEJEZET:

A pokol pítvara	83
III. Ének	101
IV. Ének	108

HARMADIK FEJEZET:

A szenvedélyek rabjai	118
V. Ének	138
VI. Ének	147
VII. Ének	154
VIII. Ének	161
IX. Ének	168
X. Ének	175
XI. Ének	183

NEGYEDIK FEJEZET:

Az erőszaktevők	191
XII. Ének	209
XIII. Ének	217

	Lap
XIV. Ének	226
XV. Ének	233
XVI. Ének	241
XVII. Ének	250

ÖTÖDIK FEJEZET:

A csalók	258
XVIII. Ének	300
XIX. Ének	309
XX. Ének	317
XXI. Ének	326
XXII. Ének	334
XXIII. Ének	342
XXIV. Ének	351
XXV. Ének	359
XXVI. Ének	368
XXVII. Ének	377
XXVIII. Ének	385
XXIX. Ének	394
XXX. Ének	404

HATODIK FEJEZET:

A pokol feneke	412
XXXI. Ének	429
XXXII. Ének	438
XXXIII. Ének	447
XXXIV. Ének	457

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

